

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 2

 PRENSIP

e-ISSN 2602-229X

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 2

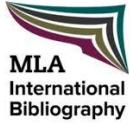
İndeks ve Platformlar

Indexes and Platforms

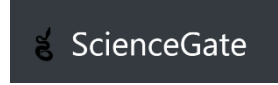
DOAJ
DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Clarivate
Analytics publons

ASOS
indeks

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Email: alinterisosyalbilimler@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/alinterisosbil>

ASOBİD/AJOSS

Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda iki sayı yayımlanır.

Alinteri Journal of Social Science (AJOSS) is an international peer-reviewed journal and published twice a year.

Yayımcı/Publisher: Adem Yavuz SÖNMEZ
Yayımcı Destek/Publisher Support: Prensip Yayımcılık
prensip.gen.tr
info@prensip.gen.tr

ALINTERİ

Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences
ASOBİD/AJOSS

E-ISSN: 2602-229X

Baş Editör/Editor-in-Chief

Yahya YEŞİLYURT
(National Defence University/Türkiye)

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Erkam TEMİR
(Kastamonu University/Türkiye)

Teknik Editörler/Technical Editors

Yiğit TAŞTAN (Kastamonu University/Türkiye) Büşra TAŞTAN (Prensip Publishing/Türkiye)

Yabancı Dil Editörü/Language Editor

Muhammet Sinan ALPSOY
(Kastamonu University/Türkiye)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Ahmet TOKSOY (Adnan Menderes University/Türkiye)
Evren KÜÇÜK (Kastamonu University/Türkiye)
Fırat YALDIZ (Kastamonu University/Türkiye)
Hossein SHEIBAN (Stockholm University/Sweden)
İbrahim AYKUN (Gaziosmanpaşa University/Türkiye)
Metin ÜNVER (Istanbul University/Türkiye)
Recep GÜLMEZ (Binali Yıldırım University/Türkiye)
Ryan Michael GUNDERSON (Miami University/United States)
Songül ALŞAN (Binali Yıldırım University/Türkiye)
Stephen R. GOODWIN (Emory University/United States)

Bilim ve Danışma Kurulu/Science and Advisory Board

Abdulrahim HUSAYN (American University/Lebanon) İsmet TÜRKMEN (Gaziosmanpaşa University/Türkiye)
Bereket KARİBAYEV (National University/Kazakhstan) Jamil Poladkhan HASANLI (State University/Azerbaijan)
Elvira LATİFOVA (State University/Azerbaijan) Jansaya JABİNA (International Relations Univ/Kazakhstan)
Evangelia BALTA (NHRF/Greece) Mihai RETEGAN (Universitatea din Bucureşti/Romania)
Geza DAVID (Eötvös Lorand University/Hungary) Nenad MOAČANIN (Academy of Sciences/Croatia)
Glenn W. MUSCHERT (Miami University/United States) Neşe ÖZDEN (Ankara University/Türkiye)
Gültekin YILDIZ (National Defence University/Türkiye) Refik TURAN (Gazi University/Türkiye)
Haldun EROĞLU (Ankara University/Türkiye) Salih TUNÇ (Akdeniz University/Türkiye)
Isa BLUMI (Stockholm University/Sweden)

Sekreteryas/Secretariat

Abdullah KARAGÖZ
Oğuzhan AKSU

Kapak Tasarım/Cover Design

M. Çağrı YILMAZ
Köksal BİLİRDÖNMEZ

Hakem Kurulu/Referee Board

Abdülkadir GÜL (Erzincan Binali Yıldırım University/Türkiye)
Abdulrahim ABU HUSAYN (American University of Beirut/Lebanon)
Ahmet TOKSOY (Adnan Menderes University/Türkiye)
Andrey V. KOROTAYEV (State University/Russia)
Bereket KARİBAYEV (Al/Farabi Kazakh National University/Kazakhstan)
Elvira Mahammadgizi LATİFOVA (Baku State University/Azerbaijan)
Esat AKTAŞ (Bayburt University/Türkiye)
Evangelia BALTA (National Hellenic Research Foundation/Greece)
Evren KÜÇÜK (Kastamonu University/Türkiye)
Fatma ŞİMŞEK (Akdeniz University/Türkiye)
Geza DAVID (Eötvös Lorand University/Hungary)
Glenn W. MUSCHERT (Miami University/ABD)
Güven DİNÇ (Akdeniz University/Türkiye)
Hasan GEYİKOĞLU (Ataturk University/Türkiye)
Hidayet KARA (Alparslan University/Türkiye)
Hossein SHEIBAN (Stockholm University/Sweden)
İbrahim AYKUN (Gaziosmanpaşa University/Türkiye)
İsa BLUMI (Stockholm University/Sweden)
İsmet TÜRKMEN (Gaziosmanpaşa University/Türkiye)
Jamil Poladkhan HASANLI (Baku State University/Azerbaijan)
Jansaya JABİNA (University of IR and World Languages/Kazakhstan)
Kader POLAT (Erzincan Binali Yıldırım University/Türkiye)
M. Sait DİLEK (Ataturk University/Türkiye)
M. Serhat YILMAZ (Kastamonu University/Türkiye)
Mevlüt YÜKSEL (Ataturk University/Türkiye)
Mihai RETEGAN (Universitatea din Bucureşti/Romania)
Muhammet GÜÇLÜ (Akdeniz University/Türkiye)
Murat HANİLÇE (Gaziosmanpaşa University/Türkiye)
Mustafa ORAL (Aksaray University/Türkiye)
N. Fahri TAŞ (Erzincan Binali Yıldırım University/Türkiye)
Najat SAYEM KHALİL (IRCICA/Türkiye)
Nenad MOAČANIN (The Croatian Academy of Sciences and Arts/Croatia)
Oktay KIZILKAYA (Kafkas University/Türkiye)
Osman EMİR (Karadeniz Technical University/Türkiye)
Recep ÇELİK (Yalova University/Türkiye)
Ryan Michael GUNDERSON (Miami University/ABD)
Savaş EĞİLMEZ (Ataturk University/Türkiye)
Sedat BİNGÖL (Anadolu University/Türkiye)
Songül ALŞAN (Erzincan Binali Yıldırım University/Türkiye)
Stephen R. GOODWIN (Yeditepe University/Türkiye)
Suwaibah QADRİ (University of Karachi/Pakistan)
Süleyman ÇİĞDEM (Ataturk University/Türkiye)
Ufuk ERDEM (Ankara Hacı Bayram Veli University/Türkiye)
Ümit KILIÇ (Ataturk University/Türkiye)
Venera İSTAYEVA (University of IR and World Languages/Kazakhstan)
Yasemin AKTAŞ (Bayburt University/Türkiye)
Yasin TOPALOĞLU (Ataturk University/Türkiye)

YAYIN İLKELERİ

Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki defa yayınlanır. Ana dili Türkçe olan dergiye İngilizce makaleler de kabul edilmektedir. Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi; Tarih, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi disiplinlerinde bilimsel konu ve sorunları araştıran bir dergidir. Özgün nitelikli uluslararası ve ulusal araştırma makaleleri yayımlamayı amaç edinmiş **hakemli ve akademik** bir dergidir.

Dergi amacına uygun gönderilecek aday makalenin başka bir dergi veya kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Makalelerinin yayınlanmasını isteyen yazarlar dergipark.org.tr adresine kayıt olup sisteme makalelerini yüklemeleri gerekmektedir. Online olarak başvurusu yapılmayan hiçbir makale dikkate alınmayacaktır. Makale metni, derginin internet sitesindeki Yazım Kurallarında belirtilen şartlara uygun olarak yazılmalıdır. Makaleye ait görsel öğeler var ise bunlar metinden bağımsız, .jpeg veya tiff formatında olmalı ve çözünürlüğünün 300 dpi'den az olmamalıdır. Makalede özet bulunmalı ve özetle en az 150, en fazla 200 kelime kullanılmalıdır. Özetle çalışmanın sonucundan ziyade bu çalışmaya neden ihtiyaç duyulduğu ve çalışmanın hedefi hakkında bilgi verilmelidir. Kaynak taraması, yöntem, bulgulara da özetle değinilebilir. En az 4, en fazla 6 anahtar kelime kullanılmalıdır. Türkçe kaleme alınan makalenin özeti Türkçe ve İngilizce olmalıdır. Türkçe haricindeki makalelerin özeti ise yazım dili ve Türkçe yazılmalıdır.

Makaleler dipnot dahil en fazla 8000 kelime olmalıdır. Kitap incelemeleri 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Vaka raporları veya analizler dipnot dahil en fazla 5000 kelime olmalıdır.

Dipnotlar metinde parantez içinde verilmeli, kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalıdır. Metinde kullanılan kaynaklar; derginin yazım kurallarındaki gibi verilmelidir. Yazar gerekli gördüğü hallerde sayfa altı numaralı dipnotta kullanabilir.

Yayımlanmak üzere gönderilen her makale, baş editör ve dergi yardımcı editörleri tarafından incelenmektedir. Makale editörleri tarafından önerilen iki hakem tarafından değerlendirilmekte ve yayım konusundaki kesin sonuç baş editör tarafından verilerek yazara üç ay içinde bildirilmektedir. Aday makalenin yayınlanıp yayınlanmamasına yayım kurulu nihai karar vericidir. Makalenin yayım sırasına alınabilmesi için her iki hakemden olumlu görüş alınması şartına haiz olması gerekmektedir. Hakemlerden birisi yayınlanamaz kararı verdiğinde, üçüncü bir hakeme gönderme durumu editör kurulunun takdirine bırakılır. Hakem değerlendirmelerinde araştırmalara ilişkin ham veriler hakemler tarafından talep edildiğinde yazar bu verileri hakemlerle paylaşmak zorundadır. Yazar, gerektiğinde makalenin yayınlanmasından sonra da bu verileri sağlamakla yükümlüdür. Düzeltme gereken makaleler yazarlarına gerekli düzeltmeleri yapmaları için iade edilir. 1 ay içerisinde düzeltilmesi yapılmayan makaleler yayım aşamasına alınmaz ve sorumluluk yazarına aittir. Yazılar, yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmezler.

Dergimiz ortak yazarlı makale kabul etmektedir. Ancak sayısı üçü geçemez. Ortak yazarlı makalede katkı oranı en yüksek olan yazar ilk sırada yer alır. Diğer isimler katkı oranına göre sıralanır. Yüksek Lisans ve doktora tezlerinden üretilen makaleler ayrı bir ibare ile belirtilmeli ve danışmanından onay yazısıyla sunulmalıdır.

Kongre, sempozyum, çalıştay, vb. gibi yerlerde sunulmuş bildiriler değerlendirilmek üzere dergimize kabul edilmektedir. Ancak yazar başlığın sonuna koyacağı sembol dipnotla bu hususa açıklık getirmelidir. Bu çalışmanın mükerrer olması yahut bildiri kitapçığında da basılması tamamen yazar sorumluluğundadır.

Makalelerdeki fikir ve sonuçlar yazarın şahsi görüşü olup, doğrudan veya dolaylı olarak *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi* görüşü niteliği taşımaz. Yazarlar, yayıma kabul edilen yazılarının yayım/telif haklarını dergiye devretmiş sayılırlar. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Tamamen yahut kısmen kopyalanması yasaktır. Dergide yayınlanan tüm makalelere açık erişim sağlanmaktadır.

Dergimize gönderilen makaleler iThenticate İntihal Programı ile tarandıktan sonra değerlendirme aşamasına geçilmektedir. Yapılan intihal analizinde %15'i geçen makaleler düzeltilmesi amacıyla yazara raporla birlikte geri gönderilir. Düzeltmeler için bir aylık süre tanınır. Bu düzeltmeler verilen süre içinde yapılmadığı takdirde çalışma reddedilir. İntihal programına kaynakça olmadan makale yüklenir. %15'lik birimde pay oranlarının dağılımı esastır.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Çift Kör İnceleme ve Değerlendirme Süreci

Çift kör inceleme, bilimsel yayınların en yüksek kalitede yayınlanması için uygulanan bir yöntemdir. Bu yöntem, bilimsel çalışmaların objektif bir değerlendirmesinin temelini oluşturur ve birçok bilimsel dergi tarafından tercih edilir.

Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi'nin yayın kalitesinde hakem görüşlerinin belirleyici bir yeri vardır.

Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi, tüm çalışmaların değerlendirme sürecinde hem hakem hem de yazar kimliklerinin birbirlerinden gizlendiği anlamına gelen çift kör değerlendirme yöntemini kullanır. Bu nedenle yazarlardan makaleleri sisteme yüklerken isimlerini silmeleri istenir.

Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen tüm çalışmalar aşağıdaki adımlara göre çift kör inceleme yöntemi ile değerlendirilir.

1. İlk Değerlendirme Süreci

Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen çalışmalar önce editör tarafından değerlendirilir. Bu aşamada derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmayan, dil yönünden zayıf olan ve İngilizce anlatım kuralları bilimsel olarak kritik hatalar içeren, orijinal değeri olmayan ve yayın politikalarını karşılayamayan çalışmalar reddedilir. Reddedilen çalışmaların yazarlarına makale gönderim tarihinden itibaren en geç bir ay içinde haber verilecektir. Uygun çalışmalar, çalışmanın ön değerlendirme için ilgili olduğu alan editörüne gönderilir.

2. Ön Değerlendirme Süreci

Ön değerlendirme sürecinde alan editörleri, dergi yayın politikaları, çalışmanın kapsamı ve özgünlüğü açısından çalışmaları, giriş ve literatürü, yöntemleri, bulguları, sonuçları, değerlendirme ve tartışma bölümlerini detaylı olarak inceler. Bu inceleme sonucunda uygun olmayan çalışma en geç dört hafta içinde alan editörünün değerlendirme raporu ile birlikte yazara iade edilir. Dergiye uygun olan çalışmalar hakem sürecine geçirilir.

3. Hakem Süreci

Çalışmalar içeriklerine ve hakemlerin uzmanlığına göre hakemlere gönderilir. Çalışmayı inceleyen alan editörü, uzmanlık alanlarına göre Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi Danışma Kurulu'ndan veya hakem havuzundan çalışma alanına uygun en az iki hakem önerir.

Editörler, alan editöründen gelen hakem önerilerini değerlendirir ve çalışmalar hakemlere sunulur. Hakemler, değerlendirdikleri çalışma ile ilgili herhangi bir süreci veya belgeyi paylaşmayacaklarını garanti etmekle yükümlüdür.

4. Hakem Değerlendirme Süreci

Değerlendirme süreci için hakeme verilen süre 15 gündür. Hakemlerden veya editörlerden gelen düzeltme önerileri, yazarlar tarafından "düzeltme talimatı" na göre 1 ay içinde tamamlanmalıdır. Hakemler düzeltmeleri yeniden gözden geçirerek çalışmanın uygunluğuna karar verebilir ve ayrıca gerekirse birden fazla düzeltme talep edebilir.

Hakem Raporları

Hakem değerlendirmeleri genel olarak çalışmaların orijinalliğine, kullanılan yönteme, etik kurallara uygunluğuna, bulgu ve sonuçların tutarlı sunumuna ve literatür incelemesine dayanmaktadır.

Bu inceleme aşağıdaki unsurlara dayanmaktadır:

- 1. Giriş ve Literatür:** Değerlendirme raporu, çalışmada ele alınan problemin sunumunu ve amacını, konunun önemini, ilgili literatürün kapsamını, çalışmanın güncelliğini ve özgünlüğünü içerir.
- 2. Metodoloji:** Değerlendirme raporu, kullanılan yöntemin uygunluğu, araştırma grubunun seçimi ve özellikleri, geçerlilik ve güvenilirliği ile veri toplama ve analiz sürecine ilişkin bilgileri içerir.
- 3. Bulgular:** Değerlendirme raporu, yöntem çerçevesinde elde edilen bulguların sunumu, analiz yöntemlerinin doğruluğu, araştırmanın amaçları ve bulguların tutarlılığı, gerekli tabloların sunumu ile birlikte şekillere ilişkin görüşleri ve kullanılan testlerin kavramsal değerlendirmesini içerir.
- 4. Değerlendirme ve tartışma:** Değerlendirme raporu, bulguların araştırma soruları ve hipotezlere uygunluğu, genelleştirilebilirlik ve uygulanabilirliğe dayalı konu hakkındaki görüşü içerir.
- 5. Sonuç ve öneriler:** Değerlendirme raporu, literatüre katkıları, ileride yapılacak çalışmalar ve alandaki uygulamalara yönelik önerileri içerir.
- 6. Biçim ve anlatım:** Değerlendirme raporu, başlığın içeriğe uygunluğunu, çalışmada İngilizce'nin uygun kullanımını, çalışmanın dili ve APA kurallarına göre atıf ve referansları içerir.
- 7. Genel değerlendirme:** Değerlendirme raporu, çalışmanın bir bütün olarak gerçekliği, literatüre katkısı ve alandaki uygulamalar hakkında görüş içerir.

PUBLICATION GUIDELINES

Alnteri Journal of Social Sciences is published twice in a year. Journal in English and Turkish languages are accepted to the Journal whose maternal language is Turkish. Alnteri Journal of Social Sciences is a journal which search scientific topics and problems in history, international relations, sociology and politics. Moreover, it is an **international and peer reviewed** journal which has the aim to publish unique qualified international and national research journals.

It is required that candidate article which will be send appropriate to the aim of journal should not be published or applied for publication in other journals or books. The authors who want their articles to be published should first register to the dergipark.org.tr address and then should upload their articles. The applications which are not online will not be considered and accepted. The article should be written according to the Spelling Rules in the website of the journal. If there are visual items in the text, these should be independent from the text, be in .jpeg or .tiff format and its resolution should not be less than 300dpi. There should be an abstract in the article and the abstract should be minimum 150 words and maximum 200 words. The abstract should not give information about the conclusion of the research but rather it is give information about the reasons behind this research and about the objectives of the research. Literature review, method and findings can be explained in the abstract. At least 4, at most 6 key words should be used. Abstracts of articles in Turkish should be in both Turkish and English. Abstracts of other articles in languages other than Turkish should be in their maternal language and in Turkish.

Articles should be at most 8,000 words including the footnote. Book reviews should be between 1500-2000 words. Case reports or analyses should be at most 5000 words including the footnote.

Footnotes should be supplied in parenthesis, references should be at the end of the article. The references used in article should be in the form as explained in the author guidelines. Author can use footnote at the end of the paper if it is necessary.

Each article that sent to be published are examined by the editor-in-chief and the chief editors and are directed to the field editors. Article are examined by two arbitrators who will chosen by the chief editors out of 5 arbitrators who are recommended by field editors and the final decision about publication is made by the chief editor and notified to the author within 3 months. Editorial board is the ultimate decision maker for the publication of a candidate article. For an article to be ordered as a publication, it is necessary to get favorable opinion from at least one arbitrators. If one of the arbitrators reject the publication of the article, the article can be sent to third arbitrator. However, this decision will be made by the editor. Articles which needs proofreading can be returned to the authors for making corrections if it is necessary. Articles whose corrections not made within one month are not taken for publication stage and the responsibility belongs to the author. Articles are not given back whether they are published or not.

Our journal accepts co-authored articles. However, their number cannot exceed three. In the co-authored article, the author with the highest contribution rate takes the first place. Other names are listed according to their contribution rate. Articles produced from master's and doctoral theses should be indicated with a separate phrase and submitted with a letter of approval from the advisor.

Congress, symposium, workshop, etc. The papers presented in such places are accepted to our journal for evaluation. However, the author should clarify this issue with a footnote to be placed at the end of the title. It is the author's responsibility to have this work duplicate or to publish it in the proceedings booklet.

The ideas and results in the articles are the opinion of the author, therefore directly or indirectly, they are holding qualification as the opinion of **Alnteri Journal of Social Sciences**. It is counted that authors transferred the copyrights of their articles to the journal. Articles that published in the journal can be quoted by giving the references. Copying is forbidden neither completely nor partially.

After the articles sent to our journal are scanned with the iThenticate Plagiarism Program, the evaluation phase is started. Articles that exceed 15% in the plagiarism analysis are sent back to the author with the report for correction. One month is given for corrections. If these corrections are not made within the given time, the work is rejected. The article is uploaded to the plagiarism program without a bibliography. Distribution of share rates is essential in 15% unit.

PEER REVIEW PROCESS

Double-Blind Peer Review and Evaluation Process

Double-Blind Peer Review is a method applied for publishing scientific publications with the highest quality. This method forms the basis of an objective evaluation of scientific studies and is preferred by many scientific journals.

The views of referees have a decisive place in the publication quality of Alnteri Journal of Social Sciences.

Alnteri Journal of Social Sciences uses the double-blind peer review method, which means that both the reviewer and author identities are concealed from the reviewers, and vice versa, throughout the review process, in the evaluation process of all studies. For this reason, the authors are asked to erase their names while uploading the articles to the system.

All the studies sent to Alinteri Journal of Social Sciences are evaluated by double-blind peer review method according to the following steps.

1. Initial Evaluation Process

The studies submitted to Alinteri Journal of Social Sciences are first evaluated by the editor. At this stage, studies that are not in line with the aim and scope of the journal, are weak in terms of language and narrative rules in English contain scientifically critical mistakes, are not original worthy and cannot meet publication policies are rejected. Authors of rejected studies will be notified within one month at the latest from the date of submission. Eligible studies are sent to the field editor to which the study is relevant for pre-evaluation.

2. Pre-Evaluation Process

In the pre-evaluation process, the field editors examine the studies, introduction and literature, methods, findings, results, evaluation and discussion sections in detail in terms of journal publication policies, scope and authenticity of study. Study which is not suitable as a result of this examination is returned to the author with the field editor's evaluation report within four weeks at the latest. The studies which are suitable for the journal are passed to the referee process.

3. Referee Process

The studies are sent to the referees according to their content and the expertise of the referees. The field editor examining the study may propose at least two referees from the pool of Alinteri Journal of Social Sciences Advisory Board or referee pool according to their field of expertise or may propose a new referee appropriate to the field of study.

The editors evaluate the referee's suggestions coming from the field editor and the studies are submitted to the referees. Referees are obliged to guarantee that they will not share any process or document about the study they are evaluating.

4. Referee Evaluation Process

The period given to the referee for the evaluation process is 15 days. Proposals for corrections from referees or editors must be completed by the authors within 1 month according to the "correction instruction".

Referees can decide on the suitability of the study by reviewing the corrections and may also request multiple corrections if necessary.

Referee Reports

Referee evaluations are based in general on the originality of the studies, the method used, the conformity with the ethical rules, the consistent presentation of the findings and results, and the examination of the literature.

This review is based on the following elements:

1. Introduction and Literature: The evaluation report contains the presentation and purpose of the problem addressed in the study, the importance of the topic, the scope of the relevant literature, the timeliness and the originality of the study.

2. Methodology: The evaluation report includes information on the suitability of the method used, the choice and characteristics of the research group, validity and reliability, as well as on the data collection and analysis process.

3. Findings: The evaluation report includes opinions on the presentation of the findings obtained in the frame of the method, the correctness of the analysis methods, the aims of the research and the consistency of the findings, the presentation of the required tables, figures and images and the conceptual evaluation of the tests used.

4. Evaluation and discussion: The evaluation report includes the opinion on the subject based on findings, relevance to research questions and hypotheses, generalizability and applicability.

5. Conclusion and suggestions: The evaluation report contains the opinion on the contributions to the literature, future studies and recommendations for the applications in the area.

6. Style and narration: The evaluation report includes compatibility of the headline with the content, appropriate use of English in the study, refers and references in accordance with the language of the study and APA rules.

7. Overall evaluation: The evaluation report contains opinion on the authenticity of the study as a whole, its contribution to the educational literature and the applications in the area.

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Bayram KAYA

Israel Scheffler ve Paul H. Hirst'te Eleştirel Düşünme ve Özerklik Kavramlarının Rolü ve Önemi
The Role and Importance of the Concepts of Critical Thinking and Autonomy in Israel Scheffler
and Paul H. Hirst
(103-124)

Meryem Nergis ATAÇAY

Çin'de Gelişen Bir Stratejik Sektör Olarak Yenilenebilir Enerji
Renewable Energy as an Emerging Strategic Sector in China
(125-138)

Bedri ŞAHİN - Güngör GÖKDAĞ

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin 11 Eylül Terör Saldırıları Sonrasındaki Dış Politikasının,
Koalisyon Hükûmetleri (1998-2005) ve Hükûmet Çalışmaları Bağlamında Analizi
Analysis of the Foreign Policy of the Federal Republic of Germany After the September 11
Terrorist Attacks in the Context of Coalition Governments (1998-2005) and Government Work
(139-153)

Özcan ASLAN

Acem Tahtında 50 Yıl: Nasıreddin Şah Kaçar'ın İktidar Sırları
50 Years on Acem Throne: Nasıreddin Shah Kaçar's Power Secret
(155-167)

Derleme Makale/Review Article

Muhammed Ali BUDAK

Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-2: Türkler Hakkında Bilgi Veren V.-X. Yüzyıllara Ait
Seyyahlar ve Seyahatname Türündeki Eserleri
An Annotated Bibliography Attempt-2: 5th-10th Century Travelers and Their Travelogues That Give
Information About Turkic Peoples
(169-178)

dergipark.org.tr/tr/pub/alinterisosbil

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

PRENSİP

<https://prensip.gen.tr>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

Israel Scheffler ve Paul H. Hirst'te Eleştirel Düşünme ve Özerklik Kavramlarının Rolü ve Önemi The Role and Importance of the Concepts of Critical Thinking and Autonomy in Israel Scheffler and Paul H. Hirst

Bayram KAYA

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye

Geliş Tarihi/Received Date: 04.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.11.2023

Ö Z

Analitik felsefe 19. yy sonları ve 20. yy başlarında geleneksel felsefe anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkan bir akımdır. Analitik eğitim felsefesi ise kısmen geleneksel eğitim felsefesine reaksiyon olarak ve kısmen ise felsefenin diğer alanlarına baskın olan analitik yaklaşımın eğitim alanına uygulama arzusu ile ortaya çıkmıştır. Amerikalı Israel SCHEFFLER ve İngiliz Paul HEYWOOD HIRST 1960'lardan itibaren bu alanda birçok eser üretmiştir ve bu felsefe anlayışının önde gelen düşünürleri arasında kabul edilmektedir. Bu çalışmada bu iki düşünürün eserlerindeki ve genel eğitim teorilerindeki eleştirel/rasyonel düşünce ve özerklik kavramları incelenmiştir. Analitik bir yaklaşım benimsenerek önce farklı eğitim konularındaki görüşleri tasnif ve analiz edilmiştir. Sonrasında ise bu kavramları nasıl yorumladıkları, kendi eğitim modeli önerilerinde nasıl bir önem attiklerini ve bu kavramların eğitimde nasıl kullanılabileceği ile ilgili görüşleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda özellikle Israel Scheffler'de daha baskın olmak üzere eleştirel düşünce eğitiminin hem en nihai amacı hem de bu amaca götürecek olan en önemli yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Özerklik kavramı açısından ele alındığında ise her iki düşünür de bireyin doğuştan değerli ve itibar sahibi varlık olduğunu ve rasyonel düşünme yolu özgür seçimler yapabilme hakkına sahip olmasını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Israel Scheffler, Paul H. Hirst, Eleştirel Düşünme, Rasyonel Düşünme, Özerklik.

ABSTRACT

Analytic philosophy is a movement which emerged as a reaction to traditional philosophy around the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Analytic Philosophy of Education emerged partly as a reaction to traditional philosophy of education and partly with the desire to apply the general principles of analytic tradition in education. American Israel Scheffler and English Paul H. Hirst have produced many works since 1960s and so they are considered among the eminent philosophers of this field. In this study, the concepts of "critical/rational thinking" and "autonomy" have been studied and analyzed in the works of these two important figures. By adopting an analytic approach, firstly their arguments and propositions as regards the different educational topics have been classified and analyzed. Then their opinions as regards how they interpret these concepts, how importance they attribute to them and how these concepts can be used in education have been analyzed extensively. It has been found that critical/rational thinking can be seen as both the ultimate aim of education and the best means to reach this target for both philosophers, particularly for Scheffler. When it comes to the concept of autonomy, both philosophers think that every individual has an innate value and human dignity and so every person must have the right of free choice through rational thinking.

Keywords: Israel Scheffler, Paul H. Hirst, Critical Thinking, Rational Thinking, Autonomy.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Kaya, B. (2023). Israel Scheffler ve Paul H. Hirst'te eleştirel düşünme ve özerklik kavramlarının rolü ve önemi. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 103-124. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1371254>

GİRİŞ

Analitik felsefe en genel manasıyla analizin merkezi rol oynadığı bir felsefe türü olarak kabul edilebilir. Burada analiz ile kastedilen herhangi bir konu, madde ya da kavramı en basit halinden başlayarak anlama girişimidir. Ancak analiz değişik biçimlerde yapılabilir ve felsefenin ilk çıkışı sayılan antik Yunan döneminden beri kullanılmaktadır. Bununla birlikte, analitik felsefe daha ziyade 20.yy'ın başından itibaren özellikle Gottlob Frege (1848–1925), Bertrand Russell (1872–1970), G. E. Moore (1873–1958) ve Ludwig Wittgenstein (1889–1951) gibi düşünürler ile ortaya çıkmıştır. Erken dönem analitik felsefe 2 ana kola ayrılabilir. İlkinde Frege'nin sayısal ifadeleri mantıksal analizi ve Russell'in betimleme teorisi varken ikincisinde ise Moore'un etik ve epistemolojideki kavramsal analize olan ilgisi ile Wittgenstein'in iki kolu sentezleme çalışması bulunmaktadır (Beaney, 2017).

Analitik eğitim felsefesi ise kısmen geleneksel eğitim felsefesine reaksiyon olarak ve kısmen ise felsefenin diğer alanlarına baskın olan analitik yaklaşımı eğitim alanına uygulama arzusu ile ortaya çıkmıştır (Portelli, 1987). C. D. Hardie'nin, Cambridge analitik düşünce ekolünü takip ederek ürettiği *Truth and Fallacy in Educational Theory* (1942) adlı eseri analitik yaklaşımın eğitim alanına ilk uygulamasını temsil etmektedir.

Britanya' da analitik eğitim felsefesinin önde gelen figürü 1962 yılında Londra Üniversitesi Eğitim Felsefesi başkanlığına getirilen R. S. Peters olmuştur. Bu süreçte öğretmek, akıl, aşılama ve eğitim gibi kavramlar ciddi şekilde analiz edilmiştir ve Kant geleneğini takip ederek Peters'in eseri özerklik üzerine vurgusuyla liberal bir eğitim kavramı ortaya çıkarmıştır. Yine, Hirst'in 1974 yılında yayınlanan *Knowledge and the Curriculum* adlı eseri, White'ın 1973 yılında çıkardığı *Towards a Compulsory Curriculum* adlı eseri ve Scheffler'in Amerika'da yayınlanan eserleri analitik eğitim felsefesi alanında önemli etkiye sahip olmuştur (Enslin, 2010).

Peters'a göre, eğitim felsefesi değerler açısından tarafsız olmalıdır ve bu alandaki bir düşünür etik ilkelerini eğitime uygulamalıdır ve bunu yaparken de bazı soruları kendine sormalıdır: *Eğitimsel olarak yapmaya değer aktiviteler nelerdir? Bazı konu ve metotlar müfredata neden dâhil edilmelidir? Bazı eğitimsel aktiviteler nasıl haklı çıkarılabilir? Otorite, disiplin, ceza, özerklik, özgürlük ve kişilere saygı gibi kavramlar ile eğitim alanında ne kastedilmektedir? Bu terimler nasıl haklı gösterilebilir veya savunulabilir?* (Peters, 1966). Bu akım 1970'lerde iyice yerleşmiş ve günümüze kadar etkisini sürdürerek analitik eğitim felsefesinin baskın yaklaşımı olmuştur.

1953 yılında yayınlanan "*Toward an Analytic Philosophy of Education*" makalesi ile analitik yaklaşıma ilk ciddi ilgiyi gösteren Kuzey Amerika'lı filozof Scheffler'dir. Bu makalesinde Scheffler genel olarak iki ana amaçtan bahsetmektedir. Öncelikle analitik yaklaşımın karakteristiklerini tanımlamak ve sonrasında ise bu yaklaşımın eğitim felsefesine nasıl uygulanabileceğini göstermektir. Scheffler'a göre eğitim filozofunun görevi belli bir yaklaşım veya durumu savunmak ya da pratik öneriler sunmaktan ziyade tarafsız bir duruş sergileyerek eğitimdeki kavram ve teorileri açığa kavuşturmasıdır zira eğitimdeki sorunların bazıları dilin yanlış kullanımı, açık olmaması ve mantıksal dikkatsizlikten kaynaklanmaktadır (Scheffler, 1973a).

Analitik eğitim felsefesi alanındaki bir diğer önemli figür olan Paul Heywood Hirst felsefeyi tüm bilgi ve farkındalık alanlarında kullanılan kavramları anlamak amacı

ve isteğiyle yapılan bir uğraşı olarak görmüştür. Ona göre, felsefi sorular belli başlı gerçekler ya da ahlaki yargılarla ilgili değil, gerçekler ve ahlaki yargılar terimleri ile ne kastettiğimiz ve bizim anlayışımızda bu unsurların birbirleri ile nasıl ilişkili oldukları hakkındadır (Hirst, 2010).

Yukarıda verilen genel bilgiler ışığında bu çalışmanın temel amacı Analitik eğitim filozofları olan Israel SCHEFFLER ve Paul H. HIRST'ün eğitim anlayışındaki *eleştirel/rasyonel düşünme* ve *özerklik* kavramlarının incelenmesidir. Bu bağlamda çalışmaya konu olan kavramların daha iyi irdelenmesi amacıyla öncelikle Scheffler ve Hirst'ün eğitimin farklı alanındaki görüşleri genel anlamda ele alınmıştır. Devamında analitik felsefenin dile ve kavramsal analize verdiği önem dikkate alınarak *eleştirel / rasyonel düşünme* ve *özerklik* kavramları ile hem genel kullanım hem de eğitim açısından neyin kastedildiği bu alandaki önemli düşünürlerin görüşleri çerçevesinde açıklanmıştır. Bu aşamadan sonra Scheffler ve Hirst'teki bu kavramlar detaylı şekilde analiz edilmiştir ve bu kavramlarla ilgili görüşleri hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

ISRAEL SCHEFFLER VE PAUL H. HIRST'ÜN EĞİTİM ALANINDAKİ TEMEL GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Eleştirel ve rasyonel düşünmenin eğitimin ve hatta yaşamın belirli bir alanı ile sınırlandırılması mümkün değildir zira eğitimsel model ve süreçlerde tutarlılık ve geçerlilik temel şartlardan birisidir. Ayrıca eğitimsel tüm süreçlerin birbirleri ile uyumlu ve ilişkili şekilde yürütülmesinin daha anlaşılabilir ve öngörülebilir hedefler getireceği de açıktır. Bu nedenle her iki düşünürün de eğitim alanındaki fikirlerinin farklı genel başlıklar altında incelenmesi hem düşünürlerin çalışmaya konu olan “eleştirel/rasyonel düşünme” ve “özerklik” kavramlarını nasıl anladıklarını daha iyi açıklamaya yardım edecek hem de bütünsel bir yaklaşımla çalışmanın özündeki kavramların tutarlılığının test edilmesi imkânını sunacaktır. Bu yaklaşımın izlenmesindeki temel gerekçe ise çalışmanın analitik bir yaklaşımla yürütme gerekliliği ve isteğidir.

Scheffler'in eğitim tanımı kısa ve oldukça açıktır. Ona göre eğitim, öğrenmenin başarılmasını hedefleyen ve öğrencinin entelektüel bütünlüğüne ve bağımsız yargılama kapasitesine saygı duyacak bir şekilde yürütülen bir aktivite olarak tanımlanabilir (Scheffler, 1973b). Yukarıdaki tanımdan Scheffler'in bireyselliğe verdiği önem ortaya çıkmaktadır. Bu tanıma göre eğitim ilk aşamada toplumsal ihtiyaçları karşılamaktan ziyade bireyi ve bireyin kişilik, düşünme ve karakter özelliğini ön plana almalıdır.

Bu tanıma ek olarak bazı noktaları da vurgulamaktadır. Öğretmek, eleştiriye kapalı olan önceden belirlenmiş bazı kalıp ve ifadeleri genç insanların kafasında şekillendirme meselesi değildir. Öğretmen kendi akıl yürütmesini ve sonuçlarını öğrenciye sunacak, sonrasında öğrencileri bağımsız değerlendirme ve yargıya ulaşma konusunda davet edecek ve böylece kendisini de bu bilgi değişiminden gelecek öğrenmeye açık bırakacaktır. Scheffler'in ifadesindeki akıl yürütme (reasoning) zihnin belirli bir durumda olması değil, öğrenmenin merkezinde olması gereken karşılıklı etkileşim ve paylaşım yolu ile tartışma ortamının yaratılmasıdır. Özetle öğretim açık rasyonel tartışmaya başlayabilmektir (Scheffler, 1973b). Bu ifadelerden anlaşılmalıdır ki Scheffler'in gözünde eğitim esasında öğrenciyi özellikle düşünsel süreçlere katılmaya teşvik etmekte, hatta katılmalarını ön koşul olarak görmektedir. Bu görüş özünde öğrenciyi eğitimin her aşamasına dâhil etmeyi hedeflemektedir. Eğer uygun şartlar

sağlanırsa, bilgi, beceri kazanımı, bir derse veya konuya olan sevgi ve eleştirel kabiliyet gibi hedefler beraber aşamalı şekilde gelişebilir ve zaten böyle de olmalıdır (Scheffler, 1997).

Scheffler'in ilk önceliği akademik düşünceye adanmış olan rasyonelliğin geliştirilmesidir. Scheffler Amerikalı diğer önemli bir düşünür olan Dewey'den farklı olarak okulun toplumsal inşaatına girişmesi gerektiğine inanmıyordu (Arnstine & Arnstine, 1993).

Hirst liberal eğitimin önermelerini belli ölçüde savunmaktadır. Bu noktada Philip Phenix'in genel eğitim ile ilgili görüşlerine başvurarak açıklama yoluna gitmiştir. Phenix'e göre genel eğitim gerekli ve temel anlamları geliştirme sürecidir ve insan anlayışının olası farklı türlerinin analizinden ortaya çıkan 6 temel anlam deseni içerir. Bunlar, sembolik, estetik, sinotetik, etik ve snoptik olmak üzere insanların deneyimleme sürecine dâhil olan tüm anlam biçimlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu bilgi biçimleri tüm anlamlı insan deneyimlerinin kalitesini belirleyecek olan temel anlam türleridir. Bu çıkış noktasını ele alarak Hirst, genel eğitimin her bir bireyde geliştirmesi gereken şeyin bu 6 anlam alanı olduğunu savunur. Daha açık bir ifadeyle, eğitimsel anlamda tam donanımlı olan bir kişi konuşma, sembol ve bedensel hareketleri kullanmakta becerikli olmalı, estetik mahiyete sahip nesnelere üretebilmekte ve takdir edebilme kapasitesinde olmalıdır. Ayrıca hem kendi hem de diğer insanlarla ilişkilerinde düzgün ve disiplinli bir hayat sürebilmeli, doğru ve yanlış ayırt ederek bilgece kararlar verebilme kapasitesinde olmalı ve bütünsel bir bakış açısına sahip olmalıdır (Hirst, 1974). Hirst'ün bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere onun zihnindeki eğitim modeli biraz daha özerklik unsuru üzerine kurulmuştur. İyi ve önceden planlanmış bir eğitim ile çoklu beceriler ile donatılmış ve rasyonel bireysel kararlar verebilme yetisine sahip bir birey arzulamaktadır.

Eğitim felsefesi bağlamında ele alındığında Scheffler'e göre, "Doktrinden ziyade metot ile birleştirilmiş kamu vicdanını temel alan bir araştırma yöntemi" ve "temel konular hakkında netliğin sağlanması için ortak bir araştırma" ifadeleri eğitime analitik yaklaşımı karakterize etmektedir ve onun eğitim felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Scheffler mantıksal analizi genel felsefeden iki örnekle açıklamaktadır. İlki dil felsefesinden kavramları açıklamak için anlam teorisine uygulanan Russell'ın net betimleme teorisi ve ikincisi ise doğrulama nosyonunu açıklamaya yardım etmesi için bilim felsefesinden alınan Hempel'in kuzgun paradoksudur (paradox of the ravens). Scheffler'in fikri hem analiz sonuçlarını daha özerk bir araştırmaya hem de analiz metodunu eğitimsel kavram ve konulara uygulayarak bu analitik yaklaşımı eğitimde uygulamaktır. Bunların ikisi de eğitim felsefesinin genel felsefe metot ve özü ile yakın temasta olmasını gerektiriyordu. Scheffler esasında dil felsefesindeki anlayışlarla eğitimsel kavramları açıklamaya ve uygulamaya çalışmıştır. Dikkatli analizin temel noktası eğitimi anlamamıza katkı sağlaması ve daha savunulabilir eğitimsel kavramları ve teorileri başarmamıza yardım etmesidir. Öğretme sebeplere ve rasyonelliğe odaklanmalıdır ve öğretmenin görevi ise öğrenciyi bunlara ikna etmeye çalışmaktır. Bunu yaparken de öğrencinin bağımsız muhakeme gücüne saygı duyulmalı ve öğrencinin kendi gerekçelerini öğretim ile ilişkilendirmelidir. Öğretmenin en temel görevi öğrencide neyin iyi bir gerekçe olacağı konusundaki algısını geliştirmek ve zenginleştirmektir. Scheffler'in ifadesi ile eleştirel düşünme eğitimsel aktivitelerin kavramsallaştırılmasında ve düzenlenmesinde ilk önceliğe sahip olmalıdır (Siegel, 1997).

Hirst'ün eğitim felsefesi ve analiz ilgili görüşlerinde Scheffler ile büyük ölçüde uyum olduğu görülmektedir. Hirst D.J O'Connor ile olan bir felsefi tartışmasında eğitimin sosyal bir kurum olarak görülmesi gerektiğini ve eğitim çalışmasının sadece akıl yolu ile eğitimin sorunlarını çözmekle ilgilenmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Eğitim teorisi ise her şeyi akıl yolu ile açıklamaya çalışmalı ve ileri sürdüğü iddialar inkâr edilemez olmalıdır. En nihayetinde ise eğitimsel uygulamayı geliştirmek ve rehberlik etme görevini üstlenerek insan refahını artırmaya çalışmalıdır (Hirst, 1970a).

Ancak burada nihai amaçta önemli bir vurgu farkı vardır. Hirst eğitimin toplumsal yönünü biraz daha ön plana çıkarmaktadır. Ancak insan refahını artırmak kavramı daha detaylı incelendiğinde bunun sadece ekonomik kalkınmışlık ya da maddi refahın yanı sıra diğer psiko-sosyal yönleri de içerdiği anlaşılmaktadır.

Hirst, eğitim teorisi ile felsefe arasındaki güçlü ilişki konusunda şöyle bir çıkarımda bulunur. Eğitim felsefesi terimi esasında eğitimsel teori içerisinde meydana gelen sorunların tartışılmasına kapsamlı felsefi araştırma metotları ile katkı sağlayan özerk bir alandır. Eğitimsel teori ise başlıca pratik sorunlara pratik cevaplar verilmesi ile ilgilenen ve bu konuda yardım için felsefe ve diğer alanlardan yardım alan bir alandır (Hirst, 1963).

Müfredat eğitimsel sürecin en önemli unsurlarındandır. Scheffler müfredatın tıpkı DNA'nın genetik biliminde yaptığı gibi geleneksel kodları bir nesilden diğerine aktarmak olarak tanımlamasına katılmaz. Ona göre müfredatın temel görevi ortak kültürel mirasımızı temsil etmek ya da yansıtmak değildir. Asıl görevi bireyin özgür ve sorumlu kararlar alabilmesi için gerekli olan karakter özellikleri, zihin alışkanlıkları, güvenilir bilgi ve teknik becerileri mümkün olduğunca öğrencinin kazanmasını sağlamaktır (Scheffler, 1993).

Scheffler için, eğitimde müfredat ile ilgili alınacak kararlarda uygulanması gereken yol öncelikle hipotezlerin ileriye sunulması, tartışılması ve muhakkak eleştiriye davetkâr olmasıdır. Eğer bir yanlışlık ya da uyumsuzluk ortaya çıkarsa, düzeltme süreci müfredat kararlarının zeminini açıklamaya yardım edecektir. Yine bu noktada eğitimsel değerlendirmeler basit ve anlaşılır şekilde ortaya koymak önemlidir. Yani belli bir zamanda ya da belli şartlar altında öğretilecek içeriği ortaya koyarken özel ve karmaşık kurallardan kaçınılması gerekir. Öncelikle eğitimsel içerikten neyin beklendiği iyi saptanmalı ve bunları uygulamak için gerekli olan esneklik sağlanarak pratik değerlendirme göz önüne alınmalıdır. Bütün bu süreçteki en temel ilke ve kılavuz öğrencinin en ekonomik şekilde, olası en üst düzeyde kendine yeterliliğe ulaşmasına olanak sağlamaktır. Burada ekonomik tabirinden anlaşılması gereken şey 3 ana unsura bağlıdır. İlk olarak öğretme çabası ve kaynakların ekonomik olmasıdır. İkincisi öğrenme sürecinin ekonomik olmasıdır. Yani, eğer bir şeyi öğrenmenin zor ve kolay iki yolu varsa, kolay olan yöntem tercih edilecektir. Üçüncüsü ise ders konusunun ekonomik olarak değerlendirilmesidir. Yani içerik en üst düzeyde genelleştirilmeli ve transfer değerine sahip olmalıdır. Müfredat içeriği öğrencinin kişisel ve ahlaki kararlar verebilmesine olanak sağlamalıdır. Kendinin farkında olma, herhangi bir durumda alternatif eylem süreçlerini hayali olarak kafasında tartabilme, diğer insanların tercih ve yaşam tarzlarını anlama, katı olmaksızın kararlı olabilme, klişeleşmiş düşünce ve algılama biçimlerinden

kendini kurtarabilme gibi temel bilişsel kazanımlar kişisel ve ahlaki öz yeterlilik amacıyla çok yakından ilişkilidir (Scheffler, 1958).

Bu ifadeler özünde eğitimde bireyi merkeze alan yaklaşımını göstermektedir. Ancak toplum ve kültürün temel unsurlarından kopuk bir eğitim modelini önermemektedir. Orta yol bulma çabasıdır ve iki durumun uyumlu ele alınabileceği kanaatindedir. Zaten onun savunduğu eleştirel/rasyonel düşünme kavramları farklı fikirlerin bulunduğu bir ortamda düşünülebilir.

Öğretmenler müfredat planlamasının her aşamasında aktif ve hatta sorgulayıcı olmalıdırlar. Her alanda olduğu gibi müfredat planlamasında da rasyonel tartışma ortamı bulunmalıdır. Eleştirel ve rasyonel düşünme bütün derslerde uygulama alanı bulabilecek bir amaç ve yöntemdir. İlk ana hedef olarak kabul edilen bireyin kendi başına öğrenebilecek seviyeye ulaşmasında mümkün olan en ekonomik yöntemler kullanılmalıdır. Öğrencide öncelikle dil becerisini geliştirmek diğer hedefler içinde bir ön koşuldur.

Müfredat konusu Hirst açısından değerlendirildiğinde kısmen benzer önermeler çıkmaktadır. Öğretimi diğer aktivitelerden ayıran 3 temel unsurdan bahsetmektedir. İlk olarak çok değişik ve yeni eğitim metotları eğitimsel faaliyetlerde kullanılır hale gelmiştir ve farklı savunucuları vardır. İkincisi bazıları ahlaki olarak kabul edilemez düşünülse de insanlar değişik yöntem ve tekniklerin farkındadır ve bu da bazı görüş ayrılıklarına yol açmaktadır. Son olarak, yukarıda belirtilen iki ana sebepten dolayı, farklı öğretim metot ve tekniklerinin etkinliği konusunda dikkatli şekilde kontrol edilmiş deneysel araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bu temel unsurları daha verimli ele alabilmek öncelikle öğretim kavramı ile neyin amaçlandığını kavramaktır. Aksi takdirde doğru ve uygun davranışsal kriterleri bulmak imkânsız olacaktır. Öğretimi diğer aktivitelerden ayırt eden en temel nokta iyi tanımlanmış bir amaca sahip olmasıdır. Dolayısı ile öncelikle eğitimsel süreç ya da aktivite ile neyin hedeflendiğini net şekilde açıklayabilmek bir müfredattaki ön koşuldur (Hirst, 1971).

Özetle Hirst, müfredat planlamasında özellikle gerekli olan 3 şeyi şu şekilde açıklamaktadır. Öncelikle öğretim sonucunda oluşmasını, yani öğrencilerin kazanmasını hedeflediğimiz zihinsel gelişimler, beceriler, bilgi ve değerler vardır. İkinci basamak ise belirtilen amaçlara ulaşmak için öğretmen ve öğrencilerin yapması gereken aktiviteler bulunmaktadır. Bu aktiviteler tartışma, ziyaret, alıştırma ve laboratuvar çalışması gibi aktiviteleri içerir. Son olarak ise yapılacak aktivitelerde kullanılacak olan materyallerin içerik kısmı bulunmaktadır. Hirst'e göre temel sorun bu üç temel unsurun birbiri ile uyumlu olmamasında ve yanlış planlanmasında yatmaktadır. Gerçek amaçlar açık şekilde ortaya konmadığı takdirde öğretmenler müfredattaki program ve aktivitelerin ve hatta içerik olarak ele alınan konuların amaç olduğu yanılgısına düşebilirler. Öğrencilere belli bir perspektif ve düşünme şekli kazandırılması için farklı düşünme biçimlerinin geliştirilmesi öğretilmedikçe onlardan rasyonel bir düşünme ya da analitik çözümler üretebilme becerisi beklenemeyecektir (Hirst, 1969). Bu ifadeler de Hirst'ün eleştirel düşünme ve bireysel amaçları merkeze alma önermesini desteklemektedir.

İki düşünürün görüşleri öğretmenin rolü bakımından ele alındığında da benzerlikler çıkmaktadır. Öğretim konusundaki önemli eserlerinden birisi olan *Öğretmenin Felsefi Modelleri* (Philosophical Models of Teaching) isimli kitabında

Scheffler öncelikle öğretmenlerin şu kritik soruları cevaplamasını beklemektedir: *Ne tür bir öğrenmeyi başarmalıyım? Böyle bir öğrenme nasıl oluşur? Nasıl başaracağım?* Scheffler'in bunun gibi normatif, epistemolojik ve empirik sorular sorarak, öğretmenlerin eğitim uygulamalarını yöneten varsayımların yeniden değerlendirilmesini istemektedir. Yani öncelikle öğretmenler kendileri sorgulayacaklardır. Daha da önemlisi tüm öğretmenler, araştırmacılar, veliler ve öğrenciler de dâhil olmak üzere eğitimin tüm paydaşlarını rasyonel bir tartışmaya çağırılmaktadır. Bu rasyonel tartışma yoluyla yukarıda bahsedilen soruların gerçek cevapları bulunabilir (Scheffler, 1986).

Scheffler öğretmenin bir nevi teknisyene benzetilmesini eleştirmiştir. Bu görüş öğretmenin görevinin, ulusal ihtiyaçlar doğrultusunda daha önceden ortaya konmuş olan hedefleri, bilimsel disiplin uzmanları tarafından daha önceden hazırlanmış müfredat materyalleri ve eğitim mühendisleri tarafından geliştirilen metotları kullanarak son aşamayı denetlemek ve kendisine verilen gerçekleri öğrencinin zihnine yerleştirmek olduğunu iddia etmektedir. Scheffler'e göre ise modern dünyadaki öğretmen sadece teknisyen olmanın çok ötesinde eğitimsel süreci şekillendiren önemli unsurlardan birisi olmalıdır zira hem aktiviteleri hem de kimliği ile öğrencileri etkileyecektir (Scheffler, 1965).

Scheffler'de rasyonellik her zaman ön planda olduğu için aklın ve mantığın taleplerine göre öğretmek ortaya çıkacaktır ve bu da öğrenciye itibar sahibi bir varlık olarak davranmayı gerektirir. Öğretmenin aklın ilkelerine uyması ile öğrencinin özerkliği garanti altına alınacaktır. Seviyeleri fark etmeksizin öğrenciler kendi hür seçme hakkı olan bireyler olarak düşünülecektir. Öğrencilere haysiyet ve itibar görmesi gereken bireyler olarak davranılması tüm öğretmenler için temel bir etik ilke olmalıdır (Worsfold, 1997). Scheffler tarafından öğretmene verilen rol esasında öğrencileri aktif tutmayı amaçlayan, öğrencilerin rasyonel/eleştirel düşünme becerilerine sahip olabilmesi için gerekli unsurları sağlama hedefinde olan ve bu rasyonel/eleştirel düşünmeyi her aşamada sürdürmeyi amaçlayan bireydir.

Hirst'ün özellikle öğretmen eğitimi ile ilgili yazdığı makale sayısı sınırlıdır. Ancak 2006 yılında yayımlanan "*The PGCE Course and the Training of Specialist Teachers for Secondary Schools*" makalesinde özellikle İngiltere özelinde ortaokul öğretmenlerinin eğitimi ile ilgili görüş ve önerilerini belirtmiştir. Daha çok raporlama olarak kabul edilebilecek bu çalışmasından bazı fikirleri çıkarılabilir. İlk olarak öğretmenlerin profesyonel hazırlığı olarak adlandırılan şey dar ve mekanik bir eğitim olarak anlaşılmamalıdır. Öğretmenler çalışacakları ortamın şartları konusunda önceden temel bilgiye, değişik olası durumlarda kendi kararını verebilecek sorumluluğu alma kabiliyetine, etkili eyleme geçmelerine imkân verecek beceri ve mizaca, eylemlerinin süreç ve sonucunu değerlendirebilme kabiliyetine ve kendilerine gelecekteki uygulamalara karşı adapte edebilecek beceri ve zihniyete sahip kişiler olmalıdırlar. Dolayısı ile herhangi bir öğretmenin kazanması gereken anlayış, beceri ve kişisel özellikler karmaşık ve birbiri ile yakından bağlantılıdır. Sonuç olarak öğretmen eğitimi çok dikkatli planlanmalı ve yürütülmelidir (Hirst, 1976).

Ahlak eğitimi önemli bir eğitimsel alandır. Scheffler'e göre ahlak eğitimin en temel güçlüğü uygulama alanında eleştirel düşünmeyi geliştirmek ve bu özelliği okul eğitiminin tüm aşama ve alanlarında sürdürebilmektir (Scheffler, 1973c). Öğrencilerde

rasyonelliği geliştirmekte sadece bilişsel kapasiteleri geliştirmekle gerçekleşmeyecektir. Bu kapasiteler aklın ışığında ilkeleri, kuralları ve amaçları değerlendirmek için her ne kadar gerekli olsa da, bazı karakter özelliklerini ve mizacı değiştirmeyi de gerektirmektedir. Bunlar, gerçekliğe duyulan sevgi, gözlem ve sonuç çıkarmada doğruluk endişesi ve diğerlerinin iddia ve argümanlarına saygı göstermeyi de içermelidir (Scheffler, 1991). Yine, soru sormaya meyilli olmak, kanıt aramak, hem kendi hem de diğerlerinin fikirlerine karşı eleştirel olabilmek için alternatifleri aramak ve incelemek, kendi inanış ve tercihleri için sorumluluk alabilmek, farklı iddia ve deneyimleri olan insanların görüşüne karşı hassas olabilmek kazanılması gereken bu nitelikler arasındadır (Scheffler, 1973b). Scheffler'e göre, insan ilişkileri ve ahlaki konularla ilgili rasyonel tartışma süreci vurgulanmalı, ahlak ve karakter eğitimin ayrılmaz parçaları olarak okul süreci içerisinde inşa edilmelidir (Scheffler, 1991).

Coombs'a göre, Scheffler'in ahlak eğitimi kısaca iki temel amaca sahiptir. İlki, düzgün davranışı minimum standartta öğrenciye yerleştirmek ve ikincisi ise ahlaki niyet ve yargılamada rasyonelliği geliştirmektir. Zaten genel olarak ta Scheffler'in savunduğu şey, eğitimin rasyonellik, akla yatkınlık ve eleştirel düşünce olarak tanımladığı nitelikleri geliştirmekle ilgilenmesidir. Ahlaki eğitim rasyonel tartışmaya katılma istekliliğini ve kabiliyetini geliştirmeye çalışmalıdır. Rasyonel ahlaki tartışma arzu edilen bir gelişmedir çünkü hem bir toplumdaki diğerleri ile ahlaki yargılar üzerindeki uzlaşmayı artırıcı özelliğe sahiptir hem de daha iyi ahlaki yargıları başarmanın yoludur. Ahlaki anlamda rasyonellik kazanmak demek ahlaki kavramların yeni ve problemlili durumlarda nasıl uygulanacağını bilmek demektir (Coombs, 1997). Anlaşılmaktadır ki Scheffler neyin ahlaki olduğu ya da olmadığı konusunda kesin yargılarda bulunmamaktadır. Onun önerdiği şey bu noktada da rasyonel düşünce, bilimsel yaklaşım ve tartışma yolu ile ahlaki ilkeler konusunda ortak sağduyu sağlanmasıdır.

Hirst'ün ahlak eğitimini konusunda ele aldığı çalışmaların sayısı fazla değildir. Bununla birlikte bazı görüş ve önermelerde bulunmuştur. Hirst'e göre etik alanındaki çağdaş çalışmalar ahlaki yargıların karakter olarak deneysel ve bilimsel yargılardan geliştirilebileceği görüşünü reddetmektedir. Dolayısı ile ahlaki konuları bilimsel veya deneysel temelli ele almak yanlış olacaktır. Bilimsel ve ahlaki kurallar arasındaki bu farklar dikkate alınmadığı sürece ahlaki alandaki bazı sorunların bilimsel konulardaki sorunların ele alınması ile aynı yöntemlerle çözülmeye çalışılacağı tehlikesini doğuracaktır. Özetle bilimsel kanun ve kurallar daha evrensel bir yapı üzerine inşa edilirken ahlaki ilke ve prensipler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Hirst'e göre ahlaki yargılar diğer yargılardan ayırt edilebilir olduğu için, ahlaki eğitim için bilimsel arayışın ve öğretimin önemi göz ardı edilmemelidir ancak abartılması da yanlış olacaktır (Hirst, 1974).

Bu ifadeler esasında kısmi de olsa Scheffler ile farklı düşündüğünü göstermektedir. Scheffler de her ne kadar evrensel ahlaki ve etik kurallar geliştirmenin mümkün olmayacağını belirtse de, etik ve ahlaki unsurların değerlendirilmesinde bilimi ve rasyonel düşünceyi kılavuz olarak almaktaydı. Üzerinde uzlaşılan ahlaki ve etik değerler rasyonel düşünce ve akıl yürütme yolu ile gerekçelendirilmesini ve desteklenmesini savunmaktadır. Kısacası Scheffler sadece kabul edilen ahlaki ve etik prensipler üzerinde göreceli bir yaklaşıma sahiptir ancak yöntemler konusunda daha kesindir. Hirst ise ahlaki ilke ve prensiplerin temelinde aynı düzeyde bilimsellik ve

rasyonellik bulunmasının zor olabileceğini belirtmektedir. Ahlaki ve etik konulardan bilimin yapabileceği katkılar bakımından Scheffler'e göre daha az beklenti içinde olduğu söylenebilir. Bu görüş onun en azından bu konuda daha göreceli bir yaklaşıma sahip olduğu göstermektedir.

Din eğitimi ile ilgili görüşleri kasıtlı olarak en son değerlendirilmiştir. Din eğitiminin çalışmanın temel konusu olan "eleştirel/rasyonel düşünme" ve "özerklik" kavramlarının uygulanmasındaki en zor alanlardan birisi olduğu düşünülmektedir. Dolayısı ile bu bölümde din felsefesinden ziyade din eğitimi ile ilgili görüşler kısa şekilde ele alınmıştır ve bunların eleştirel düşünme ve özerklik kavramları açısından ne anlam ifade ettiği değerlendirilmiştir.

Bu konuda Scheffler'in oldukça az eseri vardır. Yahudi inancına sahip olması hasebiyle İbraniceye karşı özel bir ilgisi olduğunu belirtir. Ayrıca, ilk ve orta öğretimini Yahudi dinine uygun bir okulda klasik bir eğitim almıştır. Felsefe çalışmaya başlamasında aldığı dini eğitimin etkisi olduğunu belirtmektedir (Scheffler, 2009). Scheffler'e göre, dini toplumlar tarafından finanse edilen bağımsız okullar dışında, genel kamu eğitimi bir dini öğretmekten ziyade genel anlamda din anlayışını öğretmelidir. Din insan medeniyetinin dokusunda çok önemli bir alandır ve dinin çeşitlerini, işlevini ve gelişmesini sağlamayan hiçbir eğitim yeterli olmayacaktır. Yani onun arzuladığı din eğitimi belli bir dini aşlamak değil, dinin genel olarak anlaşılmasını sağlamaktır (Scheffler, 1997).

Hirst, İngiltere'de 1944 yılında devlet okullarında uygulamaya konan okullardaki din ve ahlak eğitimi yasasını tartışarak bu konuya değinmiştir. Din eğitimi konusunda Hirst genel olarak analitik filozoflarla ortak görüşlere sahiptir. Tarafsızlık ve akıl üzerine dayalı olan herhangi bir eğitim anlayışı kendisini spesifik dini inanç ve iddialardan uzak tutmalı ve tüm dinler hakkında genel bilgi verecek ve gerekirse tartışmalı iddiaları da ortaya koyabilecek türde olmalıdır. Hirst'e göre bir eylemin doğru ya da yanlışlığına sadece Tanrı'nın iradesi ya da emiri olarak bakmak öncelikle bireyde olması gereken ahlaki yargılama özelliğini tamamıyla ortadan kaldıracığı için rasyonel ve analitik düşünmeyi öneren bir kişi tarafından kabul edilemez. Özetle din ve ahlak arasında her ne kadar güçlü bir ilişki olsa da din eğitimi ve ahlak eğitimi kesinlikle ayrı ele alınması gereken konulardır. Genel anlamda dini inanış ve anlayışla ilgili bilgilendirmeyi uygun görmekte ve sadece bir dinin inanç ve değer sistemlerine bağlı öğretim anlayışına karşı çıkmaktadır. Çocuğun bu inanca kendi akıl yürütmesi ile ulaşip benimsemesi gerektiğini savunmakta ve dayatmalara karşı olduğunu belirtmektedir (Hirst, 1970a).

Scheffler'in aksine Hirst'ün din eğitimi konusundaki görüşleri analitik eğitim felsefesinin temel önermelerine çok daha fazla uymaktadır. Hirst açık şekilde dini öğretimi ya da inançlarında rahatlıkla sorgulanabileceğini, bireyin din tercihi konusunda özgür olması gerektiğini ve belki daha da önemlisi dini öğretilerinde gerekçelendirilmesine ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Okullarda uygulamalı din öğretimine karşı olduğunu ifade etmektedir.

ELEŞTİREL / RASYONEL DÜŞÜNME VE ÖZERKLİK KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

Analitik eğitim felsefesinde kavramsal analizin büyük önem taşıdığı belirtilmiştir. Kavramsal analiz esasında tüm alanlarda yapılacak olan rasyonel tartışmaların önkoşulu olarak görülmektedir. Sonuç olarak eleştirel/rasyonel düşünme ve özerklik kavramlarının bilhassa eğitim felsefesi alanında temel olarak ne anlama geldiğini açıklamak gereklidir.

Genel Anlamda ve Eğitim Alanında Eleştirel / Rasyonel Düşünme Kavramlarının İncelenmesi

Passmore'a göre eleştirel olmak bir beceriden ziyade karakter özelliğidir. Bir kişiye eleştirel olduğunu söylemek o kişinin mantıklı analiz kapasitesine sahip bir insan olarak doğasını tarif etmektir. Ancak farklı seviyelerde de olsa eğitim yolu ile bu geliştirilebilir bir özelliktir. Ezberci bir öğretim yerine becerilerin kullanılması ve alışkanlık geliştirmek yerine aklın kullanılmasını teşvik eden uygulamalar yoluyla bireylerde eleştirel ve yaratıcı düşünmenin yolu açılır. Buradaki temel ilke mümkün olan her yerde ve en kısa sürede alıştırma yerine problemler kullanmaktır. Problem ile kastedilen öğrencilerin hangi kuralı kullanacağını, nasıl kullanacağını ya da nasıl davranacağını bilmediği gibi durumlar anlaşılmalıdır (Passmore, 2010).

Lipman eleştirel düşünmeyi akla dayalı (uygunluk ve tutarlılık gibi) yargılamalar olarak tanımlar. Bu tarzdaki eleştirel düşünmenin birbirleri ile bağlı olarak bazı temel özellikleri vardır. Eleştirel düşünme yargıda bulunmayı kolaylaştırır çünkü o kriterlere bağlıdır, kendi kendini düzeltme potansiyeli vardır ve bağlam konusunda hassastır (Lipman, 1991).

Ennis eleştirel düşünmeyi Blooms'un eğitimsel amaçlar taksonomisine atıfla açıklar ve eleştirel düşünmenin analiz, sentez ve değerlendirme ile alakalı olduğunu savunur. Bazen bu kavramlara anlama ve uygulama da eklenebilir (Ennis, 1981). Makul ve reflektif düşünen, yani eleştirel düşünebilen bir kişi birbirlerine bağlı şekilde yapılmak kaydı ile sırasıyla kaynakların güvenilirliğini yargılar, sonuçları sebepleri ve varsayımları tanımlar, iddia ya da argümanın niteliğini yargılar, konu hakkında bir konum geliştirir ve onu savunur, deneyler planlar ve deneysel tasarımları yargılar, bağlam içerisinde olacak şekilde terimleri ve kavramları tanımlar, açık fikirli olur, konu hakkında iyi bilgiye sahip olur ve bu süreç sonunda gerekçelendirilebilir ve desteklenebilir sonuçlar çıkarır (Ennis, 1993).

Literatürde eleştirel düşünme, rasyonel düşünme, reflektif düşünme ve analitik düşünme gibi kavramların tam olarak aynı anlamı taşımaları da sıklıkla benzer anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Sonraları ise analitik felsefe ile daha çok özdeşleşmiş gibi görülen eleştirel-analitik düşünme kavramı ortaya çıkmıştır. Byrnes ve Dunbar'a göre Dewey (1933) ve Glaser (1944)'in eserleri bu kavramın modern anlamdaki ilk ortaya çıkışını sağlamıştır ve eleştirel-analitik düşünme özellikle akademik disiplinlerdeki ilerleme ve gelişmenin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Byrnes ve Dunbar'ın farklı düşünürlerin görüşlerini değerlendirerek ve harmanlayarak tanımladığı eleştirel-analitik düşünmenin temel karakteristikleri şunlardır: biliş ötesi (metacognitive) reflektif düşünmek, değerlendirci (evaluative) ve yargılayıcı olmak, şüpheli ve kabul edilebilir düzeyde güvensiz olmak, analitik olmak, yargısız ve açık

görüşlü olmak, çaba gerektiren ve zaman alan bir süreç nedeniyle mental olarak zorlu düşünmek, yeterli miktarda alana özgü uzmanlık sahibi olmak (Byrnes & Dunbar, 2014).

Eleştirel- analitik düşünme kavramı diğer düşünürler tarafından verilen eleştirel düşünme kavramı ile fazlası ile benzerlik taşımaktadır. Eğitimde ve felsefede rasyonel düşünme, reflektif düşünme ve eleştirel düşünme gibi tüm kavramların esasında benzer karakteristiklerini tarif etmektedir. Bu çalışmanın merkezinde olan eleştirel/ rasyonel düşünme özellikle bilimsel anlamda uzmanlık gerektirmesi bakımından farklıdır. Ancak reflektif düşünmeyi gerektirmesi, açık fikirli olunması, sorgulayıcı olmayı ve her zaman sorgulamaya açık olmayı gerektirmesi, kanıt toplama ve değerlendirme gibi benzer mental süreçlerden geçmesi gibi özellikleri bakımından eleştirel-analitik düşünme ile oldukça benzerlikler taşımaktadır.

Eleştirel düşünme ve rasyonellik arasındaki yakın ilişkiyi anlamak için çalışmaya konu olan Scheffler'in aşağıdaki ifadeleri oldukça açıklayıcıdır.

Eleştirel düşünen birisi olmak uygun şekilde akla göre davranmaktır. Rasyonel bir kişi olmak akıl temelinde inanmak ve buna göre davranmaktır. Bu durumda eleştirel düşünen insanlarla rasyonel kişiler arasında akıl nosyonunun kullanılması nedeniyle derin bir kavramsal bağ vardır. Sonuç olarak, eleştirel düşünme rasyonelliğin eğitimsel soydaş/ karşılığı olarak tasavvur edilebilir. Eleştirel düşünme inanç ve eylemin rasyonelliği ile ilgili tüm temel hususları içermektedir. Bu nedenle eleştirel düşünmeyi yaymayı amaçlayan bir eğitim rasyonellik ilkesini desteklemeyi ve rasyonel kişiler geliştirmeyi amaçlayan bir eğitimden daha az bir amaca sahip değildir. Rasyonellik akıl yürütme ile aynı kapsamda anlaşılmalıdır (Scheffler, 1965).

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki hem eleştirel düşünme hem de rasyonel düşünme aklın ilkelerine göre davranmayı gerektiren ve esasında benzer süreçleri içeren iki kavram olması sebebiyle birbiri ile iç içe girmiştir. Ayrıca Scheffler'in birçok yazısında bazen birlikte ya da birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. Bu nedenle bu çalışmada tek bir kavram gibi kabul edilmişlerdir.

Eğitim Felsefesinde ve Genel Anlamda Özerklik Kavramını İncelenmesi

May'e göre özerklik kavramının hem genel felsefede hem de eğitimsel anlamda kullanımı Rousseu'nun eserlerinden etkilenmiş olan Immanuel Kant ile gerçekleşmiştir. May'e göre Kant'ın yazılarından sonra özerklik kelimesi insan itibarını yücelten ve tüm insanlar için ciddi bir anlam taşıyan bir değer olarak ortaya çıkar. Kant'ta çoğunlukla ahlak ve görev gibi konularla ele alınsa da zaman içerisinde bu kavram hukuk, tıp, siyaset ve hatta hayvan hakları gibi konularda bile önemli rol oynamıştır (May, 1994).

Kant'a göre "başka birisinin tercihi tarafından sınırlanmadan bağımsız olmak olarak tanımlanan özgürlük" bireyin doğuştan gelen doğal bir hakkıdır ve her insan varlığı gereği bu hakka sahiptir. Başka bir tanımında Kant özerk insanı "kendisini dış nedensel belirleyicilerden kurtarmış, kendi eylemlerini belirleyebilen, kendisinin akıl yolu ile koyduğu yasaya uygun davranan kişi" olarak tanımlamaktadır (Kant, 1999). Kant'taki özerklik kavramı üzerine çalışan Avrom ve Assor'a göre özerklik öncelikle rasyonel bir kurala uymak için bireyin mutlak tercihini gerektirir. Sonrasında bu mutlak özgür tercih varoluşsal bir özerklik hissine dönüşür ve son olarak rasyonel kurala tam olarak uyulması ile sonuçlanır. Özerk bir birey 3 temel değere ve onları gerçekleştirme kabiliyetine göre

karakterize edilebilir; Öz bilgi (self-knowledge), özyönetim (self-direction) ve öz ifade etme (self-expression). Bir bireyin özerk olabilmesi için bu üçüne de sahip olması gerekir (Aviram & Assor, 2010).

Kamii'ye göre özerklik bir kişinin kendisi tarafından yönetilmesi anlamına gelir ve esasında kendini yönetememe (heteronomy) durumunun karşıt halidir. Heteronomi durumunda olan bireyler mantıksız sonuçlar, sloganlar ve hatta propagandalar dâhil olmak üzere kendisine söylenen şeyleri sorgulamadan kabul eden kişilerdir. Özerklik çocukların kendi kararlarını vermesine olanak sağlar. Ancak özerklik her alanda tam özgürlük anlamına gelmemelidir. Özerklik bir konuya dâhil olan herkes için en iyi eylemsel süreci belirlemek amacıyla konuyla ilgili tüm unsurları dikkate almayı gerektirir. Sadece bireyin kendi bakış açısından bir konuyu ele alması ahlaki olamayacağı için gerçek özerklikte olamaz (Kamii, 1984).

Piaget'e göre sadece işbirliği özerkliğin yolunu açar. Mantıkla ilgili olarak işbirliği öncelikle eleştirinin kaynağıdır. İşbirliğinin sunduğu karşılıklı kontrol sayesinde yetişkin otoritesindeki benmerkezciliği ve kör inancı karakterize eden yargıları bastırmak mümkün olacaktır. Böylece tartışma reflektif düşünmenin ve objektif doğrulamanın yolunu açar. Ahlaki özerklik akıl tüm dış baskılardan özgür bir şekilde bir ideali gerekli olarak kabul ettiğinde ortaya çıkar. Diğer insanlarla ilişkimizin olmadığı durumlarda ahlaki bir gereklilikte olmaz. Özerklik karşılıklı saygının insanların kendilerine davranılmasını istediği şekilde diğerlerine davranmayı hissettirecek kadar güçlü olduğu müteakabiliyet durumunda ortaya çıkacaktır (Piaget, 1932).

Raz özerklik kavramını ele alan bir diğer düşünürdür. Ona göre kişisel özerklik ideali bireysel olarak iyi durumda olmanın vazgeçilmez bir unsuru olarak ilişkilerde ve hedeflerde özgür tercihi temsil etmektedir. Kişisel özerklik kavramının temelinde yatan ilke insanların kendi yaşamları hakkında karar verebilmesi ve uygulayabilmesidir. Özerk birey kendi yaşamının yazarıdır ve bir dereceye kadar da olsa kendi kaderini belirleyerek başarılı kararlar yoluyla yaşamını biçimlendiren kişidir. Bir kişiyi gerçek anlamda özerk yapan şey hedef ve ilişkilerinin içeriği değil bunları değerlendirme, benimseme ve takip edebilmesinde yatan tutumdur (Raz, 1986).

Rawls özerklik kavramını Kantçı bir yaklaşımla ele almıştır ve rasyonel özerklik kavramını öne sürmüştür. Bu yaklaşım özerklik kavramında planlamayı ve kasıtlı yapılan eylemleri vurgulamaktadır. Bu özerklik kavramını Kant'ın deneysel pratik akıl ilkesi ile ilişkilendirmektedir. Bu noktada özerklik rasyonel seçim ilkesi olarak kabul edilir. Bu ilke belli amaçlara ulaşmak için etkili yöntemlerin seçilmesini, yaşam sürecinde önem sırasına göre amaçların dengelenmesini ve sonuçlar konusunda sorumluluk alabilme becerilerini gerektirir (Rawls, 1980).

Daha yakın zamanlarda Ryan ve Deci benzer bir özerklik kavramını kendi kaderini belirleme ya da özgür irade olarak tercüme edilebilecek olan "Self-Determination Theory" ile ele almaktadır ve bunun için yeterli bilimsel destek olduğunu savunmaktadır. Bu teoriye göre tüm insanların bağlantı kurma, özerklik ve kabiliyet gibi hususlarda temel psikolojik ihtiyaçları vardır. Ancak bu ihtiyaçlar karşılanırsa kişi kendisini ve etrafındaki dünyayı daha iyi hissetmeye başlayacak ve böylece kendilerini daha iyi geliştirme olanağı bulacaklardır (Ryan & Deci, 2000).

Özerklik konusunda yukarıda sağlanan görüş ve yorumlardan bazı ortak noktalar çıkmaktadır. Öncelikle özerklik kişinin dış etkenlerden bağımsız şekilde düşünebilme ve yargılama özgürlüğüdür. Kişinin vereceği kararlarda özgürlüğünü ya da seçeneklerini sınırlayan baskı durumları özerklik açısından ciddi tehdit oluşturmaktadır. Ancak bu kişinin yaşadığı toplumdan tamamıyla bağımsız düşünmek Piagete'in de belirttiği üzere aşırıya kaçan bir durum olacaktır çünkü kişilerin özgür iradesi ile de olsa bazı durumlarda verdiği kararlar sadece kendisini etkilemez. Ayrıca bireyin özerk olabilmesi ve kendi yaşamı ile ilgili rasyonel kararlar verebilmesi için bazı beceri ve mizaç özelliklerine sahip olması gerekir. Özellikle de akıl yolu ile rasyonel kararlar verebilecek bir potansiyele sahip olmalıdır. İlaveten özerk bir birey gerek kendi akıl yürütmesi gerekse toplumsal etkileşim yolu ile kendi ilkelerini geliştirebilmelidir. Son olarak ve belki de Kant ve diğer çoğu düşünürü göre en önemlisi geliştirdiği ilkelere koşulsuz uyma iradesine sahip olmalıdır.

ISRAEL SCHEFFLER ve PAUL H. HIRST'TE ELEŞTİREL /RASYONEL DÜŞÜNME VE ÖZERKLİK KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

Bu bölümde Scheffler ve Hirst'ün eleştirel düşünme ve özerklik ile alakalı görüşleri sırası ile analiz edilmiştir. Öncelikle eleştirel düşünme kavramı ile neyi ifade ettikleri ve eğitim alanında buna verdikleri önem anlaşılmasına çalışılmıştır.

Israel Scheffler ve Paul H. Hirst'te Eleştirel/Rasyonel Düşünme Kavramının İncelenmesi

Scheffler eleştirel düşünme ve rasyonel düşünme kavramlarını sıklıkla kullanırken, Hirst'ün eserlerinde eleştirel düşünme terimine fazla rastlanmamaktadır. Daha ziyade rasyonel düşünme, rasyonellik ve entelektüel terimlerini kullanmayı tercih etmektedir. Scheffler ve Hirst'ün eleştirel/rasyonel düşünme kavramı ile neyi kastettiği ve buna verdiği önemi daha iyi anlamak için onların görüşlerini yansıtan bazı ifadeler aşağıda verilmiştir.

Akıl yürütme (reasoning) zihnin belirli bir durumda olması değil, öğrenmenin merkezinde olması gereken karşılıklı etkileşim ve paylaşım yolu ile tartışma ortamının yaratılmasıdır (Scheffler, 1973a).

Soru sormaya meyilli olmak, kanıt aramak, hem kendi hem de diğerlerinin fikirlerine karşı eleştirel olabilmek için alternatifleri aramak ve incelemek, kendi inanış ve tercihleri için sorumluluk alabilmek, farklı iddia ve deneyimleri olan insanların görüşüne karşı hassas olabilmek eleştirel/rasyonel düşünme için gereken nitelikler arasındadır (Scheffler, 1973c).

Scheffler'in modelinde rasyonellik yaşamın herhangi bir alanında kural ve ilkelerin eleştirel ve açık değerlendirilmesine katılma kabiliyeti olarak anlaşılmaktadır. Scheffler'in kendi ifadesi ile rasyonellik ilke ve amaçları anlayabilme ve bunları kamu tartışmasında ileri sürülebilecek sebepler ve akıl yürütme ışığında eleştirel olarak değerlendirme kapasitesidir (Neiman & Siegel, 1993).

Scheffler'e göre rasyonellik bütün önyargılardan bağımsız şekilde bir kişinin kendisini özgür olarak seçtiği evrensel ilkelere bağlı kılması demektir (Park, 1997).

Scheffler bireyin rasyonel düşünme, özgür irade ve bilgece kararlar verebilme mükemmeliyetine ulaşması hedeflenmektedir (Wagner, 1997).

Temel gerekçe rasyonel zihniyeti geliştirmek olmalıdır. Bu noktada bilginin farklı biçimlerini ayırt etmek ve sonrasında bunları okulun yapılandırılması ve müfredatla ilişkilendirebilmek önemlidir (Hirst, 1974).

Çocuğun kabiliyeti her ne olursa olsun rasyonel bir varlık olarak onun gelişmesinin merkezi entelektüel olmaktır ve neredeyse her şeyin bağlı olduğu bu temel amacı asla kaybetmemeliyiz (Hirst, 2010)

Rasyonel bir zihin geliştirme konusu kesinlikle mental işlevin belli başlı kalıplarını kuvvetlendirme ya da alışkanlık haline getirme meselesi değildir. Daha ziyade bir kişinin iddia ve inançlarının düşünsel sonuçlarının önemli kamusal testleri karşılaması gerektiğini kabul etmeyi geliştirme meselesidir. Bu yüzden rasyonelliğin gelişmesi belirli mental süreçlerin uygulamasına değil bir kişinin kişisel iddiaları için geçerlilik testleri olduğunu ve inançları içinde gerçeklik testleri olduğunu kabul etmeye yaklaşmasına bağlıdır (Hirst, 2010).

Yukarıda verilen alıntılar oldukça açıktır. Öncelikle bireyin kendi özgür iradesini kullanmayı gerektiren bir özelliktir ve çok yönlü bakmayı gerektirir. Kendisinin ve diğerlerinin fikirlerine karşı şüpheci ve eleştirel olabilmek, farklı görüşlere karşı saygılı olmak, rasyonel düşünme yolu ile seçtiği ilkelerine bağlı kalmak, tartışmaları önyargısız şekilde sürdürebilmek, sorgulayıcı olmak, kendi görüşlerini desteklemek için kanıtlar aramak gibi temel özellikler her iki düşünür tarafından savunulan rasyonel düşünme kavramının özünde yatmaktadır. Rasyonel düşünmenin oluşabilmesi için birey öncelikle bazı temel özelliklere sahip olmalı ve daha da önemlisi özgür tercih hakkına sahip olmalıdır ve kendi iradesi ile verdiği kararlara uyma ilkesini de geliştirmelidir. Diğer bir nokta ise her iki düşünür de bireyden başlayarak rasyonel düşünen bir toplum üretme çabası içindedir. Çünkü onların savunduğu rasyonellik sadece bireysel kararlar ile ilgili olmayıp toplumsal bağlamda da rasyonel tartışma ortamını sağlamayı amaçlamaktadır.

Scheffler'e göre eleştirel düşünme akli değerlendirme unsuru (reason assessment component) ve eleştirel ruh unsuru (critical spirit element) olarak iki temel kavramdan oluşan temel bir eğitimsel idealdir. Akli değerlendirme unsuru uygun ilkelere göre gerekçeleri (akıl yürütmeyi) anlayabilme kabiliyetidir ve sunulan gerekçelerin inanç, eylem ve iddiaları ne seviyede haklı çıkardığını değerlendirme gücü olarak tanımlanabilir. Eleştirel ruha sahip olma unsuru ise daha çok mizaç ve meyil ile alakalıdır. Nihayetinde birbirinden ayrılmaz parçalardır (Steutel & Spiecker, 1997).

Scheffler ve Hirst'ün perspektifinden eleştirel/rasyonel düşünmenin eğitimdeki rolü ve öneminin anlaşılması gerekir. Bu bağlamda her iki düşünürün temel görüş ve önermelerini yansıtan bazı ifadeler aşağıda verilmiştir.

Müfredatın temel görevi ortak kültürel mirasımızı temsil etmek ya da yansıtmak değildir. Asıl görevi bireyin özgür ve sorumlu kararlar alabilmesi için gerekli olan karakter özellikleri, zihin alışkanlıkları, güvenilir bilgi ve teknik becerileri mümkün olduğunca öğrencinin kazanmasını sağlamaktır (Scheffler, 1993).

Eleştirel olmak öğrencilere kazandırılmalıdır. Öğrencileri soru sormaya, kanıt aramaya, alternatifleri bulma ve incelemeye, kendilerinin ve diğerlerinin fikirlerine karşı eleştirel olmaya teşvik etmek önemlidir (Scheffler, 1993).

Öğretim açık rasyonel tartışmaya başlayabilmektir (Scheffler, 1973c).

Scheffler'e göre öğretmenin asıl görevi yeni fikir, soru ve şüpheleri genç beyinlerde uyandırmak olmalıdır. Öğrenciyi soru ve sorgulamaları değerli olan bireyler olarak görmek zorundadır (Hare, 1997).

Scheffler'in eğitim anlayışı toplumu daha uyumlu bir bütüne çevirmek değildir, daha ziyade onu bir eleştiri toplumu haline getirmektir (Worsfold, 1997).

Scheffler'in eğitimdeki ilk önceliği akademik düşünceye adanmış olan rasyonelliğin geliştirilmesidir (Arnstine & Arnstine, 1993).

Öğrencilere belli bir perspektif ve düşünme şekli kazandırılması için farklı düşünme biçimlerini geliştirilmesi öğretilmedikçe onlardan rasyonel bir düşünme ya da analitik çözümler üretebilme becerisi beklenemeyecektir (Hirst, 1969).

Öğrencinin ilgi veya beceri alanı ne olursa olsun soyut, rasyonel ve sembolik düşünme şekilleri ile ortaya çıkan rasyonel düşünmeyi geliştirmeden diğer alanlarda başarılı olması mümkün olmayacaktır (Hirst, 1974).

Rasyonel düşünce süreçleri zihnin doğal aktiviteleri olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, eğitimin amacı olarak bilginin ve anlayışın kazanılması iki önemli görevi içermektedir: zihni doğru fikirler ile donatmak ve makinenin düzgün çalışmasını sağlamak (Hirst, 2010).

Yukarıda verilen ifadeler rasyonel/eleştirel düşünmenin onların eğitim anlayışında ne kadar önemli olduğunu açıkça yansıtmaktadır. Öncelikle rasyonel düşünmeyi geliştirmeyi eğitimin en temel amacı olarak görmektedirler. Bunun sağlanması için öğrenciler mümkün olan en kısa sürede rasyonel tartışmaya katılabilecek bilgi ve becerileri kazanmalıdır. Analitik eğitim filozoflarına göre bu becerilerin ilki gerekli dil becerisini kazanmaktır. Eğitimin temel görevi bireyde rasyonel düşünmeyi geliştirmek ve buna her eğitimsel ortamda olanak sağlamak yolu ile bireyin kararlarına kılavuzluk yapmaktır. Öğrenciler kendi iradeleri ve akıl yürütmeleri yolu ile geliştirdikleri ilkelere uyma yükümlülüğünü de geliştirirler. Hirst daha da güçlü önermede bulunarak rasyonel ve entelektüel düşünme gelişmeden diğer eğitimsel amaçlara ulaşmanın imkânsız olacağını ileri sürmektedir. Onların arzuladığı rasyonel/eleştirel düşünme ve tartışma ortamının oluşturulabilmesi için müfredatın bu doğrultuda planlanması ve daha da önemlisi öğretmenlerin de rasyonel düşünmeyi geliştirmeye hevesli ve karakter olarak hazır olması gerekir. Rasyonel düşünmeyi belli bir okul türü ya da yaş grubu ile sınırlandırmazlar. Hirst'ün aşağıdaki ifadeleri bunu oldukça güçlü şekilde savunmaktadır.

Toplumdaki farklı kesimler için eğitimsel amaçların değişiklik göstermesi sebebiyle bu insanlarda rasyonel düşünmeyi engelleyecek müfredat, içerik ve amaçlarda değişiklik yapmak kişilere karşı yapılabilecek negatif ayrımcılık ve fırsat eşitliğinin gasp edilmesinin en ileri noktaya gitmiş örneği olacaktır. Meslek liseleri gibi farklı okul türlerinin kısmen farklı eğitimsel alt amaçlarının olması rasyonel düşüncenin

geliştirilmesini engellemek için bir sorun olmayacaktır. Eğer böyle bir hata yapılıyorsa, yani rasyonel düşünme amacı arka plana itiliyor ya da tamamı ile bırakılıyorsa, diğer alanlarda her ne kadar başarılı olursa olsun okul esas eğitim amacına ve inancına ihanet etmiş olacaktır (Hirst, 1969).

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere rasyonel/ eleştirel düşünmenin geliştirilmesi eğitimin en genel amacı olmalıdır. Bu görüş liberal eğitim anlayışı ile örtüşmektedir. Bir öğrencinin mesleki ya da teknik eğitim alması gerekçesi ile rasyonel becerilerin arka plana atılması ciddi bir hak ihlali olarak görülmektedir. Bireylerin rasyonel olması sadece kendi mesleki alanları ya da belli branşlarla ilgili olmayıp hayatın her aşamasında ve alanında onlara kılavuzluk yapacak düşünme şeklini geliştirme olarak kabul edilmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere rasyonel düşünme bireylerin kendi iradesi ile özgürce kararlar vermesine ve bu kararlara uymasına yön vermesi gereken bir kılavuz olarak anlaşılmaktadır. Bu esasında ahlak ve etik konularını da yakından ilgilendirir çünkü birey kendi iradesi ile karar verdiği ve rasyonel olarak gerekçelendirebildiği ilkeleri eyleme dönüştürme prensibini de geliştirmelidir. Dolayısı ile Scheffler ve Hirst için rasyonelliğin ahlaki davranışla yakın bir ilişkisi vardır. Hatta ahlaki ve rasyonel olmayı birbirinin karşılıklı ön koşulu olarak görmektedir. Aşağıda verilen görüşlerinden bu açıkça ortaya çıkmaktadır.

İnsan ilişkileri ve ahlaki konularda rasyonel tartışma süreci vurgulanmalı, ahlak ve karakter eğitimin ayrılmaz parçaları olarak okul süreci içerisinde inşa edilmelidir (Scheffler, 1991).

Ahlak eğitiminin en temel güçlüğü uygulama alanında eleştirel düşünmeyi geliştirmek ve bu özelliği okul eğitiminin tüm aşama ve alanlarında sürdürebilmektir (Scheffler, 1973b).

Coombs'a göre, Scheffler'in ahlak eğitimi kısaca iki temel amaca sahiptir. İlki, düzgün davranışı minimum standartta öğrenciye yerleştirmek ve ikincisi ise ahlaki niyet ve yargılama da rasyonelliği geliştirmektir (Coombs, 1997).

Scheffler'e göre ahlaki anlamda rasyonellik kazanmak demek ahlaki kavramların yeni ve problemleri durumlarda nasıl uygulanacağını bilmek demektir (Coombs, 1997).

Scheffler'in etik anlayışı kılavuzu rasyonellik olan, duygu ile güçlenen, toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilen, ahlak eğitimi yolu ile öğrenilen, bir alışkanlık olarak uygulanan ve nihayetinde bireysel kararlılıkla yapılan bir davranışı göstermektedir (Worsfold, 1997).

Bir eylemin doğru ya da yanlışlığına sadece Tanrı'nın iradesi ya da emiri olarak bakmak öncelikle bireyde olması gereken ahlaki yargılama özelliğini tamamıyla ortadan kaldıracığı için rasyonel ve analitik düşünmeyi öneren bir kişi tarafından kabul edilemez (Hirst, 2010)

...Rasyonel olmayı kelimelerin hayat biçimimizle ilişkili olduğu kamusal dil yolu ile kavramsal şemalar geliştirme meselesi olarak görüyorum, ki böylece hayatın bazı biçimleri ile ilgili olarak tarafsız yargılamalar yapabiliriz (Hirst, 2010).

Ahlakın ve rasyonel düşünmenin karşılıklı bir ilişki içinde olduğu ve hatta birbirlerini desteklediği açıktır. Bir şeyin ahlaki olarak kabul edilebilmesi için rasyonel

düşünme yoluyla geliştirilmesi önerilmektedir. Diğer taraftan rasyonel ve eleştirel olabilmeyi de bir ahlaki ilke olarak kabul etmektedirler. Yani rasyonellik hem bir ahlaki özellik olarak savunulurken hem de ahlaki ilkelere ulaşmak için araç görevini görecektir. Bu çıkarım aslında onların eğitimde rasyonel/eleştirel düşünmeyi hem en nihai amaç hem de en iyi yöntem olarak görmeleri ile örtüşmektedir. Dahası rasyonel tartışma yolu toplumsal uzlaşmanın az olduğu konular hakkında ahlaki ilkeler geliştirilmesinin çatışmayı azaltacağı ve ortak sağduyuyu geliştireceğini de savunmaktadırlar.

Israel Scheffler ve Paul H. Hirst'te Özerklik Kavramının İncelenmesi

Öncelikle Scheffler'in özerklik kavramı ile neyi kastettiğini anlamak için bazı görüşler aşağıda verilmiştir.

Bireysel özerklik eğitim açısından önemlidir ve herhangi bir öğretim içeriğinin sebepleri ya da değer, beceri ve tutumların neden değerli olduğu öğrenci tarafından tam olarak anlaşılmasızın hiçbir şeyin gerçek anlamda öğretilemeyecektir (Scheffler, 1973a).

Eğitim, öğrenmenin başarılmasını hedefleyen ve öğrencinin entelektüel bütünlüğüne ve bağımsız yargılama kapasitesine saygı duyacak bir şekilde yürütülen bir aktivite olmalıdır (Scheffler, 1973c).

Seviyeleri fark etmeksizin öğrenciler kendi hür seçme hakkı olan bireyler olarak düşünülmalıdır. Öğrencilere haysiyet ve itibar görmesi gereken bireyler olarak davranılması tüm öğretmenler için temel bir etik ilke olmalıdır (Worsfold, 1997).

Scheffler'in özerklik (otonomi) kavramı Kant'tan ciddi farklılık göstermez zira kişi bir yasaya bağlı olan bir nesne gibi değil kendi yasasına bağlı bir özne olarak kendisini bir ilke ya da kurala bağlı hissetmesidir (Worsfold, 1997).

Scheffler öz yeterlilik kavramı ile kişinin düzgün kişisel ve ahlaki kararları vermesine olanak sağlayacak anlayış, beceri ve eğilimlerin kazandırılması yoluyla ortaya çıkacak olan kişisel ve ahlaki öz yeterliliği kastetmektedir (Arnstine & Arnstine, 1993).

Yukarıdaki alıntılamalardan ve daha önceki ifadelerinden Scheffler'in özerklik anlayışının Kant'a benzediği anlaşılmaktadır. Scheffler'e göre birey insan oluşu gereği doğuştan itibar sahibi bir varlık olarak saygı gösterilmeyi hak eder. Ayrıca özerk birey rasyonel düşünme becerisini kazanmış bir kişi olarak kendi iradesi ile kendi ilkelerini geliştirebilmeli ve bunlara uyma iradesini gösterebilmelidir. Yine özerk bir birey farklı durumlarda zihinsel becerilerini kullanarak rasyonel çıkarımlar yapabilmelidir. Hatta Scheffler'in özerklik kavramı Kant'a göre çok daha geniş ve kapsayıcıdır. Hiçbir sınıfsal, cinsiyetçi, dinsel ve ırksal ayırım yapmamaktadır. Bununla birlikte her ne kadar bu çalışmanın konusu olmasa da Kant'ın özerklik anlayışının kadınları ve belli bir mesleğe sahip olmayan erkekleri içermediği bilinmektedir.

Aşağıda Hirst'ün özerklik bağlamındaki bazı fikirleri verilmiştir.

Eğitim iyi bir yaşamı hedeflemelidir ve her bir birey için iyi yaşam farklı olabileceğinden dolayı bireysel tercih merkezi rol oynamaktadır...Akıl yürütmenin hem toplumsal hem de bireysel yaşamda hâkim olması isteniyorsa, özellikle liberal demokrasi ile alakalı olmak üzere en azından bazı temel sosyal ilkelerin güçlü şekilde savunulmalıdır (Hirst & White, 1998).

Öncelikle kişinin bireysel yönü geliştirilmelidir ve sonrasında bunun topluma aktarılması ile gelişen bir yaşam kurulabilecektir (Hirst & White, 1998).

Eğitimin asıl amaçlaması gereken şey çocukların özerk rasyonel bireyler olarak geliştirilmesi olmalıdır. Burada bahsedilen rasyonellik sadece entelektüel bir eğitimle alakalı değildir. Daha ziyade, duygu, eğilim ve beceriler de dâhil olmak üzere her yönü ile rasyonel bireyler yetiştirmek amaçlanmalıdır. Bireyler önyargılardan bağımsız kendi yargılarını ve kararlarını verebilmelidir. Bu özelliğe sahip bireyler inanç ve yargılamaların uygun kanıt ve geçerli sebeplere dayanmak zorunda olduğunun farkında olurlar. Sonuç olarak dini inanışlar da dâhil her şey ilke olarak rasyonel sorgulamaya açık olmalıdır. Bu görüş esasında dini inanışlardan bağımsız ve özerk olmayı, tarafsızlık ve rasyonellik peşinde koşmayı ve aklın yolu ile bireyin kendi kararlarını verebildiği rasyonel olarak özerk bireyleri yetiştirme olarak anlaşılmalıdır (Hirst, 1981).

Hirst'ün tarif ettiği özerklik kavramı Schefflerin'kine oldukça benzerdir zira Hirst te özerklik kavramını rasyonel düşünce ile ilişkilendirmekte ve bazı zihinsel ve duygusal becerilerin kazanılmasını ön koşul olarak ileri sürmektedir. Bağımsız kararlar alabilecek ve bunu uygulayabilecek bireyler yetiştirmeyi eğitimin ana hedeflerinden birisi olarak görmektedir. Aynı şekilde öğrencilere itibar sahibi bireyler olarak davranılmasını bir ahlaki zorunluluk olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte Hirst'teki bireysel özerklik vurgusu Scheffler kadar güçlü değildir. Biraz yorumlama ile şu çıkarımda bulunulabilir. Scheffler'in bireydeki özerklik anlayışı Kant'a benzer şekilde bireyin kendi özgür iradesi ve rasyonel düşünmesi yolu ile kişinin kendi ilkelerini geliştirdiği prensiplere uyması ve tercihlerinde tamamıyla özgür olabilmesini gerektirir. Hirst'ün özerklik anlayışı benzerlikler taşısa da John Dewey'deki bireyin özerkliği kavramına daha yakındır çünkü rasyonel düşünme becerilerini kazanarak entelektüel bütünlüğe ulaşmış bir kişiyi arzular ve bireyi toplumdan fazla soyutlamamaktadır. Bununla birlikte Scheffler ve Hirst'ün bireyin özerkliği konusundaki en temel ortak nokta ise özerkliğin çok güçlü şekilde eleştirel/rasyonel düşünme becerileri ile çok yakından ilişkili olmasıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

En temel hali ile Scheffler'e göre rasyonellik ve eleştirel düşünme, eğitimin hem temel amacı hem de eğitimin hedeflediği her şeyin en büyük destekçisi ve hedeflere ulaşmanın en iyi yöntemidir. Eleştirel düşünme eğitimin kalbidir.

Hirst'e göre de rasyonel düşünmeyi geliştirmek eğitimin temel amacıdır. Eğitim sadece mental gelişme ile alakalı değildir. Eğitimin ilgilendiği tüm gelişme alanları öğrencinin rasyonel anlayışı geliştirmesi ile ilgilidir ve tüm eğitimsel müfredatta farklı oranlarda da olsa yer alabilecek bir özellik olmalıdır. Birey rasyonel olduğu zaman mantıksız istekler mantıklı beklentilere ve duygusal eylemlerde kendisini haklı çıkarılabilir eylemlere dönüşecektir. Özetle her iki düşünürü göre de rasyonel/eleştirel düşünmek tüm derslerin üst ve ana amacı olmalıdır.

Çocuklar medeniyetin her alanı ile ilişkili eleştirel diyaloglara dâhil olmalıdır. Eğitim sistemi öğrencilere tarafsız ve temel ilkeleri sunmalıdır. Ancak eğitim sadece eleştirel düşünmeyi amaçlamakla kalmamalı, bilişsel duygu ve erdemleri ve eleştirel tutumu da geliştirmeye çalışmalıdır. Benzer şekilde eğitim rasyonel düşünmeyi yaymalı, merak uyandırmalı, tartışmaya teşvik etmelidir. Dolayısı ile eleştirel düşünme sadece

bilimsel alanlarla sınırlandırılmamalı, ahlak, felsefe ve siyaset gibi alanlarda da temel olmalıdır.

Hirst'e göre rasyonelliğin en temel koşulu fikirlerin, inançların ve iddiaların her zaman teste tabii tutulacağını kabul etmektir. Bu da bir nevi açık görüşlü olmayı, bilimselliği önem vermeyi ve eleştirel tutuma da açık olmayı gerektirmektedir. Ayrıca onu rasyonellik ilkesinde değişmez kurallar olmayacaktır ve esasında rasyonel olmak hayatımızda verdiğimiz kararlarla ilişkilidir.

Yine her iki düşünürü göre eleştirel/rasyonel düşünmenin geliştirilmesi bazı faktörlere bağlıdır. Öncelikle öğretilerde bulunması gereken bazı özellikler vardır. Öğretmen öğrenciyeye itibar sahibi bireyler olarak davranmalı ve öğrencinin muhakeme gücüne saygı duymalıdır. İlâveten öğretmen açık görüşlü ve ön yargısız olmalı, yönlendirici ifadeler kullanmamalı ve alanında uzman bilgiye sahip olmalıdır. Açıkçası öğretmenler de rasyonel düşünen bireyler olmalıdır ve rasyonel tartışma ortamını sağlamalıdır. Öncelikle tartışılan konudaki kavramları net olarak açıklamalı ve tartışma sürecinde tarafsız tutum sergilemelidir. Ayrıca müfredat öncelikle öğrenciyeye en ekonomik ve hızlı şekilde rasyonel düşünmeye başlayabilecek özellikleri kazandırmayı amaçlamalıdır. Burada dil becerisi çok önemlidir. Ders konuları çok detaylı ve kapsamlı olmamalıdır. Daha yüzeysel ve genel bilgi sağlanmalı ve böylece öğrencilerin katılımı yoluyla rasyonel tartışma sağlanmalıdır.

Scheffler sadece din eğitimi hususunda eleştirel/rasyonel düşünme ile ilgili çekincelerini belirtmiştir. Diğer taraftan Hirst'e göre rasyonel düşünmenin uygulanamayacağı hayatın ya da eğitimin hiçbir alanı yoktur.

Hem Scheffler hem de Hirst'e göre eleştirel/rasyonel düşünme yolu ile toplumdaki tartışmalı konularda ortak sağduyu sağlanabilir.

Rasyonel düşünme ahlak ve etik alanında çok büyük öneme sahiptir. Ahlak ve rasyonel düşünme arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Rasyonel düşünebilmek gerekli bir ahlaki özelliktir ve ahlaki olabilmek için de eleştirel/rasyonel düşünebilmek bir ön koşuldur. Ahlaki anlamda rasyonellik kazanmak demek ahlaki kavramların yeni ve problemleri durumlarda nasıl uygulayacağını bilmek demektir.

Özerklik kavramı açısından ele alındığında hem Scheffler hem de Hirst için özerklik kavramı öncelikle bireye doğuştan itibar sahibi bir kişi olarak davranmayı gerektirir. Daha açık ifade ile insan entelektüel bütünlüğe ve yargılama kapasitesine sahip, muhakeme gücüne saygı duyulması gereken, rasyonel düşünme yolu ile tercih ve kararlarında özgür olması gereken bir varlıktır. Ahlaki özerklik akıl tüm dış baskılardan özgür bir şekilde bir ideali gerekli olarak kabul ettiğinde ortaya çıkar

Scheffler'in özerklik anlayışı Kant'ın yaklaşımı ile yakın benzerlik göstermektedir zira rasyonel düşünme ve akıl yürütme yolu ile birey kendi kararlarını verebilecek ve geliştirdiği ilkelere uyma taahhüdünde bulunabilecektir. Scheffler özerklik kavramında toplumsal yöne çok vurgu yapmamaktadır. O eleştirel/rasyonel düşünme kapasitesine sahip özerk bireylerin her alanda rasyonel tartışma yapabildiği bir toplum durumu arzulamaktadır.

Hirst'teki özerklik kavramı daha çok bireydeki entelektüel gelişime vurgu yapar ve liberal eğitim anlayışı ile bilinen John Dewey'e benzer bir görüşe sahiptir. Yani bilişsel

ve duygusal becerilerini geliştirmiş, sanat, resim, müzik ve bilim gibi çok değişik eğitimsel ve yaşamsal alanlarda kendini donatmış, bağımsız kararlar verebilen ve hem ruhsal hem de entelektüel bütünlüğü sağlamış bir insanı özerk olarak kabul etmektedir.

Bununla birlikte kullandıkları kavramlar farklı olsa da her iki düşünür içinde özerklik ve rasyonel/eleştirel düşünme arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Sadece rasyonel/eleştirel düşünme becerisine sahip bireyler gerçek anlamda özerk olabilecektir.

TEŞEKKÜR

Bu makale yazarın Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimin Felsefi Sosyolojik ve Tarihi Temelleri bilim alanında Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

Eserler

- Arnstine, D., & Arnstine, B. (1993). Rationality and democracy: A critical appreciation of Israel Scheffler's philosophy of education. *Synthese*, 94, 25-41. <https://doi.org/10.1007/BF01064570>
- Aviram, A., & Assor, A. (2010). In defence of personal autonomy as a fundamental educational aim in Liberal Democracies: A response to hand. *Oxford Review of Education*, 36(1), 111-126. <https://doi.org/10.1080/03054981003593480>
- Beaney, M. (2017). *Analytic philosophy, a very short introduction*. Oxford University Press.
- Byrnes, J. P., & Dunbar, K. N. (2014). The nature and development of critical-analytic thinking. *Educational Psychology Review*, 26, 477-493. <https://doi.org/10.1007/s10648-014-9284-0>
- Coombs, J. R. (1997). In defense of Israel Scheffler's conception of moral education. *Philosophy and Education*, 16, 174-186. <https://doi.org/10.1023/A:1004963424364>
- Ennis, R. H. (1981). Eight fallacies in Bloom's taxonomy. İçinde C. J. B. Macmillan (Ed.), *Philosophy of education 1980* (ss. 269-273). Philosophy of Education Society.
- Ennis, R. H. (1993). Critical thinking assessment. *Theory Into Practice*, 32(3), 179-186. <https://doi.org/10.1080/00405849309543594>
- Enslin, P. (2010). *Philosophy of education: Overview*. International Encyclopedia of Education.
- Hare, W. (1997). Reason in teaching: Scheffler's philosophy of education "A maximum of vision and a minimum of mystery". İçinde H. Siegel (Ed.), *Reason and education* (ss. 89-101). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-011-5714-8_7
- Hirst, P. H. (1963). Philosophy and educational theory. *British Journal of Educational Studies*, 12(1), 51-64. <https://doi.org/10.1080/00071005.1963.9973104>
- Hirst, P. H. (1969). The logic of the curriculum. *Journal of Curriculum Studies*, 1(2), 142-158. <https://doi.org/10.1080/0022027690010205>
- Hirst, P. H. (1970a). The nature of educational theory: Reply to D. J. O'Connor. *Journal of Philosophy of Education*, 6(1), 110-118. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9752.1972.tb00463.x>

- Hirst, P. H. (1970b). A reply to D. Z. Phillips. *British Journal of Educational Studies*, 18(2), 213-215. <https://doi.org/10.1080/00071005.1970.9973283>
- Hirst, P. H. (1971). What is teaching? *Journal of Curriculum Studies*, 3(1), 5-18. <https://doi.org/10.1080/0022027710030102>
- Hirst, P. H. (1974). *Knowledge and the curriculum*. Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Hirst, P. H. (1976). The PGCE course: Its objectives and their nature. *British Journal of Teacher Education*, 2(1), 7-21. <https://doi.org/10.1080/0260747760020103>
- Hirst, P. H. (1981). Education, catechesis and the church school. *British Journal of Religious Education*, 3(3), 85-93. <https://doi.org/10.1080/0141620810030303>
- Hirst, P. H., & White, P. (1998). *Philosophy of education: Major themes in analytic tradition*. Routledge.
- Hirst, P. H. (2010). *Knowledge and curriculum (International library of the philosophy of education volume 12)*. Routledge.
- Kamii, C. (1984). Autonomy: The aim of education envisioned by Piaget. *The Phi Delta Kappan*, 65(6), 410-415.
- Kant, I. (1999). *Groundwork of the metaphysics of morals*. Cambridge University Press.
- Lipman, M. (1991). *Thinking in education*. Cambridge University Press.
- May, T. (1994). The concept of autonomy. *American Philosophical Quarterly*, 31(2), 133-144. https://doi.org/10.1007/978-94-015-9030-3_3
- Neiman, A., & Siegel, H. (1993). Objectivity in epistemology and education: Scheffler's middle road. *Synthese*, 94, 55-83. <https://doi.org/10.1007/BF01064572>
- Park, Y. (1997). Rationality and human dignity – confucius, Kant and Scheffler on the ultimate aim of education. *Philosophy and Education*, 16, 7-18. <https://doi.org/10.1023/A:1004986602074>
- Passmore, J. (2010). On teaching to be critical. İçinde R. F. Dearden, P. H. Hirst & R. S. Peters (Eds.), *Education and development of reason* (ss. 309- 322). Routledge Kegan & Paul.
- Peters, R. S. (1966). The philosophy of education. İçinde J. W. Tibbie (Ed.), *The study of education* (s. 1-23). Routledge and Kegan Paul.
- Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. Free Press.
- Portelli, J. P. (1987). Analytic philosophy of education: Development and misconceptions. *The Journal of Educational Thought (JET) / Revue de la Pensée Éducative*, 21(1), 20-32. <https://doi.org/10.11575/jet.v21i1.44191>
- Rawls, J. (1980). Kantian constructivism in moral theory. *The Journal of Philosophy*, 77(9), 515- 572. <https://doi.org/10.2307/2025790>
- Raz, J. (1986). *The morality of freedom*. Clarendon Press.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Scheffler, I. (1958). *Philosophy and education*. Allyn and Bacon Inc.
- Scheffler, I. (1965). *Conditions of knowledge*. University of Chicago Press.
- Scheffler, I. (1973a). Towards an analytic philosophy of education. İçinde I. Scheffler (Ed.), *Reason and teaching* (ss. 1-10). Routledge & Kegan Paul.

- Scheffler, I. (1973b). *Inquiries: Philosophical studies of language science and learning*. Wipf and Stock Publishers.
- Scheffler, I. (1973c). University scholarship and the education of teachers. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*, 70(1). <https://doi.org/10.1177/016146816807000106>
- Scheffler, I. (1986). *Of human potential*. Routledge and Kegan Paul.
- Scheffler, I. (1991). *In praise of the cognitive emotions*. Routledge.
- Scheffler, I. (1993). Justifying curriculum decisions. *The School Review*, 66(4), 461-472.
- Scheffler, I. (1997). Replies. *Philosophy and Education*, 16(1-2), 259-272. <https://doi.org/10.1023/A:1004975727090>
- Scheffler, I. (2009). My love affair with Hebrew. *Journal of Jewish Education*, 75(4), 380-385. <https://doi.org/10.1080/15244110903338433>
- Siegel, H. (1997). Israel Scheffler's "Moral education and the democratic ideal". *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 16(3), 25-26. <https://doi.org/10.5840/inquiryctnews199716316>
- Steutel, J., & Spiecker, B. (1997). Rational passions and intellectual virtues, a conceptual analysis. *Philosophy and Education*, 16, 60-71. <https://doi.org/10.1023/A:1004942819821>
- Wagner, P. A. (1997). Total quality management: A plan for optimizing human potential. *Philosophy and Education*, 16, 241-258. <https://doi.org/10.1023/A:1004923710252>
- Worsfold, V. L. (1997). Israel Scheffler's ethics: Theory and practice. *Philosophy and Education*, 16, 189-200. <https://doi.org/10.1023/A:1004915508434>

dergipark.org.tr/tr/pub/alinterisosbil

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

PRENSİP

<https://prensip.gen.tr>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

Çin’de Gelişen Bir Stratejik Sektör Olarak Yenilenebilir Enerji

Renewable Energy as an Emerging Strategic Sector in China

Meryem Nergis ATAÇAY

Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kastamonu, Türkiye

Geliş Tarihi/Received Date: 19.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted Date: 27.11.2023

ÖZ

Sanayi Devrimi’nden itibaren enerji kaynağı olarak yoğun bir şekilde fosil yakıtların kullanılmasıyla gerçekleştirilen üretim, çevre bozulması ve iklim değişmesi gibi sorunların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bunun yanında fosil yakıtların tükenme tehlikesi altında olması endüstriyel üretimin devamlılığı açısından ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma tartışmalarında açlık, yoksulluk, eşitsizlikler gibi başka pek çok sorunla mücadeleyle birlikte temiz enerji kullanımının geliştirilmesi de yer almıştır ve ülkelerin yenilenebilir enerji sektörlerini geliştirme çabaları başlamıştır. 1970’lerin sonundan itibaren gerçekleştirdiği reformlarla ekonomik başarı elde ederek küresel ve bölgesel düzeyde gücünü arttırmış olan Çin’in yenilenebilir enerji sektöründe de oldukça iyi performans gösterdiği görülmektedir. Çevre sorunlarının getirdiği olumsuz sonuçların yanında, dünyanın en büyük enerji ithalatçılarından biri olan Çin enerji güvenliği meselesi yüzünden çevre ve enerji ile ilgili sektörlerin gelişimine önem vermektedir. Ayrıca bu sektörler Çin’in gelişen stratejik sektörleri arasında yer almaktadır. Özellikle 2008 yılında gerçekleşen küresel finans krizinden itibaren Çin stratejik olarak belirlediği sektörlerde yasal düzenlemelerin yanında önemli ölçüde devlet kontrolünde ve devlet müdahalesinde bulunmaktadır. Gelişen stratejik sektör olarak görülen yenilenebilir enerji sektöründe de benzer bir yaklaşım olup olmadığını sorgulayan bu inceleme sonucunda, bu sektöre de Çin devletinin çeşitli yöntemlerle müdahale ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin Devleti, Stratejik Sektörler, Sürdürülebilir Kalkınma, Yenilenebilir Enerji.

ABSTRACT

Since the Industrial Revolution, production with the use of fossil fuels as energy sources has played an important role in the emergence of problems such as environmental degradation and climate change. In addition, the fact that fossil fuels are under the threat of depletion has emerged as another problem in terms of the sustainability of industrial production. Therefore, sustainable development discussions have included the development of clean energy use along with the fight against many other problems such as hunger, poverty and inequalities, and countries have started to develop renewable energy sectors. It is seen that China, which has increased its power at global and regional level by achieving economic success with the reforms since the end of the 1970s, has also performed quite well in the renewable energy sector. In addition to the negative consequences of environmental problems, China, one of the world's largest energy importers, attaches importance to the development of environment and energy-related sectors due to the issue of energy security. In addition, these sectors are among the emerging strategic sectors of China. Since the 2008 global financial crisis, Chinese sectors identified as strategic sectors has been under significant state control and state intervention in addition to legal regulations. This review questioning whether there is a similar approach in the renewable energy sector, considered as an emerging strategic sector, reveals that the Chinese state intervenes also in this sector through various methods.

Keywords: Chinese State, Strategic Sectors, Sustainable Development, Renewable Energy.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Ataçay, M. N. (2023). Çin’de gelişen bir stratejik sektör olarak yenilenebilir enerji. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 125-138. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1392937>

GİRİŞ

Kalkınma kavramı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerine yapılan pek çok teorik tartışmanın sonucunda önemli değişimlere uğramıştır. Son durumda, sadece ekonomik büyüme ve benzeri göstergelerin iyileşmesi bir ülkenin kalkındığı anlamına gelmezken toplumsal adaletin sağlanması, eşitsizliklerin azaltılması ve demokrasinin gelişimi gibi ilerlemeler de kalkınmanın önemli öğeleri arasında yer almaktadır. Kalkınmaya işaret eden bir diğer konu ise yine 20. yüzyılın ikinci yarısında fark edilen çevre sorunlarının çözülmesi, en azından bunun için gerekli çabanın gösterilmesidir. Çevre sorunları, küresel ısınma, iklim değişikliği ve bunların başlıca nedenlerinden biri olan fosil yakıtlara dayanan enerji kullanımıyla gerçekleşen ekonomik üretim kalkınmayı tehdit eder boyuta gelmiştir. Sonuç olarak ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma tartışmaları çerçevesinde temiz enerji meselesi de yer almıştır ve bu konuda yapılan uluslararası birtakım düzenlemelerin yanında ülkeler güçleri, kapasiteleri ve tercihleri doğrultusunda yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji sektörlerini geliştirmişlerdir.

1970'lerin sonundan itibaren uyguladığı reform politikalarıyla bütün dünyanın ilgisini çeken ekonomik başarılar elde eden ve böylece küresel ve bölgesel gücünü arttıran Çin, çok geniş bir literatür oluşturacak şekilde kalkınma kavramına ilişkin tartışmaların konusu olmuştur. Kaydedilen ekonomik başarının sonuçlarından biri olarak enerji tüketimi çok fazla olan Çin'in özellikle 2000'lerin ortasından itibaren yenilenebilir enerji sektörü oluşturmak ve bu alandaki kapasitesini arttırmak ve geliştirmek konusunda oldukça başarılı olduğu kabul edilmektedir. Bu durumun politik ekonomi çerçevesinde incelenmesi ve nedenlerinin araştırılması sadece Çin'in ekonomik kalkınmasının sürdürülebilirliği açısından değil Çin'in küresel düzendeki yeri düşünüldüğünde dünyanın siyasi, ekonomik ve çevreyle ilgili geleceği açısından da önemlidir.

Bu makale, yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji, ortaya çıkışı ve sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi konusunda kısaca bilgi verdikten sonra bu konuya ilişkin Çin'deki gelişmeleri aktarmaktadır. Bu amaçla öncelikle yaklaşık son kırk beş yıllık Çin reform tecrübesi ve sonuçları kısaca ele alındıktan sonra Çin'de yenilenebilir enerji ile ilgili yasal düzenlemelerden söz edilmektedir. Enerji ve yenilenebilir enerji meselesine Çin tarafından verilen önemin nedeni ve son olarak da Çin devletinin yenilenebilir enerji sektöründeki rolü ile ilgili tartışmalar sunulmaktadır. Bu çalışmada yenilenebilir enerji konusunda otorite olarak görülen uluslararası kuruluşların yayımları, yenilenebilir enerji sektöründe Çin'in gösterdiği performans ve bu sektörde Çin devletinin rolüne ilişkin makaleler ve konu ile ilgili bazı gazete yazılarından faydalanılmıştır. Çin'in yenilenebilir enerji sektörünün özellikleri ve bu alandaki başarılarının gözden geçirilmesinin sonucunda bu sektörün Çin hükümeti tarafından gelişen stratejik sektör olarak belirlendiği ve bazı piyasa odaklı reformlar yapılmış olsa da diğer stratejik sektörlerde olduğu gibi devlet kontrolünün ve müdahalesinin yüksek olduğu görülmüştür.

YENİLENEBİLİR VE SÜRDÜRÜLEBİLİR ENERJİ

20. yüzyılın ikinci yarısında, insanlığın tarih boyunca uğraşmak zorunda kaldığı savaşlar, açlık, yoksulluk, farklı tiplerde eşitsizlikler ya da ayrımcılık gibi sorunlara çevre sorunları da eklenmiştir. Sanayi Devrimi'nden itibaren enerji kaynağı olarak yoğun bir şekilde fosil yakıtların kullanılmasıyla gerçekleştirilen üretim, çevre bozulmasında

önemli rol oynamıştır. Üstelik fosil yakıtların tükenme tehlikesi altında olması da özellikle endüstriyel üretimin devamlılığı açısından ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Baştan beri karşılıklı mücadeleye dayanan insan-doğa ilişkisinde insan doğayı kontrol etmek konusunda çok ilerlemiştir. Ancak dünyanın iklimini değiştirecek ve bazı biyolojik türlerin yok olmasına neden olacak kadar ileri gidilmiştir (Chichilinisky, 1997). İnsanın çevreyi kirleterek kendisinin de içinde yaşadığı gezegene zarar vermesinin yanında fosil yakıtların tükenmesi meselesi enerji olmadan işlemesi mümkün olmayan ekonomilerin işlerliğini tehlikeye sokmaktadır. Bu nedenlerle yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji üzerine çabalar ortaya çıkmıştır.

1992 Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi'nde sürdürülebilir kalkınma başlığı altında ele alınan sürdürülebilir enerji meselesi, çevre bozulmasını azaltmanın ve önlemenin yanında kalkınmanın ve kalkınmanın sürdürülebilirliğinin de önemli koşullarından biri olarak sunulmuştur. Bu mesele Birleşmiş Milletler'in 2015 yılında benimsediği "17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi" arasında "7. Hedef" olarak "Erişilebilir ve Temiz Enerji" başlığı altında yer almıştır (United Nations, 2015). Yenilenebilir ve sürdürülebilir enerjiye geçişin sağlanması ve iklim değişikliği ile mücadele edilmesi hedefleriyle oluşturulan uluslararası düzenlemeler arasında 2005 yılında yürürlüğe konulan Kyoto Protokolü ve 2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması da yer almaktadır.

Bir yanda çevre sorunlarının giderilmesi, diğer yanda da tükenmekte olan fosil yakıtlara alternatif yaratılması anlamında yenilenebilir ve sürdürülebilir enerjiye geçiş küresel, ulusal ve yerel boyutlarda kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından önem kazanmıştır. Enerji ve enerji güvenliği politikaları, çevre hassasiyeti, iktisadi politikalar, dış politika, ulusal ve uluslararası güvenlik politikaları gibi pek çok farklı alanla iç içe geçmiştir (Proskuryakova & Loginova, 2021). Dolayısıyla yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji, çevre, çevre sorunlarının azaltılması ve bunlara ilişkin teknik konuların ötesine geçen, ekonomik, toplumsal ve siyasi boyutları da olan bir meseledir. Bu nedenle de bu meselenin politik ekonomi çerçevesinde de ele alınması gerekmektedir.

Her ülkenin yenilenebilir ve sürdürülebilir enerjiye geçiş sürecinde tercih ettiği politikalar farklıdır; ancak bazı ortak özellikler de bulunmaktadır. Bu ortak özellikler arasında, enerji güvenliğinin artırılması, enerji sübvansiyonlarının azaltılması, temiz enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi içindeki payının artırılması ve temiz enerjiye geçişi sağlamak için güçlü ve destekleyici düzenlemeler yapılması yer almaktadır (World Economic Forum Insight Report, 2023). Yenilenebilir ve sürdürülebilir enerjiye geçişin aynı zamanda bir takım toplumsal faydalar sağladığından da söz etmek mümkündür. Bu faydalar arasında enerji yoksulluğunun ve bu alandaki eşitsizliklerin azalması ve yenilenebilir enerji sektöründe yeni istihdam alanları yaratılması sayılabilir (Wang vd., 2018). Enerji politikalarına verdiği önem ve bu alanda gösterdiği performans ile Çin başka pek çok konuda olduğu gibi ön plana çıkmaktadır. 2000'lerin sonundan itibaren başka sektörlerde olduğu gibi, Çin devletinin yenilenebilir enerji sektöründeki rolü bu konuya ilişkin olarak politik ekonomi çerçevesinde bir incelemeye olanak sağlamaktadır.

ÇİN VE YENİLENEBİLİR ENERJİ

1970'lerin sonundan itibaren pek çok ekonomik başarı kaydetmiş olan Çin'in yenilenebilir ve sürdürülebilir enerjiye geçiş konusunda da oldukça başarılı olduğu kabul edilmektedir. Bu başarının ve Çin yönetiminin özellikle bu alana ilgi göstermesinin diğer

ülkelerle paylaşılan ortak nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce enerji tüketimi çok olan bir ülke olarak Çin bu durumun yarattığı çevre sorunlarından ve getirdiği maliyetlerden olumsuz etkilenmektedir. Bunun yanında, 1970’lerin başından itibaren uygulanan ekonomik reformlarda olduğu gibi enerji geçişi meselesine ilginin ve harcanan çabanın Çin’e özgü birtakım nedenleri de bulunmaktadır. Bu bölümde, kısaca Çin’in “mucize” olarak nitelendirilen reform dönemi ekonomik başarılarından söz ettikten sonra Çin’de enerji geçişi meselesine verilen önem ve nedenleri, dolayısıyla ortaya çıkan gelişmeler ele alınacaktır. Ayrıca oldukça iyi performans gösterilen yenilenebilir enerji sektöründe Çin devletinin oynadığı rol tartışılacaktır.

Kalkınma ve Çin Tecrübesi

Kalkınma, ekonomik göstergelerin iyileşmesinin yanında toplumsal, kültürel ve siyasal gelişmeleri de beraberinde getirmelidir. Son durumda, kalkınma ile birlikte kalkınmanın sürdürülebilirliği de tartışılmaktadır. Bu tartışma, bir yanda teorik olarak kalkınma kavramının ulaştığı önemli noktalardan biridir. Diğer yanda da açlık, yoksulluk, eşitsizlikler, savaşlar, eğitim sorunları, genel sağlık sorunları ve salgınlar, tükenen enerji kaynakları, çevre sorunları ve iklim değişikliği gibi pek çok sorunla uğraşmak zorunda kalan 21. yüzyıl devletlerinin en önemli amaçlarından biridir. Bu çerçevede, kalkınma kavramsal olarak ve özellikle de sürdürülebilirliği çerçevesinde ele alınırken, toplumsal adalet, eşitsizliklerin azaltılması, yolsuzlukların azaltılması, demokrasinin gelişimi gibi gelişmelerin yanında çevre sorunlarının çözülmesi ya da en azından çözülmesi için gerekli adımların atılması konularını da dikkate almak gerekmektedir. Bunun yanında, kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilmesi başta tarihsel koşullar olmak üzere pek çok neden yüzünden her ülke tecrübesinde farklı olarak gerçekleşmektedir. 1970’lerin sonundan itibaren “Çin mucizesini” ortaya çıkardığı düşünülen Çin reform dönemi bu çerçevede en çok tartışılan örneklerden biri olmuştur.

1970’lerin sonunda Deng Xiaoping önderliğinde reform dönemine girilmesi, Çin yakın tarihindeki önemli siyasi gelişmelerden biridir. Bu sürecin devamında geçen yaklaşık 45 yıllık reform dönemi kalkınma tartışmaları çerçevesinde ele alındığında pek çok farklı yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç ile ilgili tartışmasız olan Çin’in dikkat çeken bir ekonomik başarı kaydetmiş olmasıdır ve bu başarının sayesinde ekonomik ve siyasi gücünü önemli ölçüde arttırarak bölgesel ve küresel dengelerin değişmesinde rol oynamıştır. Hızlı ve yoğun liberalleşme politikaları içeren “şok terapi” stratejisi yerine, kademeli ve yavaş bir strateji ile gerçekleştirilen reformlar, Çin’in yüksek ekonomik büyüme oranları kaydetmesini sağlamıştır. Reform döneminin başından itibaren Çin’in ortalama yıllık ekonomik büyüme oranı yüzde 9 olmuştur ve 800 milyondan fazla insanın yoksulluktan kurtulduğu kaydedilmiştir (Dünya Bankası, 2023).

Özellikle Çin’in dünyanın geri kalanıyla ekonomik ilişkiler kurması anlamına gelen “açık kapı” politikasının reform sürecinin ekonomik başarısındaki rolü büyük olmuştur. Kısa süre içinde Çin ekonomisinin dünya ekonomisine eklemlenmesini sağlayan bu politika sayesinde 2012 yılında Çin dünyanın en büyük ihracatçısı ve ikinci büyük ithalatçısı olmuştur (OECD, 2018). Çin, 128 ülkenin ticaret ortağı ve dünyanın önemli bir doğrudan yabancı yatırım kaynağı olmuştur. 1997 Asya Krizi’ni neredeyse hiç etkilenmeden atlatan Çin, Covid-19 krizi sonrasında bile gerileme yaşayan diğer ülkelerden farklı olarak 2020 yılını yüzde 2,2 büyüme ile kapatmıştır (Statista, 2023a).

Çin'in yaklaşık olarak son kırk beş yıllık tecrübesi kendi içinde özellikle de Çin'e özgü birtakım özelliklere sahip olduğu için teorik bazı yaklaşımlarla desteklenen ya da pek de teorik altyapısı olmayan bazı tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, oldukça tartışmalı bir kavram olan "sosyalist piyasa ekonomisi" literatüre Çin tecrübesi ile katılmıştır. Bunun yanında, yukarıda da ifade edildiği gibi kalkınma kavramı ekonomik göstergelerin ötesinde sorgulanmaya başlandığında Çin'in reform dönemi tecrübesi başka yönleriyle de tartışmaların konusu olmuştur. Ekonomik başarılarına rağmen Çin'in toplumsal adalet, pek çok türde var olan eşitsizlikleri önleme ve demokrasi tesis etme çerçevesinde kalkınma konusunda kat ettiği yol da tartışılmaktadır. Kalkınmanın öğelerinden biri olarak çevrenin korunması meselesinde ise enerji tüketimi çok fazla olan Çin'in özellikle yenilenebilir ve sürdürülebilir enerjiye geçiş konusunda gösterdiği ilerlemeler ile daha iyi performans sergilediği görülmektedir. Çin, reform döneminin başında ekonomik reformların uygulanmasında benimsediği yavaş ve kademeli stratejiyi enerji sektöründe benimsememiştir. Bu durumun sonuçlarından biri olarak özellikle 2000'lerin ortasından itibaren Çin'in yenilenebilir enerji sektörünün hızlı bir şekilde geliştiği görülmektedir (Chen, 2016).

Çin'de Yenilenebilir Enerji ile İlgili Yasal Düzenlemeler

Çin, 1980'lerden itibaren ekonomik kalkınma stratejileri çerçevesinde enerji politikalarına önem vermektedir (Wang & Chen, 2015). 1992 yılında gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan sonra Çin liderleri iklim değişikliği konusuna odaklanmaya başlamıştır ve böylece çevre, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerjinin desteklenmesi gibi konularda ulusal ve yerel düzeyde yasal düzenlemeler ve programlar yapılmaya başlanmıştır (Schreurs, 2011).

Çin'de genel olarak ekonomik, siyasi ve toplumsal düzenin sağlanması açısından beş yıllık planların önemi büyüktür. Çevrenin korunması ve enerji tasarrufu da diğer yasal düzenlemelerin yanında beş yıllık planların içeriğinde bulunan konular arasında yer almaktadır. 2001-2005 yıllarını kapsayan 10. Beş Yıllık Plan'da özellikle güneş, rüzgâr ve jeotermal enerji kaynaklarının artırılması üzerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca 2005 yılında yürürlüğe giren Yenilenebilir Enerji Kanunu ile bu alanda hükümet sübvansiyonları tanımlanmıştır. Yenilenebilir enerji alanında faaliyet gösteren işletmelere verilen bu tür yardımlar, kullanılan teknolojinin en az yüzde 70 oranda Çin üretimi olmasını şart koşmuştur. Bu şart, Çin'in bu alandaki teknolojilerde dünyada lider konumuna gelmesinde önemli rol oynamıştır (Schreurs, 2011). 2005 yılından itibaren yenilenebilir enerji programlarını desteklemek amacıyla düzenleyici politikalar, mali teşvikler ve vaka gösterim planları (case demonstration plans) uygulanmıştır. Ayrıca, 2005 yılında yürürlüğe konulan Yenilenebilir Enerji Kanunu'nu, 2007 yılından itibaren Ulusal Enerji İdaresi tarafından hazırlanan orta ve uzun vadeli yenilenebilir enerji gelişme planları izlemiştir (Wang vd., 2018).

2006-2010 yıllarını kapsayan 11. Beş Yıllık Plan ile bir birim gayrisafi yurtiçi hasıla üretebilmek için gerekli olan enerji miktarı anlamına gelen enerji yoğunluğunun yüzde 20 oranında düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu plan çerçevesinde, enerji tasarrufunu sağlayan teknolojileri kullanan firmalara sübvansiyonlar sağlanırken bu alanda iyi performans gösteremeyeceği görülen işletmelerin kapatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca yüksek nüfuslu ve endüstriyel açıdan gelişmiş eyaletler arasında yer alan Shandong

eyaleti pilot bölge olarak seçilerek bir enerji verimliliği programı yürütülmüştür. Bunun yanında, 11. Beş Yıllık Plan çerçevesinde enerji meselesine ilişkin olarak uygulanan politikalar arasında binalara ve sokak lambalarına enerji tasarrufu açısından yeni standartlar getirilmesi yer almaktadır. (Lo & Wang, 2013).

11. Beş Yıllık Plan dönemi içinde 2007 yılında Çin hükümeti tarafından yayımlanan Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı'nda da enerji tasarrufu ve yenilenebilir enerji konuları yer almıştır. (Schreurs, 2011). Söz konusu plan dönemi sonunda enerji yoğunluğu yüzde 19 civarında düşmüştür (bkz. Lo & Wang, 2013; Guo et al., 2019). Bu sonuç ile yüzde 20 olan plan hedefine çok yaklaşmıştır ve sağlanan düşüş 630 milyon ton kömüre eşit enerji tasarrufu anlamına gelmiştir. Öte yandan politikaların uygulanmasında iyi performans gösterilmiş olmasına rağmen hedefin gerçekleşmemesinin temel nedeni olarak enerji yoğun endüstrilerin büyümelerinin kontrol altına alınamaması gösterilmiştir (Lo & Wang, 2013).

2011-2015 yıllarını kapsayan 12. Beş Yıllık Plan, özellikle hızlı endüstrileşme sonucu ortaya çıkan çevre bozulmasına, imalat sektörünün yüksek seviyede enerji tüketimine dayanmasına, özellikle üretimde kömüre olan bağımlılığa ve bunlara ilişkin çok az düzenleme yapılmış olmasına vurgu yapmaktadır (Green Policy Platform, 2011). 12. Beş Yıllık Plan ile kaynak kullanımı ve çevrenin korunması üzerine pek çok düzenleme getirilmiştir ve hedefler belirlenmiştir (Boyd & Copsey, 2011). Bunun yanında, Çin hükümetinin çevre ile ilgili sektörlerde daha fazla piyasa mekanizmasının kullanılmasını ve yeni sektörlerin ortaya çıkmasını teşvik etme amaçları 12. Beş Yıllık Planı önceki plandan ayıran özellikler arasında görülmektedir (Shin, 2011).

2016-2020 yıllarını kapsayan 13. Beş Yıllık Plan ile fosil yakıtlar dışındaki enerji kaynaklarıyla gerçekleşen enerji tüketiminin toplam içindeki payının artırılması hedeflenmiştir. Yenilenebilir enerji kapasitesinin artırılması, bu alandaki teknolojik yeniliklerde önde olunması ve yabancı yatırımlara bağımlılığın azaltılması için gerekli önlemlerin alınması da 13. Beş Yıllık Plan'da yer almıştır (IEA, 2021). 2021-2025 yıllarını kapsayan 14. Beş Yıllık Plan dönemi, özellikle de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali yüzünden enerji meselesi açısından zorlu başlamıştır. Eski ve yeni sorunlarla birlikte, enerji güvenliği Çin için çok daha kritik bir mesele haline gelmiştir (Yifan vd., 2022).

Çin'in Temiz Enerji Konusuna Verdiği Önem

2014 yılında Çin, dünyanın en fazla enerji üreten ve tüketen ülkesi olmuştur. Üstelik artan çevre kirliliğinin ve karbon emisyonunun başlıca nedenlerinden biri olan kömür, Çin'de en çok kullanılan enerji kaynağıdır (Wang vd., 2018). 1990'ların başından 2020'ye kadar Çin'in enerji tüketimi yaklaşık olarak dört kat artmıştır ve bu sürecin sonunda ABD'nin enerji tüketimini geçtiği görülmektedir (United Nations, 2022). OECD ve BRIICS ekonomileri içinde Çin'in gayrisafi hasıla başına enerji tüketimi üst sıralarda yer almaktadır ve 2006 yılından itibaren dünyada en çok CO₂ yayan ülke olmuştur. Yüksek enerji tüketimi yüzünden artan çevre sorunları, Çin ekonomisine büyük maliyetler getirmekle birlikte kamuoyunda endişelerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur (OECD, 2018). 2018 yılına gelindiğinde enerji kaynaklı CO₂ yayılımında Çin emisyonları küresel toplamın yüzde 28'ini oluşturmuştur (Zhang & Andrews-Speed, 2020).

Çin endüstrisinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin yasal düzenlemelerin gerektiği gibi uygulanmaması nedeniyle arttığı düşünülmektedir. Ayrıca enerjinin yoğun olarak kullanıldığı bazı endüstrilerde aşırı kapasite ile üretim yapılması da çevre sorunlarının artmasına neden olmaktadır. Aslında Çin, çevre bozulmasını azaltmak için alınan önlemler konusunda gözle görülür bir ilerleme kaydetmiştir; ancak artan ekonomik aktivite ve endüstriyel üretim bu ilerlemenin ortaya çıkaracağı faydaları azaltmaktadır (OECD, 2018). Ayrıca Çin'in endüstriyel üretiminde CO₂ artmasına yabancı yatırımların da önemli ölçüde katkıda bulunduğunu vurgulamak gerekmektedir. Böylece yabancı yatırımlar, Çin'in karbon emisyonunu arttırırken, kendi ülkelerinde üretim yaptıkları durumda ortaya çıkacak olan emisyonları azaltmaktadır (Dent, 2014).

Çin, enerji yoğun endüstrilere dayanan ekonomik büyümesini arttırmakla, bu büyümenin sürdürülebilirliği ve ortaya çıkardığı çevre bozulması arasında bir ikilem içinde kalmıştır. Hem ulusal hem de yerel seviyede hızlı ekonomik büyüme hedefi ile çevre üzerine kaygılar arasında çelişki bulunmaktadır (Shin, 2011). Bunun sonucunda, dünyanın en fazla enerji tüketen ülkesi olan Çin, son on yıllık dönem içinde, yenilenebilir ve sürdürülebilir enerjiye geçiş sürecinde oldukça iyi performans göstermiştir. Gelişmekte olan ülkeler ilk defa 2016 yılında yenilenebilir enerji yatırımlarında gelişmiş ülkeleri geçmiştir ve Çin ilk sırada yer almıştır. Yenilenebilir enerji alanlarında kapasitenin büyümesi bölgeler ve ülkeler arasında farklılıklar gösterirken Çin bu konuda da özellikle jeotermal güç, hidroelektrik, rüzgâr enerjisi ve güneş enerjisinde önde yer almıştır (REN 21, 2017).

Çin'in yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji konusuna önem vermesinin, dolayısıyla da bu alanda iyi performans göstermesinin tek nedeni endüstriyel üretiminin neden olduğu çevre sorunları ve iklim değişikliği değildir. Çin için aynı zamanda ekonomik ve toplumsal açıdan da önemli sonuçları olan bu gelişmeye öncelik verilmesinin çevre sorunlarını ortadan kaldırmanın yanında iki önemli nedeni daha vardır. Öncelikle, dünyanın en büyük enerji ithalatçılarından biri olarak “enerji güvenliği” meselesi, Çin'in bu alanda gelişmeye önem vermesinin nedenlerinden biridir (Dent, 2014).

Enerji güvenliği kavramı, enerji kaynaklarına zamanında, fiyatı açısından erişilebilir, düzenli ve kesintisiz olarak ulaşılabilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (IEA, 2023a). Ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar giden enerji güvenliği kavramı, 1970 ve 1980'li yıllarda ucuz petrol arzı anlamına gelirken 1990'larda sürdürülebilir kalkınma tartışmaları ortaya çıktığında “erişilebilirlik” çerçevesinde ele alınmıştır. Son duruma bakıldığında ise enerji güvenliği, çevre sorunları ve iklim değişikliğinin etkilerini de içeren daha geniş bir perspektif çerçevesinde tartışılmaktadır. Hem küresel hem de bölgesel siyasi ve ekonomik ilişkilerden doğan belirsizliklerin yanında enerji sektörü, hızla artan enerji talebi, tükenen fosil yakıtlar, dalgalı enerji fiyatları, enerjiye erişimde eşitsizlikler ve iklim değişikliği gibi pek çok farklı durumla karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınmanın da önemli koşullarından biri olan enerji güvenliği ön plana çıkmaktadır (Asif, 2021).

Çin'in enerji güvenliği konusuna vurgu yapmasının önemli nedenlerinden biri de enerji kaynaklarında ithalata bağımlı olunmasıdır. 2009 yılında, kömür ithalatçısı haline gelen Çin'in petrolde ithalata bağımlılık oranı yüzde 53 civarındaydı. 2016 yılında enerji

talebinin yüzde 62'si kömür ile karşılanıyordu. Kömüre ek olarak ham petrol tüketimi de Çin için önemli bir enerji güvenliği meselesidir (Wang vd., 2018). 2022 yılında, Çin'in petrol tüketimi günlük 14,3 milyon varil olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında 14.9 milyon varil olan bu sayı 1998 yılıyla karşılaştırıldığında günlük 10 milyon varilden fazla bir artışa işaret etmektedir (Statista, 2023b). Öte yandan Uluslararası Enerji Ajansı'na göre, makroekonomik değişikliklerle birlikte nükleer enerji kullanımı ve yenilenebilir enerjiye geçiş 2020'li yılların ortasından itibaren dünyanın en fazla kömür tüketicisi olan Çin'de kömür kullanımının azalacağını işaret etmektedir (IEA, 2023b).

2023 yılına gelindiğinde Çin diğer tüm ülkelerin toplamından daha fazla güneş enerjisi üretmektedir; ancak aynı zamanda son on yılda dünyadaki kömür tüketiminin yarısı yine bu ülkeye aittir. Başka bir ifadeyle, Çin'in temiz enerji sektörlerini geliştirmesi çok önemlidir ve diğer ülkelere örnek olmalıdır; fakat diğer yanda da özellikle enerji üretmek amaçlı kömür tüketiminin azaltılması gerekmektedir (Shuo, 2023). Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, 2020 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Zirvesi çerçevesinde yaptığı açıklamayla 2030 yılına kadar karbon yoğunluğunun yüzde 65'ten fazla bir oranda azaltılacağı ve rüzgâr ve güneş enerjisi kapasitesini 1200 gigawattan fazlasına çıkarılacağı hedeflerini açıklamıştır (Reuters, 2020). Global Energy Monitor'un tahminine göre, Çin 2025 yılına kadar rüzgâr ve güneş enerjisi kapasitesini iki katına çıkartacak ve 2030 hedefine beş yıl önceden ulaşacaktır. Böylece, Çin'in yenilenebilir enerji alanında lider konumu güçlenecektir (Hawkins & Cheung, 2023).

Çin'in yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji konusuna önem vermesinin ve bu alanda başarılı olmasının bir diğer nedeni rüzgâr ve güneş enerjisi gibi bu alana ilişkin sektörlerin gelişen stratejik sektörler arasında görülmesidir (Dent, 2014). Çin Devlet Konseyi, 2010 yılında aldığı bir kararla "gelişen stratejik endüstriler" kavramını resmi olarak tanımlamıştır. Sanayi politikasının önemli bir bölümünü oluşturan bu karar ile Çin ekonomisinin geleceği açısından önemli olan sektörler belirlenmiştir. Bu sektörler arasında, "Enerji Tasarrufu ve Çevre Koruma" başlığı altında yeşil enerji sektörleri de yer almıştır. Stratejik gelişen sektörler Çin devleti tarafından sübvansiyonlar sağlanmakta, yabancı yatırımcı çekmeleri ve teknoloji transferi yapabilmeleri için gerekli önlemler alınmaktadır. Ayrıca bu sektörler giriş ve çıkışı düzenlemek amacıyla teknik standartlar ve kotalar belirlenmektedir (Wang vd., 2022). Başka bir deyişle, gelişen stratejik sektörler Çin devletinin kontrolünde ve düzenlemelerine uygun olarak işlemektedir. Yenilenebilir enerji sektöründe de benzer bir strateji uygulandığı görülmektedir.

Özellikle 2000'lerin ortasından itibaren Çin yenilenebilir enerji alanında hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır, hatta bu alanda önde gelmeye başlamıştır (Dent, 2014). 2021 yılında, Çin yenilenebilir enerji kapasitesi 1 terawattı geçen ilk ülke olmuştur (REN 21, 2022). 2022 yılında, ülkelerin mevcut enerji sistemlerini değerlendiren ve sürdürülebilir enerjiye geçiş konusundaki potansiyellerini ortaya koyan Enerji Geçiş Endeksi sıralamasında Çin 17. sırada bulunmaktadır. Bu sıralamada ilk onda Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri bulunurken Fransa dışında dünyanın gelişmiş ekonomileri yer almamaktadır. Bunun yanında, özellikle de Çin ekonomisinin yüksek enerji kullanımı ve bunun artacağına ilişkin beklenti Çin'in bu performansını daha da anlamlı kılmaktadır (World Economic Forum Insight Report, 2023).

Çin’de Enerji Geçişinde Devletin Rolü

Çevrecilik, 1960’lar ve 1980’lerin ortasına kadar geçen dönemde Batı Avrupa’da yeni toplumsal hareketler olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan, 1980’lerden itibaren mesele sürdürülebilirlik çerçevesinde uluslararası çevre siyasetinin konusu haline gelmiştir. 1972’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı’ndaki odak noktası olan sürdürülebilirlik ekseninde çevrenin korunması ve sosyoekonomik gelişme birlikte ele alınması gereken konular haline gelmiştir. 1987 Brundtland Raporu ile birlikte kalkınmanın toplumsal, ekonomik ve çevre ile ilgili boyutlarının uzlaştırılması ve bir arada ele alınması gerektiği düşüncesi net bir şekilde ortaya konmuştur ve izleyen dönemlerde bu çerçeveden hareketle sürdürülebilir kalkınma kavramını da tanımlamak mümkün olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını gelecekteki nesillerin temel ihtiyaçlarına ulaşmalarını engellemeden karşılamak anlamına gelmektedir. Bu gelişmeler aynı zamanda çevrenin korunması meselesinde devlet ve piyasa aktörlerinin ortak hareket etmesi gerektiği sonucunu getirmiştir. Böylece bu alanda piyasa-odaklı politika araçlarının yer almasıyla siyasetten uzaklaştırılmış ve teknik yönü ağır basan ve uzmanlara dayalı bir sistem ortaya çıkmıştır. Öte yandan Çin’deki enerji sektörüne bakıldığında ise otoriter bir siyasi sistemde yenilenebilir enerjinin gelişimine önem veren ve devlet politikalarının piyasa odaklı düzenlemelerle bir şekilde birleştirildiği farklı ve benzersiz bir sistem bulunduğu düşünülmektedir (Chen, 2016).

Bu çerçevedeki yaklaşımlardan birine göre, Çin devleti ulusal düzeydeki enerji ve çevre politikalarının ve uygulamalarının küresel olarak kabul görmüş çevre politikalarına alternatif oluşturduğu bir “kalkıncı devlet” profili çizmektedir (bkz. Chen & Lees, 2016). Kalkıncı devlet anlayışı, liberal devlet teorisinin aksine piyasanın devlet tarafından kontrol edilmesi ve idare edilmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Bunun başarılabilmesi için otoriter bir siyasi rejimin de olması gerektiği düşünülmektedir. Daha eski tarihlerde de örnekleri olmakla birlikte daha çağdaş örnek olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin gösterildiği kalkıncı devlet, genel anlamda Çin reform tecrübesini ve Çin’in enerji sektöründeki stratejisini ve başarısını anlamak ve açıklamak için kullanılan teorik yaklaşımlardan biridir (Chen, 2016).

İklim değişikliği ve çevre konularına ilişkin politikaların olumlu sonuçlar ortaya çıkarması özellikle uzun dönemli siyasi ve ekonomik istikrar gerektirmektedir. Bu çerçevede enerji sektöründe Çin devletinin rolüne ilişkin bir yaklaşım olarak Çin’in bu alanda gücünü gösterdiği belirtilmektedir. Çin’de beş yıllık planların uzun dönemli ulusal planlama ve kalkınma hedefleri kapasitesini gösterdiği ifade edilmektedir. Farklı politikaların uygulandığı farklı siyasi partilerin iktidara geldiği sistemler ile karşılaştırıldığında Çin’deki siyasi istikrarın “Çin sosyalizmini” güçlendirdiğine inanılmaktadır (bkz. Angang & Jiaochen, 2011).

Çin devletinin çevre ve enerji ile ilgili sektörlerdeki rolüne ilişkin yaklaşımlardaki farklılıklar, aslında sadece bu sektörler ile sınırlı değildir. Bu farklılıklar, Çin’de 1970’lerin sonunda başlayan reform dönemi boyunca gözlemlenen devlet-ekonomi ilişkilerine dair farklı bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar 1980’lerin başından beri Çin ekonomisinde devlet mülkiyetindeki işletmelerin (state-owned enterprises) önemi azalmış, özelleştirmeler yapılmış ve bazı piyasa mekanizmaları

benimsenmiş olsa da Çin devletinin hâlâ ekonomi üzerindeki kontrolü devam etmektedir. Bu kontrol özellikle de stratejik olarak belirlenmiş sektörlerde daha fazla görülmektedir (Breslin, 2012). Çin devletinin stratejik olarak belirlediği sektörlerden biri olan yenilenebilir enerji sektöründe de aynı yaklaşımı sürdürdüğü görülmektedir.

Çin hükümeti, 2011 yılından itibaren çevre ve enerji ile ilgili sektörlerde de bazı piyasa reformları gerçekleştirmiştir. Öte yandan, Çin hükümetinin genel tercihi ile uyumlu olarak bu alanlara ilişkin sektörlerde de yüksek seviyede kontrolleri sürdürdüğü görülmüştür. Enerji meselesi, özellikle ekonominin pek çok alanı üzerinde doğrudan kontrol sahibi olan Çin Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu'nun yetki alanı içinde yer almaktadır. Yerel hükümetlerin de bu anlamda oldukça etkin oldukları görülmektedir. Çin devletinin enerji sektörünü düzenlemek ve kontrol etmek adına yaptıklarına ilişkin örnekler vermek mümkündür. 11. Beş Yıllık Plan'da yer alan enerji yoğunluğunun yüzde 20 oranında düşürülmesi konusundaki hedefin gerçekleşmemesi sonucunda merkezi hükümetin sıkı önlemler aldığı ifade edilmektedir. Üstelik bu duruma karşılık olarak bazı yerel yönetimlerin merkezi hükümetin isteklerini gerçekleştirmek ve enerji kullanımını düşürmek için çimento ve çelik gibi enerji tüketiminin yoğun olduğu fabrikaların faaliyetlerine ara verdikleri ve binlerce konuta verilen elektriği kestikleri belirtilmektedir. Bu perspektiften Çin'in enerji sektörünü düzenleyen politikalarının belirlenmesinde piyasa araçlarının kullanılmasının yerine, bu tür sektörlerin merkezi hükümetin sıkı kontrolü altında olması eleştirilmektedir (bkz. Wang & Chen, 2015). Bu çerçevede, söz konusu sektörlerde gerçekleştirilen piyasa reformlarının Çin hükümetinin sıkı kontrolü altında verimli sonuçlar ortaya çıkarmayacağını düşünenler bulunmaktadır. Ayrıca yerel yönetimlerin ve enerji sektöründe faaliyet gösteren devlet mülkiyetindeki işletmelerin tek başlarına ya da birlikte hareket ederek piyasa mekanizmalarını kendi lehlerine çevirdikleri ifade edilmektedir (bkz. Zhang & Andrews-Speed, 2020).

Yenilenebilir enerji sektöründe yer alan Çin'in devlet mülkiyetindeki işletmeleri, araştırma ve geliştirme finansmanı ile aldıkları diğer sübvansiyonlar ve kaynaklar açısından özel işletmelerle karşılaştırıldığında çok daha avantajlı konumda yer almaktadır. Devlet mülkiyetindeki işletmelere Çin hükümeti tarafından sağlanan bu yardım ve desteklerin yanında, bazı durumlarda bu tür sektörlerdeki özel işletmelerin engellendiği öne sürülmektedir. Örneğin, güneş enerjisi sektöründeki bazı özel işletmelerin güç istasyonlarını çeşitli nedenlerle devlet mülkiyetindeki işletmelere satmaya zorlandıkları ifade edilmektedir. Bu tür müdahalelere rağmen özel işletmelerin çevre ve enerjiye ilişkin sektörlerde aktif olduğu ve özellikle az karbon üretimi konusunda önde oldukları belirtilmektedir. Başka bir deyişle, yüksek derecede devlet müdahalesinin bulunduğu Çin enerji sektöründe özel işletmeler de başarı göstermektedir ve rekabetçi ortamı arttırmaktadır. Bu nedenle, bu sektörlerde "devlet ilerliyor, özel sektör geriliyor" (*guo jin min tui*) ilkesinin geçerli olmasının engellenmesi gerektiği düşünülmektedir (bkz. Sheng, 2020).

Özellikle 2008 küresel finansal krizinden sonra genel olarak piyasa mekanizmalarının sorgulandığı bir ortamda Çin hükümeti *guo jin min tui* çerçevesinde stratejik sektörler belirleme ve bu sektörlerde devlet kontrolünü ve devlet mülkiyetini artırma politikası benimsemiştir. Bu sektörler aynı zamanda Çin ekonomisinin küresel rekabet gücünü artırma amacına hizmet etmektedir (Chen, 2013). Çin devletinin ekonomide aktif rol alması anlamına gelen *guo jin min tui* devlet mülkiyetindeki

işletmelerin yine devlet kontrolündeki bankalardan aldıkları krediler ile büyük yatırımlar yapmalarına olanak sağlamıştır (Johansson & Feng, 2016). Performansı iyi olan özel işletmelerin devlet mülkiyetindeki işletmeler ile birleşmesini de içeren bu politika, sadece Çin ekonomisinde devlet mülkiyetinin genişlemesi açısından değil küresel anlamda piyasa ilkelerine karşı ciddi bir tehdit olarak görüldüğü için eleştirilmiştir (The Economist, 2011).

Görülmektedir ki 2000'lerin ortasından itibaren gelişmeye başlayan, stratejik sektörler arasında yer alan ve belirli bir başarı gösterilen yenilenebilir enerji sektörü de Çin hükümetinin yukarıda ifade edilen prensipleri çerçevesinde işlemektedir. Çin ekonomisinde özellikle de enerji gibi sektörlerde özel işletmeler bulunsada devlet mülkiyetindeki işletmeler baskın durumdadır. Hükümet sübvansiyonları ve vergi indirimleri daha çok devlet mülkiyetindeki işletmelere sağlanmaktadır (Meng vd., 2022). 2020 yılında, güneş enerjisi sektöründe büyük ölçekli santrallerin yüzde 83'ü ve 2023 yılı itibariyle rüzgâr enerjisi kapasitesinin yüzde 65'i devlet mülkiyetindeki işletmelerin kontrolündedir (Fang & Jialu, 2023). Çin hükümeti, devlet mülkiyetindeki işletmelere enerji tasarrufu ve çevrenin korunması konusunda önemli sorumluluklar vermiştir (Zhong, 2023).

SONUÇ

Başka pek çok faktör tarafından belirlenen sürdürülebilir kalkınma, ekonomik üretimin gerçekleştirilebilmesi amacıyla tüketilen enerji miktarının kontrol altına alınmasına ve çevre sorunlarının azaltılmasına da bağlıdır. Bu konuda uluslararası bilincin ortaya çıktığı ve bazı düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bundan sonrası için ülkelerin de bu konu üzerine çaba göstermeleri önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, diğer önlemlerle birlikte ülkelerin farklı politika tercihleriyle olsa da yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kullanımına geçmeleri ön plana çıkmaktadır.

1970'lerin sonundan itibaren uyguladığı reformlar ile pek çok ekonomik başarı göstermiş olan Çin'in yenilenebilir enerji alanında oldukça iyi performans gösterdiği görülmektedir. Çin'in bu alanda gelişmesi ekonomik, siyasi ve toplumsal anlamda en önemli düzenlemeleri içeren Beş Yıllık Planlar ve diğer yasal düzenlemelerle desteklenen bir süreç olmuştur. Çevre sorunlarının yarattığı olumsuz sonuçların yanında, Çin'in bu konuya önem vermesinin önemli nedenlerinden biri yüksek enerji tüketimi olan ve özellikle de kömüre olan bağımlılığı sonucu ortaya çıkan enerji güvenliği meselesidir. Bir diğer neden ise Çin hükümetinin yenilenebilir enerji sektörünü gelişen stratejik sektörler arasında görmesidir. Sonuç olarak da özellikle 2008 küresel finans krizinden sonra stratejik olarak belirlenen diğer sektörlerde olduğu gibi yenilenebilir enerji sektörü de bazı piyasa odaklı reformlar yapılmış olsa da temel olarak devlet kontrolü ve müdahalesi ile işlemektedir.

KAYNAKÇA

Eserler

Asif, M. (2021). Introduction to energy and environmental security. İçinde M. Asif (Ed.), *Energy and environmental security in developing countries* (ss. 355-374). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-63654-8>

- Boyd, O., & Copsey, T. (2011). What's in the five-year plan. İçinde I. Hilton (Ed.), *China's green revolution energy, environment and the 12th five-year plan* (ss. 13-15). China Dialogue.
- Breslin, S. (2012). Government-industry relations in China: A review of the art of the state. İçinde A. Walter & X. Zhang (Eds.), *East Asian capitalism: Diversity, continuity, and change* (ss. 29-45). Oxford University Press.
- Chen, D. (2013). China's state-owned enterprises: How much do we know? From CNOOC to its siblings. *University of Calgary, The School of Public Policy SPP Research Papers*, 6(19), 1-27.
- Chen, G. C. (2016). *Governing sustainable energies in China*. Palgrave Macmillan, Springer Nature.
- Chen, G. C., & Lees, C. (2016). Growing China's renewables sector: A developmental state approach. *New Political Economy, Taylor & Francis Journals*, 21(6), 574-586. <https://doi.org/10.1080/13563467.2016.1183113>
- Chichilnisky, G. (1997). What is sustainable development. *Land Economics*, 73(4), 467-491. <https://doi.org/10.2307/3147240>
- Dent, C. M. (2014). China's renewable energy development: Policy, industry and business perspectives. *Asia Pacific Business Review, Taylor & Francis Journals*, 21(1), 26-43. <https://doi.org/10.1080/13602381.2014.939892>
- Guo, X., Xiao, B., & Song, L. (2019). What cause the decline of energy intensity in China's cities? A comprehensive panel-data analysis. *Journal of Cleaner Production*, 233, 1298-1313. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.06.075>
- Johansson, A. C., & Feng, X. (2016). The state advances, the private sector retreats? Firm effects of China's great stimulus programme. *Cambridge Journal of Economics*, 40(6), 1635-1668. <https://doi.org/10.1093/cje/bev075>
- Lo, K., & Wang, M. Y. (2013). Energy conservation in China's twelfth five-year plan period: Continuation or paradigm shift? *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 18, 499-507. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2012.10.042>
- Meng, Z., Sun, H., & Liu, X. (2022). Impact of green fiscal policy on the investment efficiency of renewable energy enterprises in China. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(50), 76216-76234. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-20832-8>
- Proskuryakova, L. N., & Loginova, I. (2021). Energy and environment: Sustainable development goals and global policy landscape. İçinde M. Asif (Ed.), *Energy and environmental security in developing countries* (ss. 399-411). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-63654-8_14
- Schreurs, M. A. (2011). Climate change politics in an authoritarian state: The ambivalent case of China. İçinde J. Dryzek, R. Norgaard & D. Scholsberg (Eds.), *The Oxford handbook of climate change and society* (ss. 449-463). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199566600.003.0030>
- Sheng, C. (2020). Not just the state: The role of entrepreneurs in China's energy transition. *Energy Research and Social Science*, 70, 101814. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101814>
- Shin, W. N. (2011). China's green revolution a test for Europe? İçinde I. Hilton (Ed.), *China's green revolution energy, environment and the 12th five-year plan* (ss. 38-41). China Dialogue.

- Wang, Q., & Chen, X. (2015). Energy policies for managing China's carbon emission. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 50, 470-479. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.05.033>
- Wang, B., Wang, Q., Wei, Y. M., & Li, Z. P. (2018). Role of renewable energy in China's energy security and climate change mitigation: An index decomposition analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 90, 187-194. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.03.012>
- Zhang, S., & Andrews-Speed, P. (2020). State versus market in China's low-carbon energy transition: An institutional perspective. *Energy Research & Social Science*, 66, 101503. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101503>

İnternet Kaynakları

- Angang, H., & Jiaochen, L. (2011). *China's green era begins*. China Dialogue. <https://chinadialogue.net/en/energy/4149-china-s-green-era-begins/>
- Dünya Bankası. (2023). *The world bank in China*. The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview>
- Fang, Z., & Jialu, Z. (2023). *State-owned enterprises responses to China's carbon neutrality goals and implications for foreign investors*. Georgetown Journal of International Affairs (GJIA). <https://gjia.georgetown.edu/2023/02/15/state-owned-enterprises-responses-to-chinas-carbon-neutrality-goals-and-implications-for-foreign-investors/>
- Green Policy Platform. (2011). *The 12th five-year plan for economic and social development of the people's republic of China*. Green Policy Platform. <https://www.greenpolicyplatform.org/national-documents/12th-five-year-plan-economic-and-social-development-peoples-republic-china>
- Hawkins, A., & Cheung, R. (2023). *China on course to hit wind and solar power target five years ahead of time*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/29/china-wind-solar-power-global-renewable-energy-leader>
- IEA. (2021). *China 13th renewable energy development five year plan (2016-2020)*. International Energy Agency. <https://www.iea.org/policies/6277-china-13th-renewable-energy-development-five-year-plan-2016-2020>
- IEA. (2023a). *Emergency response and energy security*. International Energy Agency. <https://www.iea.org/about/emergency-response-and-energy-security>
- IEA. (2023b). *World energy outlook 2023*. International Energy Agency. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/42b23c45-78bc-4482-b0f9-eb826ae2da3d/WorldEnergyOutlook2023.pdf>
- OECD. (2018). *China's progress towards green growth*. OECD iLibrary. https://www.oecd-ilibrary.org/environment/china-s-progress-towards-green-growth_76401a8c-en
- REN 21. (2017). *Renewables 2017 global status report*. REN 21. https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2017_Full_Report_English.pdf
- REN 21. (2022). *Renewables 2022 global status report*. REN 21. https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2022_Full_Report.pdf
- Reuters. (2020). *China's Xi targets steeper cut in carbon intensity by 2030*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/climate-change-un-china-idINKBN28MOVE>

- Shuo, L. (2023). *Is China really leading the clean energy revolution? Not exactly*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/jul/06/china-clean-energy-revolution-coal-power>
- Statista. (2023a). *Growth rate of real gross domestic product (GDP) in China from 2012 to 2022 with forecasts until 2028*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/263616/gross-domestic-product-gdp-growth-rate-in-china/>
- Statista. (2023b). *Oil consumption in China from 1998 to 2022*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/265235/oil-consumption-in-china-in-thousand-barrels-per-day/#:~:text=Oil%20consumption%20in%20China%20amounted,10%20million%20barrels%20per%20day>
- The Economist. (2011). *Government's role in industry, the long arm of the state, the government is flexing its muscles in business*. The Economist. <https://www.economist.com/special-report/2011/06/25/the-long-arm-of-the-state>
- United Nations. (2015). Resolution adopted by the general assembly on 25 september 2015. United Nations. https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf
- United Nations. (2022). Energy statistics pocketbook 2022. United Nations. <https://unstats.un.org/unsd/energystats/pubs/documents/2022pb-web.pdf>
- Wang, X., Sun, K., & Xiao, Z. (2022). *Industrial policy and the rise of China's strategic emerging industries*. American Economic Association. <https://www.aeaweb.org/conference/2023/program/paper/SQSRZ3Bk>
- World Economic Forum Insight Report. (2023). *Fostering effective energy transition 2023*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/fostering-effective-energy-transition-2023/in-full>
- Yifan, J., Baiyu, G., & Geall, S. (2022). *China's five year plan for energy: One eye on security today, one on a low-carbon future*. China Dialogue. <https://chinadialogue.net/en/climate/chinas-five-year-plan-for-energy-one-eye-on-security-today-one-on-a-low-carbon-future/>
- Zhong, N. (2023). *SOEs help China enter new green era*. China Daily. <https://www.chinadaily.com.cn/a/202303/13/WS640e8e34a31057c47ebb4167.html>

dergipark.org.tr/pub/alinterisosbil

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

<https://prensip.gen.tr>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin 11 Eylül Terör Saldırıları Sonrasındaki Dış Politikasının, Koalisyon Hükûmetleri (1998-2005) ve Hükûmet Çalışmaları Bağlamında Analizi

Analysis of the Foreign Policy of the Federal Republic of Germany After the September 11 Terrorist Attacks in the Context of Coalition Governments (1998-2005) and Government Work

Bedri ŞAHİN¹ • Güngör GÖKDAĞ²

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, Nordrhein-Westfalen, Almanya

²Dr., Bağımsız Araştırmacı, Nordrhein-Westfalen, Almanya

Geliş Tarihi/Received Date: 21.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted Date: 29.11.2023

Ö Z

Küresel ilişkilere yön veren, uluslararası ölçekte etkisini gösteren gelişmeler, ülkelerin çalışmalarını/stratejilerini farklılaştırmaktadır. Özellikle ikili ilişkilerin öneminin artması, dış politikaya yön veren etkenleri incelemeyi gerektirmiştir. Bu açıdan 11 Eylül Terör Saldırıları da etkisini bu yönde göstermiştir. Devletler aldıkları kararlar ile Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) desteklemişlerdir. ABD'nin stratejilerinin baskın geldiği konular diğer devletleri de etkilemiştir; özellikle Almanya'yı daha çok etkilemiştir. Hava sahası kullanımına verilen izinlerin, Irak Savaşı'nda sağlanması bu durumun bir açıklamasıdır. Ayrıca birtakım stratejilerde de değişim ve dönüşüm çalışmaları olmuş; Almanya- NATO ilişkileri Soğuk Savaş sonrasında artmıştır. Ancak 11 Eylül Terör Saldırıları'ndan sonra bu ilişkiler azalmış artık Amerika-Transatlantik ilişkiler başlamıştır. Bu dönemde aynı şekilde Almanya, Amerika'ya güçlü olduğunu kanıtama ve Avrupa Birliği Federasyonu'nda yetkinlik sağlayıcı konulara odaklanmıştır. Özellikle de Schröder/Fischer koalisyon hükûmeti tezlerine bağlı analizler önemlidir. Ancak Schröder ile Fischer görüşlerinin her daim birbirini tamamlayıcı olmaması, çatışmaların hem bu boyutta, hem de koalisyonda yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Almanya'nın yeni stratejilere yöneldiği görülmekte, realist politiklardan neorealizme yönelmiştir. Bu açıdan askeri/güvenlik konularıyla sınırlı tutulamayan; ekonomik, sosyal gibi etkenlere bağlı olarak da stratejiler geliştiren çalışmalarının olması önemlidir. En belirgin örnek Doğu genişlemesine yönelik atılan alınan kararlardır. Makalede bu yönde alınan kararlar, yaşanan görüş ayrılıkları gibi konular çerçevesinde gelişmelere yönelik tutumlar, politikalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Federal Almanya Cumhuriyeti, 11 Eylül Terör Saldırıları, Koalisyon Hükûmetleri, Dış Politika Anlayışı.

ABSTRACT

Developments that shape global relations and have an impact on an international scale differentiate the work/strategies of countries. In particular, the increasing importance of bilateral relations has necessitated examining the factors that shape foreign policy. In this respect, the September 11 Terrorist Attacks also showed their effect in this direction. Countries supported United States of America (USA) with the decisions they made. The issues in which USA's strategies dominate have also affected other countries; It had a particularly strong impact on Germany. One explanation for this situation is that the permissions given to use airspace were granted during the Iraq War. Additionally, there have been changes and transformation efforts in some strategies; Germany-NATO relations increased after the Cold War. However, after the September 11 Terrorist Attacks, these relations decreased and America-Transatlantic relations began. During this period, Germany also focused on proving its strength to USA and providing competence in the European Union Federation. Especially the analyzes based on the Schröder/Fischer coalition government theses are important. However, the fact that the views of Schröder and Fischer were not always complementary to each other caused conflicts to occur both in this dimension and in the coalition. In this context, it is seen that Germany is turning to new strategies, and from realist policies to neorealism. In this respect, it cannot be limited to military/security issues; It is important to have studies that develop strategies depending on factors such as economic and social. The most obvious example is the decisions taken regarding Eastern expansion. In this article, attitudes and policies towards developments are examined within the framework of issues such as decisions taken in this direction and disagreements.

Keywords: Federal Republic of Germany, September 11 Terrorist Attacks, Coalition Governments, Foreign Policy Approach.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Şahin, B., & Gökdağ, G. (2023). Federal Almanya Cumhuriyeti'nin 11 Eylül terör saldırıları sonrasındaki dış politikasının, koalisyon hükûmetleri (1998-2005) ve hükûmet çalışmaları bağlamında analizi. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 139-153. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1379192>

GİRİŞ

Uluslararası terörizm kavramının milâdî/dönüm noktası olarak görülen 11 Eylül Terör Saldırıları, devletlerarası güç müdahâlelerini de etkileyen bir konudur. Bu süreç aynı zamanda dış politika odaklı da bakılabilmektedir. Yaşanan değişimler ve hükûmetlerin dış politika ve ekonomilerinde meydana gelen farklılaşmalar, özellikle de güvenliğin sağlanması açısından bu konunun, birçok faktörle ilişkilendirilmesine olanak tanımıştır. Başka bir ifadeyle 11 Eylül Terör Saldırıları, küreselleşme sürecinin yönünü farklılaştırmıştır. Bunun oldukça baskın düzeyde yansımalarının ise 2001-2005 yılları arasında gözlemlendiğini belirtmekte fayda vardır. Ülkelerin stratejilerini belirlemeleri açısından 11 Eylül Terör Saldırıları, sonrası dönemler ve bu yıllar, küresel bağlamda ülkelerin birbirlerine olan etkileşimlerini ve parametrelerini de şekillendirmiştir.

Küresel ilişkilerde yaşanan değişimler açısından, ülkelerin tamamında etkin olan birtakım olaylar yaşanmıştır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) terör yaklaşımlarında farklılaşmalar dikkatleri çekmektedir. Küresel dünyanın en önemli gelişmelerinden birisi olarak görülen 11 Eylül Terör Saldırıları, küresel terör algısına bağlı gelişmeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Burada ülkeler kendi eğilimlerine bağlı stratejileri geliştirmiştir. Ülkelerin mevcut durumlarında siyasi yönden çatışmalara marûz kalınması ve ekonomik açıdan birtakım çalışmalara yönelim gösterilmesi, bu konuya ilişkin bir vurgudur. Örneğin Almanya'nın önceki hükûmetlerinde, sonra gelen koalisyon hükûmetinde (1998-2005) birtakım prensiplere bağlı yaşanan gelişmelerle ilişkilendirilen dış politika şekli oluşmuştur. Almanya'daki hükûmetler, realizmden neorealizm anlayışına kayan ölçütlerle bir prensip geliştirmiştir. Bazı prensiplerden tâviz verilmesi ve hem NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) ile ilişkilerin bir değişime uğraması hem de ABD -Transatlantik ilişkilerin gelişmesi gibi ölçütler, dünya genelinde ülkelerinin tamamında görülen unsurlardır. Buna göre şekillenen paradigmlar arasında önemli konu, dış politikada birçok konuya ilişkin tâvizlerin de verilmesine göre yaşanmıştır.

Ülkelerin stratejilerinin değişimleri sırasında siyasi parti anlayışlarında da çatışmaların olduğu açıklanabilmektedir. Özellikle bazı liderlerin ve gelişmelerin rolü/etkisi fazladır. Örneğin Joseph Martin "Joschka" Fischer, ulusal devlet anlayışından, federal devlet anlayışına yönelimi desteklemiştir. Alfred Dreger'den daha etkin ve baskın olan Fischer, Almanya'nın küresel ilişkilerinde farklı sonuçlara/gelişmelere kapı aralayan özelliklerde etkin olmuştur. Ancak değişimlerin dinamikleri ve ölçütleri her ne düzeyde olursa olsun, ulusal devlet bilincinin her daim devamlılık gösterdiği bilinmektedir. Bu ise konu gereğince bizlere, ulusal düzeyde değil de uluslararası düzeyde değişimlerin olduğu sonucunu vermektedir. Buradaki ulusal devlet karakterinin ve kültürlerinin korunmasında belirlenen ilişkilendirmeler, Almanya'nın kendi stratejilerinde benimsediği bir ölçüttür. Ancak bu konu, Almanya'nın vizyon ve misyon değerleriyle 2001 sonrası dönem içinde de çatışmaktadır. Ulusal yönde de yaşanan değişimler, bu tezi savunmaktadır. Çünkü bu aşamalarda Almanya, ulusal değerlerinde gözetilen vatandaşlarına haklarının hepsini sunmaya çalışan yapısını daha da geliştirmiştir. Artık halkın konuyu, ulusal değerleri ve küresel yaklaşımları daha farklı değerlendirdiği ve özellikle bunun hükûmetin anlayışı çerçevesinde yaşandığı ifade edilebilmektedir. Başka bir deyişle yaşanan gelişmelerin son şekli, Avrupa'nın 11 Eylül Terör Saldırıları'ndan sonra belirlediği tezlerde de farklılaşmalara yöneldiği ve hükûmet şekilleri içinde değişim/dönüşüm yapısının olduğu şekildedir. İfade edilenler çerçevesinde araştırma kapsamında 11 Eylül Terör Saldırıları

sonrasında yaşanan gelişmelerin, Almanya özelinde incelenmesi sağlanacaktır. Araştırma sınırlılığı ise Almanya olmakla birlikte, 2001-2005 yılları arasında iktidara gelen koalisyon hükümetlerinin dış politikadaki yansımalarına odaklanılacaktır. Küresel iş birlikleri veya anlaşmalar, NATO ile ilişkiler ve ABD-Transatlantik ilişkinin boyutlarına dayanılarak açıklanacaktır. Avrupa ülkesi anlayışında hükümetin geliştirdiği tezler, sunduğu belgeler ve belgelerin işlevselliği, koalisyon hükümetlerinin bir varlığı prensibine dayanmaktadır. Bu yönüyle araştırmada ulusal ve uluslararası değişimlere özel olarak dış politika yansımaları doğrultusunda bakılabilecektir.

11 EYLÜL TERÖR SALDIRILARI VE ALMANYA’NIN KÜRESEL YANLI STRATEJİLERİ

Terörizmin, 1970’li yıllardan sonra zirveye ulaştığı, etkilerini 1980’li yıllardan sonra göstermeye başladığı bilinmektedir. Bu dönemlerden sonra terörizm, uluslararası bir nitelikte etkisini göstermiştir. Terörizm olgusunun en önemli yanlarından birisinin, yaşandığı yer ile sınırlı kalmamasıdır. Büyük kitleler üzerinde etkin olmakla birlikte, asıl temel sorunun, küresel ilişkileri de etkilemesi ve devletleri yeni bir karar sürecine yönlendirmesidir. Terörizm anlayışı bu yönüyle risk, tehlike, güvenlik sorunu, şiddet gibi birçok olumsuz yönleriyle ülkeler üzerinde belirleyici faktördür. Terör durumlarını gözeterik birtakım yaptırımlara ve konu gelişmelerine yönelmektedirler (Mutlu & Akbaş, 2014).

11 Eylül Terör Saldırıları, 2001 yılında 19 kişi olan El-Kaide eylemcisinin ele geçirdiği uçakların, Dünya Ticaret Merkezi’ne ve Pentagon’a çarpması ile sonuçlanmıştır. Bu saldırılar ile beraber yaklaşık üç bin kişi ölmüştür. Amerika bu terör saldırılarından sonra, El-Kaide örgütünün Afganistan’da bulunan liderinin ya sürgün edilmesini ya da teslim edilmesini gereklilik olarak göstermiştir. Ancak bu durum, ısrarlara rağmen gerçekleştirilmemiştir. Afganistan bu istenilenleri yapmayarak, terörizmin savunucusu hâline gelmiştir. Bunun üzerine ise 7 Ekim 2001 tarihinde ABD ve İngiltere, Afganistan’a savaş açmıştır (Örnek, 2012). Bu savaşla beraber küresel boyutta birçok değişim yaşanmış; küresel ilişkiler yeniden şekillenmiştir. 11 Eylül Terör Saldırıları’nın birçok konuyla ilişkili tehdit olduğu yorumlanmıştır. Bu ise özellikle de güvenlik stratejilerinin yeniden geliştirildiği ve dış politikanın da bu yönde şekillendirildiği bir forma dönüşmüştür. Ülke özelinde yapılan birçok çalışma, geliştirilen prensipler ve stratejiler bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır.

Terör olaylarının en belirgin etkisi, 11 Eylül Terör Saldırıları ile beraber yaşanmıştır. Bu olaylar ve etki mekanizmaları, ülkelerin politikalar hazırlamalarına ve bu politikalara uyumların sağlanmasına kapı aralamıştır. Örneğin bu yönde ABD politikası, Orta Doğu üzerinde baskıcı bir politika rejimidir. Diğer ülkelerden de bu yönde bir destek almaya çalışmıştır. Ayrıca özellikle de İran üzerinde baskıcı tutum ve davranışlar fazladır. Diğer Avrupa Birliği ülkelerin de ABD’nin bu tutumunu desteklediği ifade edilebilir unsurlardır (Çelikkanat, 2007).

Almanya’nın 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında olaylara ilişkin geliştirdiği tepkiler, sert bir politika uygulamasının sonuçlarıdır. Yani diğer bir ifadeyle küresel ilişkilerine dayanılarak bu yönde bir politika izlediğinden de bahsedilebilmektedir. Yine başka bir değerlendirme, çelişkili tutumlarıdır. Örneğin, 2003 yılında Irak Savaşı’na karşı çıkmış, ancak ABD’nin Orta Doğu’ya gidip gelen askeri hava araçlarına, hava

sahalarında izin vermişler; bu verilen izin Amerika yanlısı bir tutumdur. Dış politikasında bu tür yönelimlerle beraber, Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini koruma ve geliştirme zeminine aracılık etmişlerdir. Ayrıca NATO ile ilişkileri de kuvvetlendirme temeli vardır. Bu ilişkilerde ABD'nin dikkate aldığı tutum ve davranışların savunulması gerekliliği gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak Fransa ve İspanya, NATO müttefiki olmalarına karşın, hava sahalarını kullanma iznini Irak Savaşı sürecinde Amerika'ya sağlamamışlardır (Örnek, 2012). Buna göre Almanya'nın bu süreçte politikalarını geliştirme ve destekleme ölçüsünde, ABD yanlısı politika güttüğü ve ayrıca diğer küresel ilişkileri kuvvetlendirme prensibini benimsediği açıkça görülmektedir

11 Eylül Terör Saldırıları Sonrasında Almanya'daki Kırmızı-Yeşil Koalisyon Hükûmeti'nin Tutumu ve Yaşanan Dönüşümler

Küresel düzeyde yaşanan gelişmeler ışığında değerlendirmeler yapıldığında, Almanya'daki Kırmızı-Yeşil Koalisyon Hükûmeti hem savaşa karşı duran; hem de asker gönderme kararı alan bir uygulamada bulunmuşlardır. Bu ise kendi içerisinde de tutarsızlıkların olduğunu göstermektedir. Bu konu, belirli gerginlikler açısından da incelenebilir. Ancak genelde ABD'ye verilen destekler Almanya Parlamentosu'nda, bu savaş ile beraber ABD'nin ya da Avrupa'nın savunulması anlayışında olunmadığını, savaş süresince uygarlığın savunulduğu görüşüne ilişkin ilerlemiştir. Savaşa destek veren Almanya da dâhil olmak üzere bu yönde bir tutum vardır (Öztürk, 2015). Almanya'nın desteklediği asıl konu, ABD ile ikili ilişkiler neticesinde dikkate alınabilmektedir. Terörle mücadele açısından Almanya Federal İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble, tehlikenin önüne geçebilmede elden gelen her şeyin yapılması gerekliliğini ön planda tutmuş ve desteklemiştir (Ünlü, 2009). 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında Almanya'da özellikle de terörle ilişkili nitelendirmeler, düşmanlığın basına yansımaları şeklinde ilerlemiştir. Burada yine hükûmetin bakış açısıyla şekillenen gelişme varlıklarından söz edilebilmektedir. Örneğin Almanya'nın ciddi gazeteleri arasında yer alan *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung* gazetesinde, Muhammed'in dininin hem Afrika'da hem de Şark'ta şiddet zoruyla dayalı bir şeklinin olduğu vurgulanmıştır. Buna dayanılarak bu yönde yapılan ilişkilendirme ise hükûmetin kararlarının halk nezdinde de bir değişime/dönüşüme uğramasına dayanılarak şekillendirilmiştir (Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi, 2011).

11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında alınan kararlar ışığında değerlendirmelerle beraber, koalisyon hükûmeti nezdinde de incelemelerde bulunabilir: Koalisyon hükûmetinde iki parti arasında gerginlik meydana gelmiştir. Ancak temelde dikkate aldıkları belirli fonksiyonlar, stratejilerini ve hedeflerini koruma odaklıdır. Özellikle de Reynolds (1994) tarafından da vurgulandığı üzere, NATO'nun ilk genel sekreteri olan Lord Ismay, 1949 yılında yapmış olduğu bir açıklamada, NATO'nun temel amacı Ruslar'ın dışarıda tutulması, ABD'nin içeride tutulması, Almanlar'ın ise aşağıda tutulmasıdır diye beyanat vermiştir. Ancak ilerleyen süreçlerde bu konu, özellikle de Soğuk Savaş sonrasında Almanya'nın da içerisinde yer aldığı müttefiklik şekline dönüşmüştür. Ayrıca ilerleyen süreçlerde Almanya, NATO'ya ve NATO öncülüğünde yapılan operasyonlardaki katkılarıyla en önemli destekçisi olarak görülmüş, kabul edilmiştir (Hyde-Price, 2007). Bu konular, Almanya'nın alacağı kararları da şekillendiren faktörlerdir. Almanya koalisyon hükûmeti bu açıdan, NATO destekçisi olarak mevcudiyetini korumuştur. Buna göre 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında da yaşanan

gelişmeler ve hükûmetlerin genel özellikleri, burada vurgulanan şekline göre farklılaşmıştır.

Almanya'nın 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında, NATO destekçisi olarak faaliyetlerine devam etmesinin en önemli basamağının Soğuk Savaş süreci ile belirginleştiği görülmektedir. Ancak bu terör saldırılarının hükûmet üzerindeki belirleyicilikleri arasında birtakım gelişme dinamikleri görülmektedir. Özellikle de Almanya'nın dış politikasında Avrupa ve Transatlantik ortaklıklar, barış sağlayıcı çabaları ve küreselleşmeyi de yöneten unsurlar şeklinde gözetilmiştir. Almanya, savunma ve güvenlik politikalarında, iki güçlü politik-kültürel gelenek çerçevesinde çalışmalar geliştirmiştir: Bunlar ise anti-militarizm ve çok ulusluluk çerçevesinde belirtilebilmektedir. Özellikle anti-militarizm, Almanya'nın bir daha savaşa girmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bundan dolayı da Alman toplumunda askeri güçlerin kullanımları konusunda yaygın şüpheler yaşanmıştır. Almanya'nın sivil güç adı altında barışçıl düzeydeki çatışma çözümleri konusuna ilişkin özel bir görevinin olduğu algısı vardır. Almanya'nın çok ulusluluğa olan bağlılığı, ülkenin komşularına ve ortaklarına hiçbir şekilde uzaklaşmaması konusunu kararlılıkla sürdürmüştür. Bu açıdan gelenek ise özellikle de Avrupa Birliği ilişkilerinde, NATO ve Birleşmiş Milletler'e olan bağlılıklarıyla ölçümlenebilmektedir. Bu tür konular, güvenilir ortaklığı kurma stratejisi üzerinde şekillenmektedir. Almanya'nın diğer ülkeler tarafından dış politikada değerlendirilen ölçütleri, askeri güç bağlamındadır. Ancak konu sadece askeri güç ile sınırlı değildir. Liderlik bağlamında da birtakım yaklaşımlardan bahsedilebilmektedir. Bu konu ise askeri güçten önce gelmekte olan belirli konuları ön plana alma ve geliştirme stratejisidir. Örneğin ekonomik gücün, askeri güçten daha önce geldiği vurgulanmaktadır. Yönlendirme ve güçlendirme üzerine çalışmaları fazladır. Bu açıdan bakıldığında sadece askeri ölçüde yetkinlik durumunun olmadığı görülmektedir. Liderlik ve etkin stratejilerle geliştirilmiş bir yönetim anlayışı, Almanya koalisyon hükûmeti faaliyetleri içerisinde önemli faktördür. Diğer yandan bu çalışmalarla beraber hedeflenen konu ve kapsam, üçüncü ülkelerle uzlaşmacı faaliyetleri sağlamaktır. Çünkü gelişen değişimler ve dönüşümler, kazan-kazan temelli bir diplomasinin de artık değişmesi anlamındadır. Özellikle de yürütülen politikaların dış politikaya yansımaları, etkisini belirgin ölçütlerde hissettirmektedir. Bu nedenle de artık sadece askeri gücüyle beraber diplomasilere yönelmemiş, ekonomi gibi diğer faktörlerin de dikkate alındığı bir diplomasi anlayışı oluşturulmuştur (Büyükbay, 2017).

ALMANYA'NIN GELENEKSEL DIŞ POLİTİKASI VE GENEL SÜREÇLERE İLİŞKİN YAŞANAN DEĞİŞİMLER/DÖNÜŞÜMLER

Almanya'nın geleneksel dış politikasına yönelik değerlendirmeler, Soğuk Savaş sonrası için değerlendirilebilir. Bu süreçte ve özellikle 1990 yılından sonrası, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin birleşmesi ile beraber başlayan üç ayrı dönemi kapsamaktadır.

Birleşmeden sonraki dönemin ilki, Yılmaz (2002) tarafından ifade edildiği üzere, 1990'lı yılların başıdır. Temelde 1990-2000 yılları arası olarak da dikkate alınabilmektedir. 1990'lı yılların başında Almanya, birleşmeden kaynaklı sorunlar yaşamıştır. Bu tür problemlerin çözülmesi sırasında belirli problemlerden de bahsedilmektedir. Askeri gücün etkisinin ne ölçüde devam edeceği ya da müttefik

anlaşmalarının tam olarak ne şekilde sağlanacağı konusu 1990'ların başında etkisini gösteren tartışmalar olmuştur. Uluslararası gelişmelerle beraber NATO müdahâlesinde yer alma kararına odaklanmıştır. Birleşmiş Almanya'nın stratejileri ve dış politikada yansıtacağı eğilimlerin güçlü Avrupa Birliği ülkesi olması gerekliliğine bağlı da ölçütler ortaya koyulmuştur. Bu nedenle diğer ülkelerle yani uluslararası stratejilerle güçlü kalmaya özen göstermişlerdir.

Almanya'nın ikinci dönemi koalisyon hükûmeti ise Büyükbay (2017) görüşleri doğrultusunda şu şekilde açıklanabilmektedir: 2000'li yıllar ile başlayan ve on yıllık süreçle devam eden bu hususlar, dış politikada bir durgunluğun olduğunu göstermektedir. Dış politikaya karşı ilgisizlik hâkimdir. Özellikle 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında yaşanan Irak Savaşı'nın bir sonucu olarak Avrupa'da derin uzlaşmazlıklar yaratmıştır. Fransa ile Almanya'nın Amerika'nın işgâline yönelik muhalefeti de bu durumu engelleyememiştir. Afganistan'da savaşa katılımlarının dışında bu dönemde Almanya'nın yaşadığı temel endişeler, zayıf ekonomisini düzeltmeye ilişkin reformları gerçekleştirmesidir. Ayrıca küresel ihracat endüstrisini de güçlendirmeye bağlı bir strateji geliştirmektedir. On yılın sonunda ise Almanya'nın ekonomi anlayışında güçlü bir duruma geldiği belirtilmekle birlikte, dış politikada ve güvenlik stratejilerinde aynı düzeyde ilerleme kaydettiği söylenememektedir. 2010 yılından sonrası için yapılabilecek değerlendirmeler ise Kappel (2014) çalışmasına ilişkin incelenebilmektedir. Burada özellikle Almanya'nın dış politikasında belirleyici faktör olarak, Libya'ya askeri müdahâlede bulunması belirtilebilmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) bu süreçte çekimser kalması, Almanya'nın uluslararası sistemdeki rolünün değerlendirilmesine kapı aralamıştır; Batılı müttefiklerden ayrılmıştır. Çekimser kalmasının nedenleri ise yalnızca askeri bir harekâta katılma isteksizliğiyle sınırlı değildir. Batılı olmayan Almanya aktüel politikasının zarar görmesinin önlenmek istenmesidir. Yapılan eleştiriler ise NATO'ya kadar devam eden bir süreç ve unsur olarak etkisini güçlü bir şekilde yansıtmıştır.

İfâde edilenler çerçevesinde araştırmanın temel sınırlılığı baz alınarak değerlendirmeler yapılabilir. Bu açıdan, 2000 yılından sonraki süreç ve yaşanan gelişmeler önemlidir. Bu yönde politikaların, ekonomik gelişmeleri destekleyici yönü vurgulanmaktadır. Ancak bu süreçte yine Almanya koalisyon hükûmetinin, güvenlik ve dış politika anlayışında da zarar gördüğü belirtilebilmektedir. İki ayrı konu ve değerlendirme açısından oluşan zararın göstergeleri üzerinde durulabilir: Güvenlik ve dış politika öncülüğünde yaşanan zararların nedenlerine değinildiğinde, koalisyon hükûmetinde yaşanan görüş farklılıkları, anlaşmazlıklar ve tartışmalar etkisini göstermektedir. 2001-2005 yılları arasında bu konuların etkisini belirgin düzeyde yansıttığı, Proksch ve Slapin (2006) çalışmasında da incelenmektedir. 2005 yılında koalisyon oluşumunda, üç ayrı muamma yaşanmıştır: Bunlardan ilki, en büyük iki parti arasında büyük koalisyonun gözlemlenmesidir. Bu durum, nâdir olarak gelişen bir husustur. İkincisi ise savaş sonrasında Almanya'da hiç iktidara gelmemiş olan bu azınlık hükûmetinin, oluşması en olası iki hükûmetten birisi olmasıdır. Üçüncü gelişme ise, sol partilerin Federal Meclis'te çoğunluğu rahat bir şekilde korumalarıdır, ancak koalisyon oluşturamamışlardır. 2005 yılındaki seçimin çok zor geçmiş olması, 2001-2005 yılları arasında yaşanan gelişmelerin etkisine bağlanabilir. Buna dayanılarak hükûmette istenen

değişim stratejilerinin, partilerin sosyal ve ekonomik açıdan benimsedikleri görüşlere dayanılarak açıklanabilmektedir.

Almanya'daki koalisyon hükûmetiyle ilişkili yaşanan gelişmeler, parti sistem düzeniyle ilgili de bir değerlendirmeye kapı aralamaktadır. 1990'lı yıllardan sonra olası hâle gelen partilerin özellikle Hristiyan Demokratlar ve Yeşiller arasında gözetilmesi, parti kombinasyonları içinde koalisyonların bu yönde oluşmasına ortam hazırlamıştır. İlk "Siyah-Yeşil" koalisyonu 2008 yılında Hamburg'da kurulmuştur. Ancak henüz 1990'lı yıllarda bunun bir gereklilik olduğu vurgulanmıştır. Fakat Yeşiller Partisi, 2001 yılında bazı durum ve prensiplerden tâviz vermek durumunda kalmıştır. Dış politikanın etkileri olmakla birlikte, koalisyon içi çatışmalarının fazla olması bunun bir sonucudur. Buradaki konular ve değerlendirmeler ilk olarak 1983 yılında Yeşiller Partisi'nin federal düzeyde parlamentoyu kazanmasıyla beraber başlamıştır. Fakat stratejiler ve eğilimler, ilerleyen dönemlerde liberal düşüncelere ve sosyal demokrat partilerin çalışmalarına bağlı kalındığında, ulusal çalışmaların yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu nedenle 2001 ve 2004 yıllarında yaşanan ekonomik ve refah anlayış reformları, partinin sunduğu alternatiflere göre şekillenmiştir. Yeşiller Partisi'nin de birçok konudan tâviz vermesi buna ilişkin bir çıkarsamadır (Debus, 2009).

Koalisyon hükûmet partilerinin manifestoları, parti çalışma platformları, resmi koalisyon anlaşmaları, büyük partiler ile bağdaşmış genel aktörler gibi durumlar, hükûmet politikası stratejilerini şekillendirme amacıyla kullanılmaktadır. Partilerin politikaları genel olarak sosyal, sosyo-ekonomik ve dış ilişkiler şeklinde gruplandırılmaktadır. Parti çalışmaları, koalisyon hükûmeti başarısıyla beraber stratejik bir nitelik kazanmaktadır. Diğer süreçte partinin özellikleri/platformları üzerinde durularak çalışmalar yapılmaktadır (Brauninger & Debus, 2005).

Bu doğrultuda örnek üzerinden daha açık/net belirtmek gerekirse şayet, 2001-2005 yılları arasında, özellikle de dış ilişkilerde yaşanan değişimler ve dönüşümler, partileri ve çalışmalarını etkilemiştir. Başka açıdan ise küresel çapta yaşanan dönüşümler ve etkileri, konu özelinde farklı sonuçlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Dış ilişkilerde tutum ve göstergelerin 11 Eylül Terör Saldırıları ile beraber gösterdiği farklılaşmalar, ilkin güvenlik konusuna yönelik etki kazanmıştır. Ancak aynı zamanda ekonomik ve küresel ilişkilere dayanan bir dönüşümün niteliklerinden de bahsedilebilmektedir. Bu açıdan birçok faktörün yönetilmesine bağlı bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte başarı gösteren koalisyon partilerinin sonraki süreçlerde kazanacağı yetkinlik ile beraber sonuçlar değerlendirilmektedir. Ancak 2005 yılında yaşanan gelişmeler ve koalisyon partilerinin bu dönemdeki etkinliklerinin nitelik ve göstergeleri, Proksch ve Slapin (2006) tarafından da ifade edildiği üzere, farklı sonuçlarla karşımıza çıkmıştır. 2001-2005 yılları arasında partilerin yaşadıkları çatışmalar ve genel tutumları ile göstergeler, koalisyon sürecini zorlu bir sonuca yönelmiştir. 11 Eylül Terör Saldırıları'nın ve küresel düzeydeki ilişkilerin bu yönde etkilerine değinilmesi önemli birer konular olarak kabul edilebilmektedir.

11 EYLÜL TERÖR SALDIRILARI SONRASI ALMANYA’NIN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI, KOALİSYON HÜKÛMETLERİ’NİN TUTUMU VE FİSCHER’İN GÖRÜŞLERİ

Almanya’nın geleneksel dış politikası, ekonomik araçlar ve uluslararası etkiye dayanan sivil güç odaklıdır. Dış politikada yönelimler, çok ulusluluk anlayışıyla açıklanmaktadır. Çok ulusluluk kapsamında küresel ilişkileri de güçlendirme arayışına yönelmektedir. Bu tür konular, dış ilişkilerde stratejileri devamlı geliştirmeyi ve kuvvetlendirilmiş ilişkilerle ilerleme sağlamayı gerektirmektedir. Gerilime yol açabilecek temel konular eşliğinde ise, Avrupa ve Atlantik yönelimlerine odaklanılabilmektedir. Çok ulusluluğun prensipleri bu yönde dikkatleri çekmektedir. Örneğin Kuzey Atlantik Antlaşması’na olan bağlılıkları doğrultusunda NATO ile ilişkileri kuvvetli düzeydedir. Ayrıca bu tür bir ilişki sonucunda NATO, Alman savunmasının merkezindedir. Askeri girişimlere yönelik olarak tercihlere dayalı potansiyeli vardır. Diğer yandan özerk Avrupa Birliği kriz yönetimi kapasitesinin oluşmasına da özen göstermektedir. Bu konuyla ilişkilendirilen bir örnek ise koalisyon çalışmaları ve sonuçlarıyla bağlantılı açıklanabilmektedir. SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) ve Yeşiller Partisi’nin koalisyon dönemlerinde Almanya, Avrupa yönelimine bağlı kalmıştır. Ancak CDU/CSU (Christlich Demokratische Union Deutschlands/Christlich-Soziale Union) hükûmette iken, muhafazakâr-liberal koalisyon yapısında geleneksel bir Atlantik ittifakına odaklanılmaktadır. Koalisyon dönemlerinde her ne olursa olsun, çekimserlik konusu etkisini göstermiştir. Diğer bir ifadeyle devamlı olarak çok ulusluluk ve askeri çekimserlik arasında kalındığından bahsedilebilmektedir. Burada ayrıca duruma bağlı ilişkilendirme yapılabilir. Örneğin kamuoyunda çekimserlik talepleri öne çıkmaktadır. Uluslararası düzeyde ise toplum, askeri ve siyasi katkı talepleri içerisinde bulunmaktadır. Daha aktif bir dış politika beklenmektedir. Ancak halkın isteği ile eşgüdümlü sonuç yaşanmamıştır (Büyükbay, 2017).

Çekimser kalma ve ulusal/uluslararası düzeyde dengenin sağlanamaması ile ilişkili kabul edilen değerlendirmeler, yetersizliğin temel ölçütüne değinmeyi gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda bir dönüm noktası olarak NATO’nun yönettiği askeri operasyon Kosova’daki krizin çözümü için önemlidir. Burada ise koalisyon hükûmeti, bu askeri müdahâleyi gerçekleştirmek hedefinde olumlu tarihsel değerlendirmede bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Joschka Fischer, bu askeri harekât ile Kosova’da katliamın engelleneceğini, aksi taktirde tarihsel bir felâket olarak dile getirmiştir (Gross, 2009). Yine aynı şekilde bu konu Hekimler (2007) tarafından aktarıldığı üzere, Kosova Savaşı sırasında, Belgrad’daki Çin elçiliğinin bombalanmasının, ABD’nin hatası şeklinde yorumlanmasına kapı araladığı şekliyle dikkate alınmıştır. Burada da yine aynı şekilde verilen tepkilerin etkileri görülmektedir. Çünkü Almanya, ABD’nin stratejilerine ve yönetim anlayışlarına daha karşı tutum sergileme kararını almış ve dış politikasında da bunu yansıtmaya çalışmıştır. Başarısına ilişkin net bir durum gözetilememesinin yanı sıra, Fischer’in de görüşlerinin sadece kısa süreliğine etkisini göstermesi, bunun önemli sonuçlarıdır. Kısaca Fischer’in sadece bu süreçte belirli düzeyde etkili olduğu görülmekle birlikte, devamlılık sağlanamamıştır. Çünkü Almanya’nın müdahâlecî yaklaşımları ve görüşlerinin, sadece o dönem ile sınırlı kaldığından bahsedilebilmektedir. Çok ulusluluğun etkisi ve küresel iş birlikleri, Almanya’nın tutumunda istikrarlı olmasını engellemiştir.

Almanya'nın dış politikası ayrıca, Avrupa ile entegrasyonuna da dayalı açıklanabilir. Nitekim bu durum, federal Avrupa anlayışına yönelik bir değerlendirmedir. Buradaki anlayış özellikle de Avrupa federasyonunda gelecek planlamasının yapılması, yeni siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gibi birtakım olaylara dayalı yaşanmaktadır. Burada sadece Fischer'in görüşleriyle sınırlı kalmayan bir federasyon anlayışı da vardır. Ancak Fischer'in görüşleri, Almanya için ciddi bir öneme sahiptir; bu görüşlerinden önce vurgulanabilecek olayların temel dinamiği, 1998 yılında iktidarda yönetimin farklı bir potansiyele ulaşmasıyla başlayan değişimlerdir. İktidarda değişimler olmasına karşın, dış politika anlayışında değişimler fazla değildir. Diğer hükûmetin ulusal çıkar gözeterek yönetimde ilerlemesi, bir sonraki süreçte aynı şekilde bir yönetim şeklinin yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Geleceğin Avrupa'sında ve diğer bir deyişle dış politikasında güçlü adımların atılması gibi bir süreçten bahsedilememektedir. Bu konuyla ilişkili tartışmalar artık 11 Eylül Terör Saldırıları girişimleri ile beraber daha riskli bir konu hâline ulaşmıştır. Çünkü geleceğin Avrupa'sı anlayışı da küresel boyutta farklılaşmıştır. Sadece çıkarların gözetildiği bir dış politika anlayışı yeterli olmamıştır. Daha farklı ve stratejik çalışmalar önemli kabul edilmiştir. 1998 yılında iktidar değişimleriyle beraber dikkat çeken konular arasında ilkin, Schröder-Fischer koalisyon hükûmet yönetimi vardır. Bu hükûmet koşulların değişmesine rağmen, Doğu genişlemesinin de gündemde kalmasını önemli bir konu olarak kabul etmiştir. Örnek üzerinden belirtilirse şayet, ikili ortaklıkların sağlanması gerekliliği hem siyasi; hem de ekonomik temelde önemlidir. Azizov (2018) tarafından da değinildiği üzere, stratejik konumu itibarıyla Azerbaycan'ın petrol açısından zengin bir ülke konumunda olması, Avrupa Birliği ile enerji diyalogunun yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1994-2006 yılları arasında bu yönde yaşanan gelişmeler dikkate değerdir. Ancak stratejik gelişmelerden ve ikili bir ilişkiyi kurma başarısı açısından Almanya'nın çekimser kaldığı görülmektedir. Bu durum sadece bir tek örnek ile ilişkilendirilmektedir. Şansölye (Başbakan) Gerhard Schröder'in doğu genişlemesine olan bakış açısı ve 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında yaşanan sorunlar, daha stratejik faaliyeti özellikle enerji odaklılığında geliştirmeyi gerektirmektedir. Doğu genişlemesinin Avrupa Birliği ülkelerinde dış politikalarıyla ilişkilendirilen stratejik eğilimlerle desteklediği kabul edilebilmektedir. Bu doğrultuda Schröder'in Avrupa Birliği'ne derinleşme tezi kabul edilmiş, çalışmalar başlanmıştır. 2000'li yılların başında bu yönde bir ilerleme kaydedilmiştir. Burada artık Transatlantik iş birliklerinin önemi üzerinde durulabilmektedir. ABD'nin ile yakınlık prensibi de buna dayanmaktadır. Ayrıca Irak Savaşı Almanya tarafından doğrudan kabul edilmese de bu dış politikanın desteklenmesi ve en büyük destekçisi konumlarına bağlı stratejilerin geliştirilmesi, Transatlantik iş birliklerine dayalı gelişmelerdir. Çok taraflı bir politika anlayışı hâkimdir.

Schröder, 11 Eylül Terör Saldırıları'ndan sonra ise daha farklı stratejik eğilimleri gerekli görmüştür. Schröder 2002 seçimleriyle beraber iktidara koşmakla kalmamış, artık bağımsız bir dış politika anlayışını benimseyeceğini vurgulamıştır. Bu ise Hekimler (2007) tarafından ifade edildiği üzere, temelde ABD'ye bağlı kalınmayan stratejiler olarak devamlılık gösterecektir. Böylece hem Amerika'nın yandaşı olan hem de karşıtlığı hâkim kılan politika anlayışından bahsedilebilmektedir. Burada bir çatışmanın izlekleri de görülmektedir. Fransa ile beraber olmuş, Irak müdahâlesinde yaptırımlar koymuştur. Ancak durumun bir de şu yönden izahı vardır ki, Fransa'nın gösterdiği tutum ve davranış,

Almanya tarafından yeterli düzeyde yansıtılmamıştır. Örnek (2012) tarafından da vurgulandığı üzere, Fransa hava sahalarının kullanımına izin vermemiştir. Ancak Almanya bu yönde bir destekçi konumunda karşımıza çıkmaktadır. Aslında Almanya, ABD'nin politikalarına karşı olan bir tutum sergilese de ya da göstermeye de çalışsa tam anlamıyla istikrarlı olduğu görülmemektedir. Bu gibi durumlar ve gelişmeler, Almanya federal hükümet anlayışında savunulan birçok tezin olmasından ve koalisyon partilerinin kendi aralarında çatışmada olmalarının bir sonucu ve yaklaşımı olarak görülebilmektedir. Avrupa entegrasyonu amacıyla geliştirilen tezler ise, şu şekilde sıralanabilmektedir:

Wolfgang Schauble ve Karl Lammer's Belgesi kapsamında "bir çekirdek Avrupa" tezinin geliştirilmesi (Cesur, 2014),

- Alfred Dreger'in Avrupa'nın geleceği planının şekillendirilmesi (Hekimler, 2007),
- Joschka Fischer'in, Avrupa federasyonu tezi (Sunay, 2006),
- Fransa ve Almanya federasyon ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine ilişkin tezin geliştirilmesi (Hekimler, 2007).

Maddeler hâlinde sıralanan Avrupa entegrasyon süreci ile ilişkili geliştirilen tezler, bir yandan da koalisyon hükümetlerinin değerlendirdiği konuları ve görüşleri çerçevesinde değişim/dönüşüm amaçlı görüşlerdir. Almanya'nın tarihsel sürecinde görülmekle birlikte bu tezlerin savunulması ya da istikrarlılığı konusu tartışmalıdır. Ancak özellikle bu tezler arasında araştırma konusu gereğince de önemli görebileceğimiz Fischer'in tezi dikkate değerdir. Önerilen teze savunulan maddelere değinilebilmekle birlikte, öncelikli olarak bu tezin ilk aşaması ve dinamiği, 12 Mayıs 2000 (Fischer, 2000) tarihinde yaptığı bir konuşma baz alınarak değerlendirilebilir. Berlin Humboldt Üniversitesi'nde yaptığı konuşma ile birçok çevre tarafından dikkatleri üzerine çekmiştir. Avrupa ile bütünleşmede alınabilecek yollar ve nihâi biçimler odaklılığında yapılan değerlendirmeler ve geliştirilen düşünceler, temeldeki yerini böylece Avrupa federasyon anlayışının göstergesi odağında bütünleştirmiştir. Avrupa federasyonuna geçişin önemine değinmekle birlikte, bu yönde bir yaklaşımın elli yıldır hedeflenen bir konu olduğuna da işaret etmiştir. Siyasi bütünlük çalışmalarının, Avrupa'nın temellerinde yer edinebileceğine bağlı değerlendirmeler bu açıdan dikkate değerdir. Yapılan bu konuşmalar ile bütünlüklü çalışmaların Almanya kapsamında tutarlılığının olması desteklenmektedir. 11 Eylül Terör Saldırıları ise bu yönde alınan kararlar veya uygulamada daha farklı sonuçların alınmasına kapı aralamıştır; nitekim istikrarsızlıklar kendisini göstermiştir. Fischer'in görüşleri bu nedenle her daim, Hekimler (2007) tarafından da ifade edildiği üzere, Schröder ile bütün konularda/politikalarda uyumlu olduğu kesinlikle söylenemez nitekim Fischer, Schröder'in başka bir deyişle ise gölgesinde kalarak çalışmaları yapmamakta, farklı görüşler geliştirmektedir. Fischer özellikle de Atlantik iş birliklerinin ön planda tutulmasını ve bu şekilde çalışmaların desteklenmesini önemli kabul etmiştir. Almanya ve Fransız ilişkisini geliştirme üzerinde durmakla birlikte, aktif dış politika taraftarı olmaktadır. Bu görüşler ile beraber ise özellikle de 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında oluşan yeni dünya düzeninde, bu yönde çalışmalar ve süreçler, Almanya'nın Avrupa entegrasyonu için elzem kabul edilmiştir. Diğer yandan bu düzenin başarılı bir şekilde sağlanması, sorumlulukların da devamlılık kazanmasını gerekli boyuta taşımıştır. Her ne kadar bu yöndeki çalışmalar ve stratejiler

istenilen ölçü ve şekillerde olmasa da temellerin atılmaya çalışıldığından bahsedilebilmektedir.

Almanya koalisyon hükûmetinin dış politikasında incelemeler, birçok yönde yapılabilmektedir. Bu ilişkilendirmelerin genel sonuçları ise, dış politikada yeterince etkin olmayan on yıllık bir sürecin gözetilmesidir. Hedeflenen çalışmalar ve uygulamalar fazla olmakla birlikte, bu faaliyetlerde muhalif grupların hükûmet içerisinde de baskın olduğu görülmektedir. Bu nedenle faaliyetlerin nitelikleri ve dış politikanın son eğilimlerine de değinmek önemli olacaktır.

11 Eylül Terör Saldırıları Sonrası Almanya'nın Dış Politikası: Realizmden Neorealizme Yönelimin Değerlendirilmesi

Realizm ve neorealizm tezleri, uluslararası düzeyde yaşanan birçok değişim ve dönüşüm anlayışına bağlı kalınarak ülkeler açısından farklılık göstermiştir. Örneğin terör olayları, istikrarsızlıklar, iç savaşlar gibi birçok etkenle birlikte, ülkelerin yeni stratejik kararları alması zorlu sürece ulaşmıştır. Diğer yandan karşılıklı bağımlılıklar artmıştır. Özdoğan (2019) tarafından realizm anlayışı, uluslararası sistemi anlamlandırmada etkin yapıya sahiptir. Ancak zamanla ağırlığını yitirmeye başlamıştır. Bunun nedenleri, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş süreci sonrasında güvenlik algısının yeniden incelenmesi ve ülke örnekleri üzerinde gösterilmesi bağlamı açıklanabilmektedir. Çünkü realizmin dinamikleri ve etki oluşturan faktörleri, güç, çıkar ve ulusal güvenlik gibi konulara odaklanılmasının yanı sıra, ekonomik, sosyal ve kültürel konulara da olan yönelimlerin yaygın hâle gelmesi ile açıklanabilmektedir. Diğer bir ifadeyle neorealizmin dinamikleri arasında yer alan sosyal, ekonomik ve kültürel gibi konular da artık ülkelerin dikkate alması gereken faktörler olmuştur.

Neorealizmin desteklediği konular ve etkenler açısından Fischer'in savunduğu faktörler bu açıdan dikkate alınabilir. Özellikle de 11 Eylül Terör Saldırıları ile beraber sadece güç odaklı stratejilerle ön planda yer almasının önüne geçilmek istenmiştir. Buradaki ilk ve temel unsur olarak Fischer'in tezi üzerinde durulabilir. Burada yapılabilecek açıklamaların temelleri, 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında izlenebilecek strateji ve politikalarla ilişkilidir. Alman askerlerinin (Almanya Ordusu/Bundeswehr) Afganistan'da savaş süresince etkin olması yönelimi, bu politikaların da hedefleridir. Almanya'nın buradaki hedefi, temelde ABD'nin yanlısı olmak gibi bir durumla açıklanamamaktadır. Kendisini ispatlayabileceği bir ortam elde etmiş olmakla birlikte, dünya güçleri arasında stratejik konumunu etkin bir düzeyde gösterme arayışına yönelmiştir. Ancak hedeflenen stratejiler, yapısal sorunların fazla olmasından dolayı sorunlar meydana getirmiştir. Yeni bir strateji geliştirmekten de uzak kalmıştır. Böylece sadece verilen komutlara uymak durumunda kalmıştır. Burada görülmektedir ki, Transatlantik ilişkilerine bağlı kalarak ABD'nin yönetim anlayışları içinde kalmıştır. Küresel iş birliklerinde dış politikasının başarılı düzeyde yönetilemediği sonuçlar yansımıştır. Özellikle güvenlik politikasıyla ilişkili yaşamakta olduğu sorunların etkileri 2000 yılından sonraki on yıllık süreçte Büyükbay (2017) tarafından da aktarıldığı üzere, dış politikada başarısızdır. Güvenlik stratejileri bu süreçte önemli bir konu olarak Avrupa ülkeleri yöneliminde yaşanırken, Almanya için hedeflerde yeterince başarılı olunamaz; bununla ilişkilendirilmesi gereken çalışmaların temelleri ve göstergeleri ise bu süreçte koalisyon hükûmetlerinin de üzerinde durduğu dış politikada Doğu derinleşmesi üzerine

yapılabilmektedir. Ayrıca Hekimler (2007) tarafından aktarıldığı üzere, Fischer'in Orta Doğu stratejisinin üzerinde durması ve bu açıdan birtakım stratejileri geliştirmesi, çok önemlidir. Asıl gelişmeler ve prensipler bu çerçevede, diplomasi kurallarıyla bağdaştırıcı düzeyde ateşkesin sağlanması, Filistin ile İsrail ülkelerinin uluslararası devletler birliği içerisinde konumlarının ifade edilmesiyle açıklanabilmektedir, ancak Fischer'in görüşleri tartışmalıdır. Avrupa Birliği'nin Almanya ile hareket etmesi gerekliliği vurgulanmakla birlikte, istenilen düzeyde de başarının yakalanması problemlidir. Burada Fischer özellikle de dış politikada ekonomik açıdan yetkinlik kazanma arayışına yönelmiştir. Bu gelişmeler ise, 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında Irak Savaşı boyunca ABD'nin Orta Doğu'da sert bir politika yönetimini desteklemesine karşın, Avrupa Birliği'nin ve Almanya'nın daha yumuşak bir politika benimsenmesini düşündürücü kılmıştır. Yaşanan gelişmeler ve etkin olan süreçler maalesef bu yönüyle kalmış, barış temelli yaklaşımların Almanya için önemli bir unsur olduğunu savunan Fischer, dış politikada daha güçlü ve güvenli yapıyı desteklemiştir. Avrupa Birliği de bu süreci ve krizi yönetmede önemli bir belge olarak görüşleri değerlendirmiştir. Ancak ne şekilde değerlendirmeler yapılırsa yapılsın, pasif düzeyde stratejiler, 2000'li yıllardan sonra Almanya koalisyon hükûmeti için de görülmektedir. Bu gibi stratejik ve diplomatik konularda yetkin bir geliştirme çağrısı olarak önemlidir. Diğer yandan Fischer sadece dış politika ile sınırlı olmayan, hükûmet içinde de sorunların etkin olduğu bir muhalefete mâruz kalmıştır. Bu tür durumlar ise, Almanya hükûmetinde de ortak kararların alınmasını zorlayan süreçlere işaret etmektedir. Dış politikada da yeterliliğin sağlanamaması, Almanya koalisyon hükûmetinin tepkilerinin olmasına ilişkin ifade edilebilir. Oysa yapılan stratejiler ve değerlendirmeler çerçevesinde oldukça yetkin bir dış politikanın etki ve niteliği yansıtılmıştır. Özellikle de dış politika anlayışında toplumsal ve politik aktörler baskın düzeydedir; nitekim etkin faktörler oldukça kapsamlı boyutuyla vardır. Yılmaz (2002) tarafından da ifade edildiği üzere, dış politikada zorunlu olan sonuçlar, birçok faktörlerle ilişkilendirilen sonuçlardır. Almanya'nın da neorealistik görüşlere bağlı kalındığında asıl çalışmaları, yeniden büyük güç hâline gelebileceği ABD-Transatlantik çalışmalara dayalıdır. Böylece daha farklı stratejileri de hedefleyen çalışma anlayışlarını içerdiğinden bahsedilebilmektedir. Kendi konum ve stratejisi açısından örnek ise, Almanya'nın Doğu derinleşmesine yönelimidir.

Fischer'in (Yılmaz, 2002) kurmak istediği bağlantı özelinde neorealizm dinamiklerine geçişin de artık önemli olduğu belirtilebilir. Almanya'nın sadece askeri gücüyle ve güvenliğiyle bağlantılı stratejilerle sınırlı kalması, Doğu derinleşmesinin önemini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle dış politika anlayışında realizm dinamiklerinin yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Realistlerin benimsediği yüksek politika algısının içerisinde yer alan askeri ve güvenlik konuları, Almanya'yı bu açıdan artık tatmin etmeyen bir sürece yöneltmiştir. Düşük politika uygulamalarının da artık önemli olduğu, Arı (2008) görüşleri temel alındığında önemlidir. Buna göre ülkelerin enerji kaynakları olarak yönelimlerinin dinamikleri, 11 Eylül Terör Saldırılarıyla riske giren birçok konunun da yeni kaynak arayışı şeklinde yansımaya ortam hazırlamıştır. Örneğin İran'da bulunan nükleer enerji kaynaklarının zarar görmesi, Orta Doğu politikalarını da gözden geçirmeleri demektir. Aynı şekilde Suriye ile İsrail arasındaki gerginliğin son bulması açısından strateji dinamikleri, Almanya'nın ekonomik yönden diğer ülkelerle etkileşimlerine bağlı kalındığında önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan

Fischer'in hedeflediği stratejiler, politikalar ve çalışmalar, bu arayışlarla gözetilen sonuçlardır.

SONUÇ

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin (Almanya) dış politikasına yön veren faktörler tarihsel süreçlerde birçok farklı süreçler ile ilişkilendirilebilir. Özellikle de 1990'dan sonra, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin birleşmesi ile beraber üç ayrı dönem başlamıştır. Bu üç ayrı dönemde Almanya birleşmenin oluşturduğu zorlukları aşama aşama yenmeyi başararak, Almanya'yı geç te olsa dünyada ekonomik yönden önemli bir ülke hâline getirilmiştir. Dönemlerin Almanya dış politikasına etkileri, hükûmet yönetimleri ile ilişkilidir. Örnek olarak Şansölye (Başbakan) Gerhard Schröder'in yönetim potansiyelinden bahsedilebilir. Schröder'in gelişme kazanan politikaları, ABD-Transatlantik ilişkileri kuvvetlendirme ve bu hedefleri ile beraber Almanya'nın politikalarını ve gücünü dünya genelinde gösterme/yansıtma odaklı bir stratejidir. Bu yönüyle ise artık Amerika'nın hedefleri ve stratejileri dışında politikalar belirlemiştir.

Koalisyon hükûmeti iki Almanya'nın birleşmesinden sonra Kırmızı-Yeşil koalisyonu olarak da isimlendirilen ve Federal Meclis seviyesindeki ilk sol görüşlü partilerin oluşturduğu bir hükûmeti olmasından dolayı, hem iç kamuoyunda hem dünya da izleyeceği politika önemle tâkip edilmiştir. Çünkü 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren Almanya'nın imzaladığı uluslararası antlaşmalar gereği, hükûmetler süreklilik arzedecek şekilde barışçıl, pasifist, antimilitarizme dayanan politikalar izlemiştir. Koalisyon hükûmet iş başına geldiğinde bu koalisyonun dünya görüşü farklılığından dolayı -parti programları gereği- önceki hükûmetlerin uyguladığı devam ettirip ettirmeyeceği çok büyük bir soru işaretiydi. Ve işbaşına gelen hükûmet Kosova krizi gibi büyük bir insanlık dramını kucağında bulmuştu.

Almanya geçmişteki 2 dünya savaşındaki oluşturmuş olduğu önyargıyı yok etmek için, dünyadaki savaş, askeri konularına mümkün mertebe uzak kalmayı, ekonomik gelişmeye odaklanmayı kendisine en doğru yol olarak kabul etmiş bir devlettir. Fakat tarihinde ilk kez Kosova'daki insanlık dramının büyüklüğünden dolayı askeri yöntemlerin uygulanmasını Federal Mecliste aldığı karar ile onay vermiştir. Bu bağlamda Kosova krizi Almanya tarihi için tarihi bir kırılma noktasıdır. Bu kararı alması ise çok tartışmalı ve zor olmuştur, çalışma da bunların ayrıntıları anlatılmıştır. Böyle tarihi bir dönüm noktası Kırmızı- Yeşil koalisyon hükûmetinin iktidar olduğu döneme rastgelmiştir ve bu döneme gerçekten olağanüstü bir gayret göstererek, kendi bağlı bulunduğu partinin ağır eleştirilerine rağmen askeri harekât için gereken oyu/desteği sağlayarak döneme ve Almanya siyasi tarihine damga vuran siyasetçi Şansölye yardımcısı ve dışişleri bakanı Fischer olmuştur.

Böylece ilişkilerini artık NATO ile sınırlandırmayan ve özellikle de Doğu genişlemesi prensibine yönelik adımlar atan stratejiler geliştirmiştir. Burada özellikle de Joseph Martin „Joschka“ Fischer'in görüşleri üzerinde dikkatlice durmaya değerdir. Başka açıdan konu ve ilişkilendirmeler, Fransa, Rusya, Orta Doğu gibi birçok ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesi hedefini benimseyen adım atmaya yönelmiştir. Ancak 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında bu tür çalışmaların hedef alındığı bilinmekle birlikte istenilen sonuçların elde edildiğinden bahsedilemez. Buradaki sorunlardan ilkinin, Schröder ile

Fischer'in görüşlerinin birbirine tam olarak uyum sağlamadığına ilişkindir. Diğer bir sorun ise, koalisyon hükümetlerinde 2001 ve 2004 yıllarında partilerin kendi aralarında ve özellikle Yeşiller partisi içinde farklı görüşlerin olması ve çatışmaların yaşanmasıdır. Ekonomik ve refah anlayış reformları, partinin sunduğu alternatiflere dayalı şekillenmiştir. Ancak Yeşiller Partisi birçok konudan tâviz vermiştir.

11 Eylül Terör Saldırıları ve etkileri bu konuda önemli bir yere sahip olmakla birlikte, ortak kararların alınması sağlanamamıştır. Bunun da belirgin sonuçları, 2005 yılında hükümet seçimleri ile beraber görülmüştür. Buna göre Almanya, özellikle ABD'nin-Transatlantik politika hedeflerinde olmakla birlikte, istenilen düzeyi yakalayamamıştır. Burada ise artık realist anlayıştan neorealitik çalışmaların yaygınlık kazandığı süreçler gözetilebilmektedir. Ancak literatür kapsamında bu konuların hem bir başarı etkisinde olduğu hem de istenilen performansın 11 Eylül Terör Saldırıları'nın etkisinden hem de ABD'den kaynaklı yeterince sağlanamadığına ilişkin çıkarımlar yapılabilir. Bu yönde konuya ilişkin düzeyde sorunların ve etkenlerin avantaj ve dezavantaj faktörleri farklılık göstermiştir.

KAYNAKÇA

Eserler

- Arı, T. (2008). *Uluslararası ilişkiler ve dış politika*. Marmara Kitap Merkezi.
- Azizov, Y. (2018). *Hukûki ve siyasal boyutlarıyla Avrupa Birliği-Rusya ilişkileri çerçevesinde doğu ortaklığı* (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi).
- Brauninger, T., & Debus, M. (2005). Intraparty factions and coalition bargaining in Germany. İçinde D. Giannetti & K. Benoit (Eds.), *Intra-party politics and coalition governments* (ss. 1-33). Routledge.
- Büyükbay, C. (2017). Almanya'nın AB içerisindeki liderlik rolü: Uluslararası krizler bağlamında dış politikada süreklilik ve değişim. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 19-38.
- Çelikkanat, E. (2007). 11 Eylül sonrası ABD-İran ilişkileri ve siyasi boyutta Türkiye'ye etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(6), 123-152.
- Cesur, Ö. (2014). *Avrupa Birliği'nde derinleşme ve genişleme bağlamında esnek bütünleşme ve Türkiye-Avrupa Birliği bütünleşmesi*. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Debus, M. (2009). Analysing party politics in Germany with new approaches for estimating policy preferences of political actors. *German Politics*, 18(3), 281-300. <https://doi.org/10.1080/09644000903055773>
- Gross, E. (2009). *The Europeanization of national foreign policy*. Palgrave Macmillan.
- Hekimler, O. (2007). *Birleşme sonrasında federal Almanya'nın yeni Avrupa vizyonu* (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi).
- Hyde-Price, A. (2007). *European security in the twenty-first century: The challenge of multipolarity*. Routledge.
- Kappel, R. (2014). Global power shifts and Germany's new foreign policy agenda. *Strategic Analysis*, 38(3), 341-352. <https://doi.org/10.1080/09700161.2014.895237>

- Mutlu, Ç., & Akbaş, Z. (2014). 11 eylül saldırıları üzerinden uluslararası terörün turizmle etkisi: Türkiye örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Örnek, S. (2012). Onbir eylül olayları ve Afganistan operasyonu. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1), 107-134.
- Özdoğan, M. (2019). Realizm ve neorealizm bağlamında soğuk savaş sonrası güvenlik anlayışının değerlendirilmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1-24. <https://doi.org/10.28956/gbd.562934>
- Öztürk, S. (2015). *11 eylül saldırıları ve Afganistan müdahâlesi* (Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi).
- Proksch, S. O., & Slapin, J. (2006). Institutions and coalition formation: The German election of 2005. *West European Politics*, 29(3), 540-559. <https://doi.org/10.1080/01402380600619884>
- Reynolds, D. (1994). *The origins of the cold war in Europe: International perspectives*. Yale University Press.
- Sunay, R. (2006). AB bütünleşmesinin biçimi üzerine farklı yaklaşımlar: Federal yaklaşım (I). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 185-222. <https://doi.org/10.15337/SUHFD.2017.157>
- Ünlü, S. (2009). *11 eylül olaylarının uluslararası sivil havacılık güvenliğine etkileri* (Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi).
- Yılmaz, T. (2002). *“Soğuk Savaş” sonrası birleşik Almanya dış politikası (1990-1995)* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi).

İnternet Kaynakları

- Fischer, J. (2000). *From confederation to federation-thoughts on the finality o European integration*. European Commission. <https://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do?docId=192161&cardId=192161>
- Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi. (2011). *Tarihten bugüne ülke ihlâl karneleri İstanbul*. Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi. <https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/%C2%B4tarihten-bugune-ulke-ihlal-karneleri%C2%B4-raporu-6957-d.pdf>

dergipark.org.tr/tr/pub/alinterisosbil

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

PRENSİP

<https://prensip.gen.tr>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

Acem Tahtında 50 Yıl: Nasıreddin Şah Kaçar'ın İktidar Sırları 50 Years on Acem Throne: Nasıreddin Shah Kaçar's Power Secret

Özcan ASLAN[✉]

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye

Geliş Tarihi/Received Date: 20.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted Date: 30.11.2023

ÖZ

19. asır İran tarihi bir fecaatler devridir. Sosyo-politikten ekonomiye kadar her alanda bir keşmekeş olarak kendini gösteren bu trajik vaziyet, İran toplumunun her yönü ile kayıp bir yüzyıldır denilebilir. 18. yüzyıl teorik bilgi birikimi 19. yüzyılda sanayi devrimine dönüştüğünde başta Avrupalılar olmak üzere birçok millet bu yüzyılı bir sıçrama devresi görenek 20. yüzyıla birer *dünya devleti* olarak girmişlerdir. İran'ın yanı başında bunlar yaşanırken İranlılar, tarihlerinin belki de en başarısız yöneticileri olan Kaçar şahlarının bitmek bilmeyen isteklerini gayet mesrurane(!) karşılama telaşındaydılar. 1796 tarihinde iktidarı ele almaya dair süren Afşar-Zend mücadelesi arasında üçüncü bir güç olarak yükselen Kaçar Hanedanı, bu iki rakibi bertaraf ederek İran'da Nadir Şah'ın ölümünden sonra süren kaos ortamına son vermişlerdir. Kaçarlar, içerdeki rakiplerini ortadan kaldırmaya dair gösterdikleri başarıyı, İran'ı 20. yüzyıla modern bir dünya devleti olarak çıkarma konusunda gösteremediler. Başkent Tahran (ve bir nebze Tebriz) dışında pek fazla bir yönetme emaresi göstermeyen bu hanedan, yüzyılını doldurur doldurmaz süküt etmiş ama arkasında enkaz şeklinde bir İran bırakmıştır. Bu makale konu olarak; 19. yüzyıl İran'ında Kaçar şahlarının dördüncüsü olan Nasıreddin Şah'ın elli yıl gibi uzun bir iktidar devresini nasıl ve ne şekilde sürdürdüğü, birçok iç ve dış krize rağmen nasıl devrilmediği, iktidarını devam ettirmesindeki sır ve saikleri ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nasıreddin Şah, Babiler, İran, İngiltere, Rusya.

ABSTRACT

The nineteenth century is a pathetic period in Iranian history. This situation, which has emerged in the field of society, politics and economy, is considered a lost period for Iran in every aspect. When the theoretical knowledge of the eighteenth century turned into the industrial revolution in the nineteenth century, many nations, especially Europeans, saw this century as a leap period and entered the twentieth century as *world states*. While all this was going on in the world, Iranians were concerned about happily meeting the endless demands of the Qajar shahs, who were perhaps the most incompetent rulers in their history. The Qajar Dynasty, which rose between the Afshar-Zend struggle to take power in 1796, defeated these two rivals and put an end to the turmoil that continued after the death of Nadir Shah in Iran. The Qajars could not show their success in eliminating their domestic rivals, in bringing Iran into the 20th century as a modern world state. This dynasty, which did not have much administrative/administration power other than the capital Tehran (and a bit of Tabriz), was devastated within the century, but unfortunately left a wrecked Iran behind. As the subject of this article; It will deal with how Nasıreddin Shah, the fourth of Qajar shahs in nineteenth century Iran, maintained a power period of fifty years, how he was not overthrown despite many internal and external crises and the reasons why he continued his power.

Keywords: Nasıreddin Shah, Babis, Iran, England, Russia.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Aslan, Ö. (2023). Acem tahtında 50 yıl: Nasıreddin Şah Kaçar'ın iktidar sırları. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 155-167. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1393208>

GİRİŞ

Napolyon Bonapart'a atfedilen; “*bütün yeteneklerin ötesinde bir lider başarmak için şanslı olmalı.*” sözü birçok yönü ile Nasıreddin Şah'a isabet eden bir sözdür. 1896'da iktidarının ellinci senesini kutlamaya hazırlandığı sırada Mirza Rıza Kirmani'nin revolver silahından çıkan kurşunla ölümünü saymazsak, şans faktörünün Nasıreddin Şah'ın iktidarını sürdürmesini epey bir kolaylaştırdığı muhakkaktır. O, babası Muhammed Şah öldüğünde daha 16 yaşındaydı ve Tebriz'de ikamet etmekteydi. Baba Muhammed Şah'ın ölümünden sonra Tahran'da yönetim yaklaşık kırk gün boyunca Sadrazam Hacı Mirza Ağasi'nin eline geçmiş, Ağasi de bu süre zarfında devlet olanaklarını kendi çıkarları için kullanarak halk arasında büyük bir infiale yol açmıştı (Aştiyani, 1378). Muhammed Şah'ın ölümünden haberdar olmayan halk bunu duyunca Tahran'da ortalık karışmış ve Hacı Mirza Ağasi, Seyh Abdulazim Türbesi'ne sığınmak zorunda kalmıştı (Müstevfi, 1371). Tahran'da bunlar yaşanırken Nasıreddin Şah, daha sonra elim bir şekilde *icabına bakacağı* lalası Mirza Taki Han'nın gayretleri ile Tebriz'den yola çıkmış ve başkente gelerek İran tahtına oturmuştur. Nasıreddin tahta oturur oturmaz yaptığı ilk iş, halkın büyük bir tepki gösterdiği Hacı Mirza Ağasi'yi cezalandırıp sürgüne yollamak olmuştur. Bir hükümdar için sıradan sayılan bu iş, saray ve başkent çevrelerinde Şah'ın halkına büyük bir inayeti olarak gösterilmiş ve daha 16 yaşında bir çocuk olan Nasıreddin, *körler ülkesinde şaşılabilir padişah olur* misali, tahta oturur oturmaz İran halkı için bir kurtarıcı olarak görülmüştür.

İLK TEHDİT: GÜÇSÜZ BİR İKTİDAR ORTAĞI “KARDEŞ”

Nasıreddin Şah'ın çocuk yaşta olması evvela annesi olan Melek Cihan Hanım'ı (Mehd Ulya) her daim telaşlandırmış ve son derece kurnaz olan bu kadın, tecrübesiz olan oğluna yönelebilecek en ufak tehditleri bile ortadan kaldırmayı kendine görev addetmiştir. Kocasını Muhammed Şah, Kaçar iktidar geleneği olarak bin harem cariyesine sahipti ve haliyle ortalıkta Tahran halkının deyimiyile *sokaklarda köpekten çok şehzade var* sözü mevcut taht rakiplerine işaret etmekteydi. Bu taht adaylarının çoğu Nasıreddin Şah tahta çıkmadan önce çocuk yaşlarda ölmüş, hayatta kalanlar ise Nasıreddin Şah'ın annesi Melek Cihan Hanım'ın gazabından korktukları için komşu ülkelere kaçıp iltica etmişlerdi (BOA. Y. PRK. A., 1/84-4; HR. TO., 463/16). Fakat annelerinin nüfuzlarından dolayı belli bir ağırlığı olan şehzadeler de vardı ve bu durum Nasıreddin Şah'ın annesi Melek Cihan Hanım için ciddi bir sorundu. Nüfuzlu şehzadelerden biri Abbas Mirza idi. Abbas Mirza'nın annesi, baba Muhammed Şah'ın Çarık Aşiretine mensup diğer bir eşi olan Hatice Hanım, nüfuzlu bir Kürt kadındı ve aynı zamanda Şeyh Ubeydullah'ın babası olan Şeyh Taha'nın da müridi olarak Nakşibendilik gücü vardı (Mirza, 1353). Muhammed Şah'ın eşleri içinde Hatice Hanım'a karşı *özel* bir ilgisi vardı ve ölmeden önce taht için Nasıreddin Şah'ı değil Abbas Mirza'yı vasiyet etmişti (BOA. HR. MKT., 721/18-4). Tahran'daki saray ricali arasında fısıltıyla konuşulan bu mevzuyu hem çiçeği burnunda Nasıreddin Şah ve hem de annesi işitmişti. Bu durum karşısında hemen harekete geçen Melek Cihan Hanım, önce Abbas Mirza ile annesinin tüm mallarını müsadere etmiş ve hızını alamayarak çocuk yaştaki şehzadenin gözlerine mil çektirip öldürmek istemişti. Son anda İngiliz elçiliğinin araya girip engellemesi ile Abbas Mirza kurtulmuş ve annesi ile beraber soluğu Osmanlı toprağı olan Irak-ı Arap'ta (Atebat) almıştı (BOA. A. MKT. UM., 120/4). Nasıreddin Şah'ın şansı yaver gitmiş ve iktidarına karşı bu ilk tehdidi annesinin yardımı ile şimdilik bertaraf etmeyi başarmıştı.

Atebat, Şii itikadın merkezi olan bir bölgeydi. Abbas Mirza burada Nasireddin Şah ile arası iyi olmayan (Karadeniz, 2008) ve İran halkı üzerinde ciddi bir prestiji olan Şii ulema ile temas kurdu. Sürgün şehzadenin bu faaliyetlerini kendisine karşı bir hamle olduğu saplantısına düşen Nasireddin Şah, Osmanlı Devleti'ni sıkıştırarak kardeşinin sınırdan ve en önemlisi Atebat'tan çıkarılarak Bursa'da ikamet edilmesini istedi. Bu istek aynı zamanda Osmanlı-İran arasında imzalanan 1847 Erzurum Antlaşmasının 5. Maddesinin bir gereği idi (Aykun, 1995). Neticede Abbas Mirza 1852 yılında İstanbul'a getirildi. Kardeşinin Osmanlı payitahtındaki ikametini de kendisine karşı bir hamle olarak değerlendiren Nasireddin Şah, bu konunun halli için birçok diplomatik girişimde bulunmuştur. 1873 yılında Avrupa seyahati dönüşünde uğradığı İstanbul'da, Sultan Abdülaziz'e bu konunun çözümüne dair özel bir ricada bulunmuştu. Şehzade Abbas Mirza'nın İstanbul'dan ayrılmamaya dair ısrarcı tavrı üzerine konu II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına dek sürdü (Mirza, 1353). Yeni Osmanlı sultanının özellikle İran ile yeni bir sayfa açmaya dair dış politikası sonucu Abbas Mirza bazı şartlar dâhilinde İran'a gönderilmiştir. Elbette ki Abbas Mirza İran'a geldiğinde artık Nasireddin Şah'a karşı hiçbir şansı yoktu. Bunu farkında olan Nasireddin Şah ilginç şekilde kardeşini nezaket ile karşılamış ve ona *Mülk-Ara* unvanını vererek onu bir İran şehrine vali yapmıştır. Nasireddin Şah'ın bu *babacan* tavrının göstermelik olduğu kısa süre sonra şehzadenin etrafında duvar gibi örülen casuslardan anlaşıldı (Mirza, 1353). Abisinin gaddarlığını Babi muhalefete uyguladığı baskı ve işkencelerden bilen Abbas Mirza kısa bir süre sonra kaçarak Rusya'ya iltica etmiştir (BOA. Y. PRK. HR., 3/28).

NASIREDDİN ŞAH TEK VE KONTROLSÜZ OLMAK İSTİYOR: EMİR KEBİR'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Osmanlı tarihinde görülen II. Abdülhamid-Mithat Paşa mücadelesinin İran tarihindeki karşılığı Nasireddin Şah-Emir Kebir mücadelesidir. Nasıl ki Mithat Paşa, reformlar ve en önemlisi Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı monarşisini frenlemek istemişse Emir Kebir de yaptığı ve yapacağı reformlar ile İran halkı lehine Kaçar monarşisini frenlemek istemiştir.

Asıl adı Mirza Taki Han olan Emir Kebir, 1807 yılında aşçı bir babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. Küçük yaşta zekâsı fark edilen Mirza Taki Han, erken yaşlarda devlet memuriyetine girmiş ve Tebriz'de İran ordusunda önce kâtip sonra mali işlerden sorumlu müstevfi-i nizam olarak görev almıştır. Onun ufkunu açan daha devlet memuriyetinde iken yurt dışına yaptığı seyahatler oldu. 1829 yılında başkent Tahran'da Rus elçisinin öldürülmesi olayına dair Rusya'ya özür için gönderilen heyette yer aldı (Mekki, 1369). Taki Han bu gezi sırasında güçlü Rusya'yı ve modern kurumlarını görme ve inceleme fırsatı gördü. Bir diğer yurtdışı deneyimi ise Osmanlı Devleti'dir. 1843-1848 yıllarında İran-Osmanlı arasında süren Erzurum Görüşmelerinde yer aldı. Bu sırada Osmanlı taşrasında Tanzimat reformları tüm hızı ile sürmekteydi. Görüşmelerin uzaması Mirza Taki Han için bir bakıma fırsat olmuş hem bu reformları yerinde müşahede etmiş ve hem de bu reformların Osmanlı taşrasında uygulayıcısı olan Mustafa Reşit Paşa ile yakın bir dostluk kurma fırsatı yakalamıştı. İran'a döndüğünde müstakbel sadrazamın kafasında taş devrini yaşayan ülkesine dair daha net bir reform programı oluşmuştu. Fakat ülkesi için düşündüğü bu iyi niyetli düşüncelerinin karşısında Nasireddin Şah ve annesini bulacaktı (Ademiyet, 1362).

Mirza Taki Han, Erzurum'dan döndüğünde Tebriz'de şehzade olan 15 yaşındaki Nasıreddin Şah'ın lalası oldu. Taki Han kısa sürede genç şehzadeyi etkisi altına almayı başardı. Bir yıl sonra Muhammed Şah ölünce Mirza Taki Han'ın gayretleri ile Nasıreddin, İran şahı ilan edildi. Kısa süre içinde Nasıreddin'i Tebriz'den Tahran'a ulaştırıp tahta oturttu ve kendisi de Nasıreddin Şah'tan aldığı *Emir Kebir* (Büyük Komutan) unvanı ile sadrazam oldu. Emir Kebir vakit kaybetmeden planladığı reformları uygulamaya başladı. İdari, mali ve eğitim alanlarında bir dizi yeniliğe imza attı (Karadeniz, 2008). Engin bir ufka sahip bu devlet adamı, evvela başkentte hiçbir vasfı olmayan *devletlu* tabakasının ayrıcalıklarını kaldırmakla uğraştı. Saraya intisap eden bir berber çırağı ya da hamam tellağının kısa süre sonra sadrazam olması gibi garip ama yaygın uygulamaları kaldırdı. Mehmet Emin Resulzade (1993)'nin ifadesi ile; “*onun maksadı otokratik usul-i keyfiyyesini ilga etmek, onun yerine kanuni bir istibdat, işlek bir bürokratism vaz' etmek idi*”. Bu bağlamda özellikle Osmanlı'da var olan Saray-Babıali ayrışmasını ve Babıali'nin etkili pozisyonuna benzer bir idari yapıyı İran'da (dergâh-divanhane ayırımı) oluşturmaya gayret gösterdi (Aslan, 2020). Maliyeye bir ayar vermek adına öncelikle saray masraflarını kısmak ile başlamış ve gereksiz harcamaların önüne geçmiştir. Şah monarşisi için pek de makul sayılmayan bu önemli değişim, saltanatının ilk yıllarını yaşayan Nasıreddin Şah tarafından ıskalanmışsa da annesi Melek Cihan Hanım'ın not ettiği ve hiç de hazzetmediği mesele olmuştur.

Nasıreddin Şah ile annesi devlet mekanizmasının kontrolü ve kamu imkânlarının tümünü ellerinde bulundurup bu konuda tamamen denetimsiz olma niyetindeydiler. Nihayetinde monarşi türünde kişisel bir iktidarın cazibesi karşısında taşradan gelmiş bir aşçı çocuğunun İran'ı ileriye taşımaya dair fikir ve faaliyetlerinin ne önemi vardı ki? Hem o iktidar öyle kolay elde edilmemişti. Kaçarlı şehzadelere çocukluklarından beri dedelerinin Tahran'da tahta oturmak için ne gibi bedeller ödedikleri anlatılır ve bu iktidara yönelebilecek en ufak tehdide karşı hiçbir şekilde merhamet ve müsamaha göstermemeleri öğütlenirdi.

Anne Melek Cihan Hanım, oğlunun tahta oturması ve rakip taht adayının bertaraf edilmesi ile adeta bir zafer sarhoşluğu içerisindeydi ve haremdeki masraflarına saray hazinesi dahi yetişemiyordu. Emir Kebir ise yapacağı reformlar için yeterli finansal kaynağın gerekliliğinin farkında olarak özellikle saray ve harem giderlerine ciddi bir kısıtlama koydu. İşte bu hamle Emir Kebir'in karşısına Melek Cihan Hanım'ın başını çektiği ve kısa süre sonra Nasıreddin Şah'ın da dâhil olduğu bir saray muhalefeti ortaya çıkardı. Ayrıcalıkları ellerinden alınan eski *devletlu* tabakası da bu muhalefetin kalabalık güruhunu oluşturuyordu. Hanedanın izni ve inayeti ile sadrazamlık makamında bulunan ve sıkça değişim-reform gibi söylemlerle monarşiyi rahatsız eden taşralı biri, tam da bu dişe göre hasım profiline uyuyordu. Emir Kebir yapacağı reformları planlamakla meşgul iken aleyhindeki saray muhalefeti de Melek Cihan Hanım'ın gayretleri ile her geçen gün büyümekteydi.

Emir Kebir aleyhine oluşan muhalefetin asıl güçlendiği olay İngiltere'nin olaya müdahil olmasıydı. Yeni sadrazam, İran'ın dış dünya ve özellikle modern Avrupa ile entegre olması taraftarıydı. Bu amaçla ilk kez onun döneminde Londra, İstanbul, Bombay ve St. Petersburg'da İran elçilikleri kurulmuştu. Fakat Emir Kebir, herhangi bir büyük gücün gölgesi altında olmadan bu değişimi sağlamak ve her yönden bağımsız bir İran Devleti ortaya çıkarma niyetindeydi. Bu niyet emperyal emelleri olan başta İngiltere ve

Rusya'yı rahatsız edince, Kaçar sarayında sadrazama bilenen muhalefet için artık son noktayı koymak kalmıştı. Nasıreddin Şah, İngiltere ve Rusya'nın gazabına uğramaktansa birkaç vilayetini kaybetmeyi yeğleyen biriydi. Emir Kebir olmazsa dahi onun yerine Ahmet Ağaoğlu (1934)'nin ifadesi ile “*bir berber kalfası alınıp sadrazam yapılabilirdi*”. Fakat İngiltere'nin gözünden düşmek, Kaçar sarayında bir saltanat değişikliğine ve hatta Kaçar iktidarının sükûtuna sebep olabilirdi. Çok fazla bir zihinsel ekstraya sahip olmayan genç Nasıreddin, annesinin ve başkent Tahran'daki İngiliz elçilik görevlilerinin mezkûr meseleyi kendisine sıklıkla telkin etmesi ile durumun farkındaydı ve fakat açıkçası yaptığı tüm işlerin hakkını veren bu yetenekli sadrazamı alaşağı etmek de pek kolay değildi. Anne Melek Cihan Hanım, sadrazamın halline dair bürokrasinin *sihirli değneğini* devreye soktu: Şantaj ve iftira. Önce Emir'in, Nasıreddin Şah'ı indirip yerine şehzade Abbas Mirza'yı geçireceği şayiasını yaydı. Bunu başarmaz ise bizzat kendisini şah ilan edeceğini söyledi. Bu sırada bir Babi suikastından şans eseri kurtulmuş olan Nasıreddin Şah, gölgesinden bile ürker hale gelmiş ve bu türden söylentilere inanır olmuştu. Ama Emir Kebir'in *kalemını kıran* ve işi nihayete erdiren İngilizler oldu. İngilizler, sadrazamın Şah'tan habersiz Rusya ile gizliden iş tuttuğunu ve onun makamında kalması durumunda İran'a karşı İngiltere'nin tavrı alacağını bildirdiler. Kendisine dair İngiliz *inayetini* saltanatının garantisi olarak gören Nasıreddin Şah, derhal Emir Kebir'i görevden aldı ve Kaşan'a vali atadı. Onun yerine ise İngiliz taraftarlığı ile maruf Mirza Ağa Han Nuri getirildi. Nuri, aynı zamanda anne Melek Cihan Hanım'ın da istediği biriydi ve Kaçar saray erbabının isteklerini harfiyen yerine getirmekten başka bir yeteneği yoktu. Olsaydı bile bu yeteneğin Kaçar İran'ında Emir Kebir örneğinde görüldüğü üzere bir mükâfattan ziyade muhtemelen mücazâtı olacaktı (Ağaoğlu, 1934).

1851 yılının sonlarında Emir'in başkentten gönderilmesi kendisine karşı oluşan muhalefeti iyiden iyiye arttırmış ve başkentte sabık sadrazamın dönüp kendisini Şah ilan edeceği açık beyan konuşulmaya başlanmıştı. Bunun üzerine Nasıreddin Şah iki celladını Kaşan'a gönderip Emir Kebir'i hamamda yıkanırken öldürmüştü ve bu şekilde bir söylenti dahi olsa iktidarının selameti uğruna İran için belki de 19. yüzyılın en büyük fırsatlarından biri olan Emir Kebir Mirza Taki Han'ı ortadan kaldırtmıştır (Niya, 1377).

BÜROKRASİ TAMAM PEKİ YA HALK: BABİLERE KARŞI CADI AVI

Emir Kebir gibi muktedir birinin elim bir şekilde bertaraf edilmesi, Nasıreddin Şah dönemi boyunca Kaçar monarşisine karşı başkentte ortaya çıkacak muhtemel bir bürokratik muhalefeti kökten bitirmiş ve tam anlamıyla *la yüs'elu amma yef'al* (O, yaptığından sorumlu değildir) türünden otokratik bir iktidar ortaya çıkarmıştı. Nitekim onun halefleri olan Muzaffereddin Şah ve Muhammed Ali Şah dönemlerinde görülen ve meşruti bir rejime kadar giden durumların onun zamanında görülmemesinde bu bürokratik tasfiyenin ciddi etkisi vardır. Fakat malumdur ki bir hükümdarın muhatap olduğu yalnız bürokrasi ricali değildir. Belki bu ricalden daha önemli ve müstebit bir şah için daha tehlikeli olan bizzat hükmettiği kalabalık halk kitleleridir. Bürokrasinin keyfiyeten az lakin halkın olabildiğince kalabalık ve denetimsiz olması monarşiler için her daim muhtemel bir tehdit unsuru olarak görülmüş ve bu istenmeyen durumun halli için başvurulan çözüm yöntemi genellikle baskı ve şiddet olmuştur. Nasıreddin Şah ise kendi saltanat döneminde mezkûr yöntemi icra etmekten imtina etmemiştir (Ağaoğlu, 1934).

Emir Kebir'in idamını müteakiben Nasıreddin Şah, taç ve tahtının sarayda bulunan ve maktul sadrazamın adamları olduğunu düşündüğü kişilerce elinden alınacağı vehmine kapılmıştı. Bu vehimler, Kaçar sarayı ve başkentte birçok tecrübeli devlet adamının idamına yol açınca Nasıreddin Şah, haksız bir şekilde öldürülen bu devlet adamlarının durumu kendi aleyhinde halka tesir etmesin diye İran halkı üzerinde derin bir tesiri bulunan molla, müçtehit ve ahund namı ile meşhur din adamları güruhunu yanına çekmiş ve yaptıklarına da dini bir kılıf uydurmuştu (Resulzade, 1993). Tam bu sırada daha önceleri İran'da cılız bir fikir olarak ortaya çıkan ama Nasıreddin Şah döneminde hem fikren hem fiilen palazlanan Babilik Mezhebi, Şah'ın bir tehdit olarak gördüğü halkı nasıl sindireceği konusunda ona adeta can simidi olmuştur. Nasıreddin Şah'ın kendi saltanatı boyunca amansız bir şekilde mücadele ettiği Babiler ile olan mevzusuna girmeden evvel Babilik Mezhebinin ne olduğu ile ilgili bir malumatın izahı gereklidir.

Nasıreddin Şah döneminde, Ali Muhammed Bâb'ın (1819-1850) önderlik ettiği Bâbilik Mezhebinin kökeni Şeyh Ahmet Ahsai'nin (1753-1826) kurduğu Şeyhiyye Tarikatı'na kadar uzanır. Ahsai tıp, nücum (yıldızlar) sayı ve tılsımlar ile ilgili çalışmalar yapmış ayrıca Kuran'ın yorumlanmasında kaynak olarak da sezgi ve ilhamın zaruretinden bahsetmiştir. Onun fikirleri Feth Ali Şah döneminde Şii mollalar tarafından tekfir edilince İran'dan ayrılıp Medine'ye gelmiş ve burada ölmüştür. Ahsai'nin öğretilerini ölümünden sonra gizli bir şekilde müridi Seyid Kâzım devam ettirmiştir. Ali Muhammed Bâb da Seyid Kâzım'a intisap etmiş biri olarak keskin zekâsı, etkili hitabeti ve nurani çehresi ile kısa sürede müritler arasında sıyrılmış ve Seyid Kâzım'dan sonra Bâb (Arapça kapı demek/mecazisi yeni bir aleme açılma) unvanı ile öncesinden daha *sesli* ve sistematik bir mezhebin temelini atmıştır. Ali Muhammed Bâb, İslam'ın esaslarına dair herhangi bir değişiklikten ziyade Kuran'ın gizli ve gizemli birçok tarafının olduğu ve bunların malumatının kendisinde olduğu iddiası ile ortaya çıkmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Bâbilik'in kutsal kitabı olarak bilinen Kitab-ı Akdes'in (Kitab-ı Nur) İslam'ın inanç ve itikadına ters düşen birçok yönü vardır ama bu kitap, Ali Muhammed Bâb tarafından değil onun müritleri olan Seyid Hasan ve Hüseyin kardeşler tarafından yazılmıştır. Ali Muhammed Bâb kendi hayatında bu kitabı görmemiştir. Bâb iki kez gaybubetten (bir tür inziva) geri dönünce popülaritesi artmış ve ciddi bir taraftar kitlesi kazanmıştı. Tebriz taraflarında ise ona intisap eden ve güzelliği dillere destan olan Zerin Tac isimli kadın halk arasında Kurret-ül Ayn (göz tesellisi) ve Tahiri (temiz-pak) unvanları ile nam salmıştı (Nazif, 1923).

Bâbilerin Kaçar iktidarına karşı kıyâmı, Nasıreddin Şah'ın tahta oturduğu yıl başladı. İran'ın sosyo-ekonomik trajik vaziyeti Kaçar yönetimine karşı Bâbi muhalefetin en önemli gerekçesiydi. Zaten halkı aç ve sefil bırakmak bizatihi Kaçar şahlarının bilinçli bir tercihiydi ve Nasıreddin Şah'a atfedilen; *"bizim idame-i hükümet etmemiz için on evin bir ekmeğe muhtaç olması pek muvafiktir"* (Resulzade, 1993) sözü bu tercihin gayet net bir terennümü idi.

Kendilerine dünyalık bir dilim ekmeği dahi çok gören Kaçar şahlarına karşı Bâbiler, İran'ın aç halkına sonsuz bir cenneti vaat edince bu cılız hareket ciddi ses getirmeye başladı. Nasıreddin Şah molla-müçtehit gücünü de arkasına alarak Bâbilik'in İslam dışı olduğunu ve mensuplarının Mazdekvari bir itikada sahip gayri ahlaki bir inanç taşıdıklarını duyurdu. Hatta emri ile Bâbilerin inanç ve itikadının batıl olduğunu anlatan *Nasihât-ül Tevarih* adlı bir kitap yayımlandı. Bu söylem Şiilik inancını derin bir taassup

ile yaşıyan İran halkını derinden etkileyerek Bâbi muhalefeti büyümeden pasifize etmiştir. Halk nazarında Bâbilerin terörize olduğunu gören Nasıreddin Şah, hızlı davranarak Muhammed Ali Bâb'ı 1850'de Tebriz'de kurşuna dizdirmiştir. Nasıreddin Şah, Bâb'ı öldürmüş ve fakat Bâb bir heyula gibi onun peşini bırakmamıştır. Tahran sokaklarında en çok konuşulan mesele, Bâb'ın bir şekilde tekrar dönüp intikamını alacağıydı (Nazif, 1923).

15 Ağustos 1852 günü Nasıreddin Şah yazlık sarayından Tahran'a döndüğü esnada az kalsın bir kehanet gerçekleşiyordu. İran Şahı, Bâb'ın intikamını alma maksadıyla tertiplenen üç kişinin suikastına uğradı. At üstünde canhıraşane bir mücadelenin sonunda korumalarının da yardımı ile yaralı olarak kurtulan Şah, bu olaydan sonra tam anlamıyla İran genelinde Bâbilere karşı bir cadı avı başlattı. Tahtını koruma pahasına bir hükümdarın ne denli asabileştiğine dair yakın tarihin en korkutucu örneklerinden biri de hiç şüphesiz Nasıreddin Şah'tır. O, önce Bâb'ın en etkili takipçisi olan Zerin Tac'ı tutuklayıp Tahran'a getirdi. Tahran Kalesinde halkın gözünün önünde yakılıp külleri Tahran semalarına savruldu. İran, beş yüz yıl önce Fransız halkının yaşadığı trajik Jeanne d'Arc (Jan Dark) hadisesinin bire bir aynısını yaşıyordu. Yalnız arada şöyle bir fark vardı ki; Fransızlar kendileri için ateşlerde yanmayı göze alan bu kahraman kadının kanını yerde bırakmayarak onun adını İngilizlere karşı sürdürdükleri özgürlük mücadelesinin sembolü yaptılar. İran'da ise durum böyle değildi. Zerin Tac, köhnemiş Kaçar monarşisine karşı ateşlerde yanarken, uğruna yandığı halk Nasıreddin'in yanında çoktan saf tutmuştu. Vakıa Fransızlar Jeanne d'Arc'ın küllerinden yeniden doğarken İraniler Zerin Tac'ın külleri altında boğuluyordu (Nazif, 1923).

Nasıreddin Şah Bâbi tehdidin baş aktörlerini ortadan kaldırdıktan sonra bu hareketin mensuplarına da aynısını yaptı. Babiler nezdinde tüm İran'ın sindirilmesi gerekiyordu ve bu da Şah için bulunmaz bir fırsattı. Mahpus Bâbilerin devlet erkânı arasında taksim edilerek günün belli saatlerinde Nasıreddin Şah'ın önünde türlü işkenceler ile öldürülmesi artık sarayın rutin programı haline gelmişti. Şair Eşref'in dediğine göre bir gün Şah, cellada bir Bâbi'yi en dehşet bir şekilde nasıl işkence edip öldüreceğini kendisine göstermesini istemiş. Cellat da her tarafı bağlı bir Bâbi'yi huzur-i hümayuna getirip bir neşterle kafa derisini yüzerek saçıyla almış. Bir kalpağa doldurduğu azgın eşek arılarını onun kafasına giydirdikten sonra saray ricali ile beraber biçare Bâbi'nin çılgık çılgıca saatlerce can çekiştikten sonra ölmesini keyifle izlemişler (Eşref, 1908).

Üst düzey devlet adamlarının Şah'tan gördükleri ve görecekleri *iltifat*, önüne getirilen Bâbi'ye yapacağı işkencenin dehşetiyle orantılı oluyordu. Kaçar sarayında gizli Bâbi mensuplarının olduğu dedikodusu, işkenceyi icra eden kişinin de kendisini Şah'a ispat etme aracıydı. Katolik Engizisyon'unu arattırmayan bu akıl dışı vahşeti Süleyman Nazif, şu şekilde anlatıyor.

Şehzadelerden devlet memurlarına kadar herkes ikişer tane mahpus Bâbi almıştı. Esirlerin vücudunu bıçak ile yardırarak hepsini birbirlerine karıştırdılar. Emir-i Ahur Esedullah Han da iki Bâbi istedi. Bunların ellerine ve ayaklarına zincir bağlayarak kırbaçla cesetlerini parça parça ettirdi. Herkes Şah'a bu suretle arz ve sadakat ve sadakatının derecesini kanlı dimağının icat ettiği işkencedeki vahşet ve garabet ile irae etmek istiyordu. Tahran sekencesinin ilelebet unutamayacağı bir manzara, o gün payitahtın

esvak ve pazarında runmun oldu. Serapa üryan, tenlerinde bıçak ile açılmış yaralar içinde pamuk fitiller koyulmuş ve tutuşturulmuş çocuklar ve kadınlar cellatların arasında bir sıra halinde yürümekte idiler. Mahkûmları iplerle çekiyorlar ve kırbaçlarla yürütüyorlardı. Çocuklar ve kadınlar hem yürümekte ve hem de bir ağızdan *İnnellahe ve inna ileyhi raciun* ayet-i kerimesini yüksek sesle ve ahenk ile tertil etmekte idiler. Halkın sessizliği üstünde bu sesler bu elhan, asumanı adeta infilak ettiriyordu. Çocukların bazısı daha yolda iken terk-i hayat etti. Cellatlar bunların cenazelerini pederleriyle hemşirelerinin ayakları altına atıyor fakat bu babalar ve kardeşler atılan cesetlere bir nazar bile atfetmeksizin vakar ve gurur ile üzerlerine basıp geçiyorlardı. Hâsılı hepsinin hayatına görülmemiş, işitilmemiş işkenceler ile son verildi. O gün, güneş batarken Tahran sokaklarına inen gece insan cesetlerinin üstünü örtüyordu (Nazif, 1923).

Süleyman Nazif, Nasıreddin Şah ile ilgili dinlediği birçok olaydan sonra şu yorumda bulunur.

Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar, asılan, kesilen, yakılan, ıssız bırakılan şehirlerin, kasabaların ve mezraa-yı ramad haline konulan köylerin hayalini ihtiva eden ufukları görür gibi olurum. Hâsılı Nasıreddin Şah öyle bir hüviyete işaret eder ki; beş heceden vücut bulan bu isim ve lakap nerede telaffuz olunursa, orada tarih-i İran'ın ilan-ı izmihlal eden canhıraş tarrakalarından biri bir kere daha işitilir (Nazif, 1923).

İran'da kendilerine karşı hiçbir şekilde hayat hakkı tanınmayan Bâbi mensupları kısa süre içinde İran'dan kaçtılar. İlk durakları Tahran'a yakın bir Osmanlı şehri olan Bağdat oldu. Nasıreddin Şah bu durumdan rahatsızlığını Osmanlı Devleti'ne bildirince Bâbiler önce Edirne'ye ve daha sonra kendi aralarındaki itikadi çatışmadan dolayı Kıbrıs ve Akka'ya nakledildiler. Nasıreddin Şah'ın, Bâbi kıyamını kanlı bir şekilde bastırması onun iktidarını perçinlemiştir. Böylece bürokrasi ile beraber halktan gelecek tepkiler de önlenmiş oldu.

“AVRUPA İYİ AMA BURAYA GELMESİN”

Bilindiği üzere 19. yüzyıl Avrupa'sında monarşik yönetimlerden meşruti ve cumhuri hükümetlere doğru ciddi bir kayma yaşanmıştı. Bu gelişmelere bağlı olarak da hak ve özgürlükler noktasında müspet manada bir değişim olmuş, Sanayi İnkılabının getirdiği refah ile de mezkûr coğrafya, yaşanması arzulanan bir yer haline gelmişti. Ortaçağ Avrupa saraylarında doğuyu gezip dönen seyyah ve tüccarların orada gördükleri harikuladeliikleri kendi krallarına anlatmaları adettendi ki bir rivayete göre Haçlı Seferlerinin düzenlenme nedenlerinden biri de kral ve feodallerin bu harikuladeliğe ulaşma ve bunları elde etme isteği idi. 19. yüzyıla gelindiğinde durum tersine dönmüş, Avrupa'yı gezip dolaşan doğulular, gördüklerini hem halklarına hem de hükümdarlarına *bir cenneti görmüşçesine* anlatıyorlardı. Rusya ve İngiltere gibi batılı ülkelerin gölgesinde iktidarını sürdüren Nasıreddin Şah da Avrupa ile ilgili anlatılanlardan ciddi anlamda etkilenmiş ve bir şekilde o ülkeleri gezip görmek istemiştir. Devlet hazinesinin bu türden bir geziyi karşılayacak finansal kaynağı olmamasına rağmen esas olan Şah'ın bu istek ve emrinin karşılanmasıydı. Derhal Rusya ve İngiltere'den kredi temin edildi. Bu kredilerin teminatı ise yine söz konusu ülkeler ile yapılan imtiyaz antlaşmalarının bir şekilde genişletilmesi idi (Karadeniz, 2004). Nasıreddin Şah, gezip dolaşmak ve gölgelendiği devletlerin *inayetine* biraz daha ziyade mazhar olmak gayesiyle ülkesini emperyalist devletlere parsellediğinin farkında değildi. İran tarihinin bu en taasupkâr ve merakâver

hükümdarı, Avrupa'ya üç kez seyahat yaptı (Ağaoğlu, 1934). Yüzlerce devlet adamı ve harem takımının da iştirak ettiği gezilerin mali yükü de felç olmuş hazineye bırakıldı (Ramanyan, 1991).

Malumdur ki, 19. yüzyıl doğulu devletlerin hükümdar ya da bürokrasi takımının Avrupa seyahatlerindeki gayesi, Avrupa'nın siyasi-iktisadi-içtimai mekanizmalarının nasıl işlediğini öğrenmek ve mümkünse bu modeli ülkelerine taşımak olmuştur. Bunun belirgin örneği Rusya, Osmanlı ve Japonya'dır. Fakat Nasireddin Şah'ın Avrupa'yı ısrarlı bir şekilde görmek istemesinin sebebinde böyle bir amaç olmadığı kendi yazdığı seyahatnameden anlaşılmaktadır (İşimtekin, 2005). Bu seyahat boyunca kaleme aldığı notlarında yemeklerden, balolardan, uykusuzluktan, kendi şahsına gösterilen ilgiden, müzelerin sıkıcılığından, deniz yolculuğunun kendisini tuttuğundan bahsetmiştir. Protokol kurallarını bilememesi ve bunu sık sık ihlal etmesi Avrupalı saray ricalini epey bir zorlamıştır (İşimtekin, 2005). Notre Dame Kilisesi'ni ziyareti sırasında oradakiler ile olan bir sohbette papazlara dönerek: “Hz. İsa içki içer miydi? diye sormuş, papazlar da biraz şaşırıp teessüfvari bir cevapla: “Evet içerdi. Hatta imal bile ederdi” cevabını vermişler (Nazif, 1923). Bir diğer trajikomik vukuat Londra gezisi sırasında yaptığı müze ziyaretidir. Nasireddin Şah, Londra Müzesi'ni dolaşırken dikkatini bir eşeğin resmedildiği yüksek fiyatlı tablo çekmiştir. Kendisine eşlik eden müze müdürüne dönerek: “beyefendi, bu eşek resmi için istediğiniz ücret ile biz İran'da yüzlerce gerçek eşek alırız. Bu eşeğin nasıl bir kıymet-i harbiyesi var ki buna bu fiyatı istiyorsunuz?” sorusu üzerine müze müdürü şaşırılmış ve biraz da Nasireddin'i alaya alarak: “Efendim, bu eşek masrafsızdır. Yem, su ve bakıcı istemez(!)” cevabını vermiştir. Nihayetinde İran Şahı'nın: “iyi de buna binilmez ki” cevabı orada bulunan herkesi kahkahaya boğmuştur (Nazif, 1923). Bilim ve sanayile pek fazla iştigal etmeyen bu Şah, İran tahtını tam 50 yıl kalmıştır. Zaten cehalet ve taassubun devamı onun iktidarı için daha muteber şeylerdi. Yine; “saray memurlarımın Brüksel'in bir lahana mı yoksa Avrupa'da bir başkent mi olduğunu bilmelerini istemem.” sözü ona aittir (Aslan, 2020). Nasireddin Şah'ın Avrupa gezilerinin hiçbir şekilde İran'a yansıyan bir değişim etkisinin olmadığını iddia etmek elbette ki haksızlık olur. Bir örnek verecek olursak; Nasireddin dönemine dek Kaçar saray haremindeki kadınların bıyık bırakmaları adettendi ve bu vasıf cariye için güzel ve şah tarafından tercih edilmesinin sebebi sayılmaktaydı (Najmabadi, 2005). Avrupa gezileri sırasında İran Şahı'nın yanındaki bıyıklı kadınlar Avrupa sosyetesini tarafından küçümsenip alaya alınınca gezi sonrasında Kaçar saray haremde bıyık geleneği terk edilmiştir. İşte Nasireddin Şah'ın devasa harcamalar ile Avrupa'ya yaptığı seyahatlerin İran'a getirdiği yegâne büyük değişim(!) bu idi.

Nasireddin Şah, öğrenim için Avrupa'ya gidenler veyahut Avrupalı dil bilenlerden hiç hazzetmemiş bu gibi memurları mümkün olduğunca başkentten ve saraydan uzak tutmaya çalışmıştır (Ağaoğlu, 1934). 19. asrın sonunda bile İran'a gelecek matbaaya mani olmaya çalışmış ve hatta kendi yazdığı bir kitabı Hindistan'daki matbaalarda bastırıp çoğaltmıştır. Avrupa gezileri sırasında karşılaştığı ve İran halkı ile dini eşrafı üzerinde ciddi bir tesiri olduğunu bildiği Cemaleddin Afgani'yi ısrarlı bir şekilde İran'a davet etmiş, Afgani de bu ısrarlar sonucu Şah'tan, İran'da anayasal bir sürecin başlatılmasına dair aldığı kati bir söz ile daveti kabul etmiştir (Maalouf, 2014). İran'a büyük umutlar ile gelen Afgani aldığı söze binaen monarşi aleyhine aşikâr bir şekilde tavrını ortaya koyunca nihayetinde Şah'ın içindeki canavar ortaya çıkmıştır.

Nasireddin Şah'ın kendisine büyük bir kötülük yapacağını farkına varan bu büyük bilge, önce Abdülazim Türbesine sığınmış ama oradan bir vesileyle çıkarılarak türlü işkencelere maruz bırakılmıştır (Aslan, 2021). Öyle ki M. E. Resulzade (1993), Afgani'nin üryan bir şekilde eşeğe bindirilip Tahran sokaklarında halka teşhir edildiğini yazar. Kişisel iktidarına karşı en ufak bir sese dahi tahammülü olmayan Nasireddin, Afgani'nin şahsında tüm İran efkârı ile dini otoritelerine iktidarının paylaşımı konusunda hiç de nazik olmayacağı mesajını vermiştir. Bundan sonra halk üzerinde etkili molla, müçtehit ve ayetullahların ara sıra tepki türünden monarşiye olan itirazları olmuşsa da (Tütün İsyanı gibi) Şah cenahından kendilerine sunulan *ihsan ve iltifatlar* ile sesleri kesilmiştir (Karadeniz, 2004).

TAHT İÇİN İKTİDAR PAYLAŞILIYOR: NASIREDDİN'E BAHŞOLUNAN İNGİLİZ VE RUS İNAYETİ

19. yüzyılda *iktidarın paylaşımı* ifadesinin işaret ettiği husus; halkların bir şekilde monarşiler ve diğer otoriter yönetimler aleyhine yönetime ortak olmasıydı. İran'da Nasireddin Şah'ın zamanında bir iktidar paylaşımı olmasına rağmen, bu paylaşımın diğer ayağında halk değil, Avrupalı emperyal güçlerin başında gelen İngiliz ve Ruslar vardı (Müstevfi, 1371). *Zat-ı Şehinşah*, İran'ın yegâne sahibi olarak İngiliz ve Ruslar lehine böyle bir durumun ortaya çıkmasını gerçekten istiyor muydu? sorusu ayrı bir tartışma konusu. Lakin aşağıda örnekleri sıralanacak olan ve mezkûr devletlere İran'ın tüm kaynaklarını peşkeş çekmek anlamına gelen geniş imtiyazların verilmesi, yarım asır boyunca İran gibi devasa bir coğrafyanın tahtında bulunma başarısını gösteren birinin bu başarısında kendi akli melekelerinin ve istidadının kuvvetinden ziyade, sırtını dayadığı devletlerin bizatihi kendi şahsına bahşettiği inayetlerden kaynaklanmaktaydı.

1872 Temmuzunda İran Şah'ı ani bir karar ile hem iç hem de dış siyasette ciddi tartışmaları da beraberinde getiren İran demiryolu yapım ihalesini İngiliz asıllı Julius Reuter'a verdi. İhale, görünüşte demiryolu yapımı ile ilgili bir ihaleydi. Fakat ihale sözleşmesinin metin içeriği bundan çok daha fazlaydı (Safai, 1352). Sözleşmeye göre başta demiryolu yapımı olmak üzere su dâhil İran yeraltı kaynaklarının kullanımı, ormanların kullanımı ve baraj yapma ruhsatı 70 yıl süre ile Reuter'a bırakılmıştır (Ahmet, 1359). Elbette sözleşme bununla bitmiyordu. Devamında; İran'da banka kurma yetkisi, ücretsiz arazi kullanma hakkı ve tüm bu yüksek kazanç getiren faaliyetlere karşın Reuter'a vergiden muaf tutulma imtiyazı tanınmaktaydı (Sarıkçıoğlu, 2013). İran halkı bu sözleşmeye kati bir tavır koydu ama *tavşan-dağ* misali açıkçası bu tavır Şah'ın hiç de dikkatini çekmedi. Daha çok Rus nüfuzu altında bulunan Tahran'daki sarayın İngilizlere bu denli geniş imtiyazlar vermesi St. Petersburg'u endişelendirmiş ve kısa süre sonra Rusya'nın baskısıyla Nasireddin Şah, çok korktuğu Çar'ın gazabına uğramamak için bir sene geçmeden söz konusu ihale sözleşmesini tek taraflı feshetmek zorunda kalmıştır (Mehdevi, 1379). İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki çekişmesini bir dengede tutmanın idrakinde olan Nasireddin, İngilizleri de hepten küstürmemek için anlaşmanın feshinden kaynaklanan zararlara karşılık İran'ın ilk bankası olan Bank-ı Şehinşah'ı kurma yetkisini onlara verdi (Temuri, 1358). Demiryolu yapımı ise Mirza Yahya adlı üst düzey bir İranlı bürokrata verildi ki bu bürokrat da zaten İngiltere hesabına çalışan biriydi ve daha sonra mevcut hakkını İngilizlerin elindeki Bank-ı Şehinşah'a devretti (Sarıkçıoğlu, 2013). 1890 yılına gelindiğinde ise Bank-ı Şehinşah, demir ve mücevher hariç, İran'ın tüm yeraltı kaynaklarını petrol ile birlikte 60 yıllığına kullanım hakkı elde etmişti.

1890 yılında Nasireddin Şah üçüncü Avrupa seyahatinden döner dönmez ayağının tozu ile yine bir İngiliz şirket olan Talbott ile İran'ın tütün (tömbeki) üretimi ve pazarlanmasına ilişkin geniş imtiyazlar içeren bir sözleşme imzaladı. Ne de olsa Kraliçe Victoria ona şövalyelikte en yüksek paye sayılan *Order of the Garter* (Dizbağı Nişanı) unvanını vermişti. Bu nişan, Kral III. Edward (1327-1377) zamanından beri verilen en prestijli Birleşik Krallık nişanıydı. Kendisine bahşedilen bu fevkalade yüksek İngiliz tevaccühünü karşılıksız bırakmak istemeyen Şah, İran halkının belki de tamamının geçimini sağladığı tütünün alım satımına ilişkin ülke içerisindeki bütün yetkileri Talbott Şirketine bırakmıştır (Temuri, 1358). Demiryolu ihalesinde olduğu gibi içerde halk dışarda ise Rusya bu imtiyaza tepki gösterdi (Verheram, 1367). Şah ise demiryolu ihalesinden farklı olarak sözleşmenin devamında diretti. Fakat Rusya'nın Şah'ı zorla da olsa ikna ettirmeye dair İran'da çok fazla nüfuzu vardı ve zaten halkın da tömbeki sözleşmesine itirazı Rusya'nın yapacağı hamleyi kolaylaştırmaktaydı. Bunun haricinde Atebat'ta (Irak-ı Arap) bulunan Şii dini liderler, İran halkının elindeki belki de tek geçim kaynağı olan tütün gelirlerinin bir İngiliz şirketine verilmesini kendilerine ve başında buldukları mescit ve medrese gelirlerine menfi yönde bir etki ortaya çıkaracağından korktular (Velayeti, 1375). Bunu gören Tahran'daki Rus bürokratlar hemen Atebat uleması ile temas kurup mezkûr sözleşme aleyhine ve hatta tütün üretim ve tüketiminin haram olduğuna dair fetvalar yayımlattılar. Atebat'ta Tömbeki Olayını yönlendiren en önemli Şii müçtehit Hacı Ağa Mirza Hasan Şirazi idi. Bu sırada Bağdat'ta bulunan Cemaleddin Afgani de etkili vaazları ile Şirazi'yi desteklemekteydi (Karadeniz, 2004). Şii ulemanın bu tavrı o kadar etkili oldu ki Nasireddin, sözleşmeyi imzalayalı daha bir yıl olmamıştı ki feshetmek zorunda kaldı. Ama Nasireddin Şah için esas olan şey İngilizlerin küstürülmemesiydi. Bu nedenle sözleşmenin feshinden doğan zarara karşılık İngiliz asıllı Bank-ı Şehinşah'tan %6 gibi yüksek bir faiz ile borç alınıp Talbott Şirketine ödenmiştir (Temuri, 1358). Neticede, *bir taşla iki kuş* misali yine karlı çıkan İngilizler olmuştur.

Nasireddin Şah İran'ın kuzeyinde bulunan ve adeta İran'ın başında Demokles'in kılıcı gibi sallanan Rusya'yı ve Rus çarlarını hoşnut etmeyi iktidarının selameti için bir *vazife-i asliye* olarak telakki etmiştir. Her ne kadar Ruslar, İngilizler gibi İran içlerinde ekonomik bir güç ve imtiyaza sahip olmasalar da bu açıklarını askeri-siyasi imtiyazlar elde ederek kapatmışlardır (Karadeniz, 2004). Bunun en bariz örneği başkent Tahran'ı ve Şah sarayını korumakla mükellef Kazak Alayı'nın (Kazakhane) kurulmasıdır. İlginçtir ki 19. yüzyılda İran'ın en çok toprak kaptırdığı Rusya, Tahran'ın ortasında bir askeri birlik kurarak İran'ı -ama daha çok şahı- koruma sorumluluğunu yükleniyordu (Karadeniz, 2004). Kazak Alayı'nın elbette ki bundan öte varlık sebebi vardı. Rusya açısından başta İngiltere olmak üzere İran üzerinde nüfuz kurmak isteyen güçlere açık bir gözdağı idi. Şah açısından ise kendisine halkından gelebilecek bir tepki karşısında güvenmediği milli ordusuna alternatif bir Rus dayanağı oluşturmaktaydı. Nitekim Nasireddin'in dedesi olan Feth Ali Şah'ın kendi askerleri tarafından öldürüldüğü henüz unutulmamıştı. Bu sebeple Nasireddin Şah için bir Rus müfrezesinin saray çevresinde bulunması daha ehemmiyetli idi.

SONUÇ

Siyaset bilimciler ve tarihçilerin malumudur ki iktidar olma ve iktidarda kalabilmenin şartı, güç ve bu gücü kullanmaya dair akıl/stratejinin gerekliliğidir. Bu yeteneklere sahip olmayan Nasireddin Şah, 19. asrın buhranları içerisinde İran tahtında

elli yıl gibi uzun bir süre kalmayı başarmıştır. Onun çağdaşı olan II. Abdülhamid bile - muhaliflerinin dahi sıklıkla ikrar ettiği- zihni/akli derinliğe rağmen tahtında 33 yıl kalabilmişti. Nasıreddin Şah'ın şehzadelikinden saltanat yıllarına ve ölümüne değin İran ile ilişkili ortaya çıkan iç ve dış dinamikler bir şekilde tahtında kalabilmesine dair onun lehine olmuş ve makalemizin başında ifade ettiğimiz gibi onu adeta *şanslı bir şah* yapmıştır. Genç yaşta rakipsiz bir şekilde tahta geçmesi ve onu kollayan *dominant* bir annenin varlığı bu kaderi şansın ilk tecellisiydi. İktidarının ilk yıllarında Emir Kebir gibi yetenekli bir sadrazamın varlığı ise çiçeği burnunda Şah'ın iktidarını sağlamlaştırmış, bununla birlikte hak-adalet-özgürlük gibi temel insani değerlerin İran coğrafyasına halen uğramamış olması da Nasıreddin'in şahsında tecessüm eden Kaçar monarşisinin herhangi bir içtimai ve bürokratik muhalefet ile karşılaşmasını önlemiştir. Daha da önemlisi Nasıreddin Şah'ın, kendi ülkesi üzerinde emperyal niyetlerini açık eden İngiltere ve Rusya gibi güçlü devletler karşısında pasif bir politik pozisyon benimsemesi ve söz konusu devletlerin ondan istedikleri her türlü siyasi-ekonomik imtiyazı koparması, 1896'da Mirza Rıza'nın silahından atılan kurşunun bedenine isabet etmesine dek onun iktidarına karşı ortaya çıkacak belki de en önemli tehlikeyi de bertaraf ederek kendisine uzunca bir saltanat döneminin kapılarını açmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BOA., A. MKT. UM., 120/4

BOA., HR. MKT., 721/18-4

BOA., Y. PRK. A., 1/84-4; HR. TO., 463/16

BOA., Y. PRK. HR., 3/28

Eserler

Ademiyet, F. (1362). *Emir-i kebir ve İran*. Tehran.

Ağaoğlu, A. (1934). *İran ve inkılabı*. Akşam Matbaası.

Ahmet, E. (1359). *Mevani-i tarihi*. Tehran.

Aslan, Ö. (2020). İran modernleşme aktörlerinde İstanbul ve Jöntürk izleri. İçinde N. Hayta, N. Günay & M. Can (Eds.), *Tarih yolunda bir ömür: "Prof. Dr. Hale Şivgin'a armağan kitabı"* (ss. 123-136). Gazi Kitabevi.

Aslan, Ö. (2021). *II. Abdülhamid devri Osmanlı-İran ilişkileri (1876-1909)* (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi).

Aştıyani, A. İ. (1378). *Abbas mirza mülk ara*. Tehran.

Aykun, İ. (1995). *Erzurum konferansı (1843-1847) ve Osmanlı İran hudut antlaşması* (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi).

Eşref, Ş. (1908). *İran'da yangın var*. Hüseyin Nazmi Kitapları.

İşimtekin, S. (2005). *Nasreddin Şah'ın Avrupa seyahatnamesi inceleme ve çeviri* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi).

Karadeniz, Y. (2004). *Kaçar hanedanı (1795-1925)* (Doktora tezi, İnönü Üniversitesi).

- Karadeniz, Y. (2008). II. meşrutiyetin ön denemesi: İran meşrutiyet hareketi ve sebepleri (1906). *Bilig Dergisi*, (47), 193-214.
- Maalouf, A. (2014). *Semerkant*. Yapı Kredi Yayınları.
- Mehdevi, A. H. (1379). *Tarih-i revabit-ı harici-yi İran*. Tehran.
- Mekki, H. (1369). *Zendegani-i mirza taki han Emir-i Kebir*. Tehran.
- Mirza, A. M. (1353). *Şerh-i zendegan-i Abbas mirza*. (A. Nevai, Çev.) Tehran.
- Müstevfi, A. (1371). *Şerh-i zendegani-i men ya tarih-i içtimaî ve idarî-i*. Tehran.
- Najmabadi, A. (2005). *Women with mustaches and men without beards: Gender and sexual anxieties of Iranian modernity*. University of California Press.
- Nazif, S. (1923). *Nasreddin Şah ve babiler*. Kanaat Matbaası.
- Niya, C. M. (1377). *Heft barişgal-i İran der 23 kurn IV*. Tehran.
- Ramanyan, H. F. (1991). *Hatırat-ı siyasi mirza eminiü'd-devle*. İntişarat-ı Emir Kebir.
- Resulzade, M. E. (1993). *İran Türkleri*. Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Safai, İ. (1352). *Atine-i tarih*. Tehran: İntişarat- Attar.
- Sarıçioğlu, M. (2013). İran'da Nasereddin Şah ve Muzaffereddin Şah dönemi'nde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa'ya verilen imtiyazlar. *History Studies*, 5(2), 397-410.
- Temuri, İ. (1358). *Tahrim-i tenboku ya evvelin mukavemet-i menfi der İran*. Tehran.
- Velayeti, A. E. (1375). *Revabit-ı haric-i İran der-devre-i Nasereddin Şah ve Muzafferüddin Şah*. Tehran: Vezaret-i Harici.
- Verheram, G. R. (1367). *Nizam-ı siyasi ve sazmanhâyi içtima-i İran der- asr-ı kacar*. Tehran: İntişarat-ı Müin.

dergipark.org.tr/tr/pub/alinterisosbil

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

PRENSİP

<https://prensip.gen.tr>

DERLEME MAKALE

REVIEW ARTICLE

Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-2: Türkler Hakkında Bilgi Veren V.-X. Yüzyıllara Ait Seyyahlar ve Seyahatname Türündeki Eserleri

An Annotated Bibliography Attempt-2: 5th-10th Century Travelers and Their Travelogues That Give Information About Turkic Peoples

Muhammed Ali BUDAK

Dr., Bağımsız Araştırmacı, İzmir, Türkiye

Geliş Tarihi/Received Date: 16.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted Date: 20.10.2023

Ö Z

Batı tarihçiliğinde Erken Ortaçağ terimiyle karşılanan ve yaklaşık olarak V. ile X. yüzyıllara denk gelen tarih aralığı, sadece Ortaçağ Türk tarihi için değil aynı zamanda dünya tarihi açısından da önemli bir zaman aralığıdır. Çünkü bu süreçte hem Avrupa'nın etnik yüzünü şekillendirecek Kavimler Göçü (375), Hun Türklerinin batıya göç etmesiyle başlamış ve Avrupa'da, sınırları Balkanlardan Manş Denizi'ne kadar uzanan Avrupa Hun Devleti kurulmuştur (376). Bundan kısa bir süre sonra da Asya'da sınırları Mançurya'dan Avrupa'da Kırım'a kadar uzanan ve tarihte Türk adını taşıyan ilk Türk devleti olan Göktürkler kurulmuştur. Araştırmaya konu olan tarih aralığı ayrıca Türklerin İslam diniyle ilk defa karşı karşıya geldikleri tarih aralığıdır. Bu araştırmada tarih çalışmalarında ana kaynak durumunda olan seyahatnameler incelenmeye çalışılmıştır. Zira seyahatnameler tarih bilimi açısından önemli kaynaklar arasında olmakla beraber son zamanlara kadar hak ettikleri değeri görmemişlerdir. Bu çalışma ile V. ve X. yüzyıllar arasında, Türk toplulukları hakkında bilgi veren seyahatname türü eserler ve onların yazarları hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmış, bu alanda çalışma yapacak araştırmacılar için hiç değilse bir başlangıç noktası oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Seyahatnameler, Kaynakça, Ortaçağ.

ABSTRACT

The date interval, which is met with the term Early Medieval in Western historiography and approximately coinciding with the 5th to 10th centuries, is an important time period not only for medieval Turkish history, but also for world history. During this time period, the Migration of Tribes, which will shape the ethnic face of Europe, started with the migration of the Hunnic Turks to the west and the European Hun State, whose borders extended from the Balkans to the English Channel, was established in Europe. Shortly after this, the Göktürks, the first Turkish state with the Turkish name in history, whose borders extended from Manchuria in Asia to the Crimea in Europe, was established. The date range that is the subject of the research is also the date range when the Turks first encountered the religion of Islam. In this research, it has been tried to examine the travelogues, which are the main source in history studies. Although travelogues are among the important sources in terms of history, they have not received the value they deserve until recently. With this study, it has been tried to give brief information about the travelogues and their authors that give information about Turkic peoples between the 5th and 10th centuries, and at least it is aimed to create a starting point for researchers who will work in this field in the future.

Keywords: Turks, Travelogues, Bibliography, Medieval.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Budak, M. A. (2023). Açıklamalı bir kaynakça denemesi-2: Türkler hakkında bilgi veren V.-X. yüzyıllara ait seyyahlar ve seyahatname türündeki eserleri. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 169-178. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1361584>

GİRİŞ

Bu çalışma, ilk olarak, daha önce yayımlanan ve 900 ila 1500 yılları arasını kapsayan çalışmanın (Budak, 2021) devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Zira orada Türkler (ve Moğollar) hakkında bilgi veren seyahatname türündeki eserlerin X. ve XV. yüzyıllar arasındaki örnekleri incelenmiştir. Mevcut çalışmada ise Batı yazınında Erken Ortaçağ terimiyle karşılanan V. ve X. yüzyıllar arasındaki seyahatname niteliği taşıyan eserler listelenmeye çalışılmıştır. İkinci olarak tarih araştırmalarında, tarihin yapısı gereği, mevcut andan geriye gidildikçe kullanılacak kaynaklar azaldığı için bu çalışma ile Ortaçağın ilk dönemlerindeki Türk tarihi için bir kaynak grubuna dair kaynakça oluşturulmaya çalışılmıştır. İncelenen dönemde tespit edilebilen seyahatname türü eserlerin toplamının on taneyi geçmemesi, bu dönem Türk tarihi için kaynakların ne kadar az ama her birinin bir o kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Bir deneme niteliği taşıyan ve pek çok açıdan eksiklere sahip olan bu çalışma ile söz konusu alanda araştırma yapmak isteyenler için hiç değilse bir başlangıç oluşturması hedeflenmiştir.¹

Fa-Hsien (Foguo Ji)

Yaptığı yolculuğa dair geride bir kayıt bırakan ilk Budist hacı Fa-hsien'dir. Kendinden büyük olan üç kardeşi, daha süt dişleri dökülmeden önce öldükleri için babası Fa-Hsien'i Budizm rahibi adayını (Sramanera) yapacağına yemin etmiş ama evinde tutmaya devam etmiştir. Küçükken ağır bir şekilde hastalanınca onu üç yaşında manastıra göndermiş, Fa-Hsien orada sağlığına kavuşmuş ve ailesinin yanına dönmeyi reddetmiştir. Budizmin manastırlarla ilgili kuralları üzerine yazılan kitapları (vinaya pitaka) araştırmak için Hindistan'a gitme isteği duymuş ve 399'da büyük ihtimalle yirmi beş yaşındayken yola çıkmıştır. Kara yoluyla Orta Asya'dan geçerek Hindistan'a ulaşmış, Ganj Nehri üzerinde bulunan Budizme ait kutsal merkezleri, Buda'nın doğduğu, öldüğü, ilk vaazını verdiği yerler gibi mekânları ziyaret etmiş, deniz yoluyla 414'te Çin'e geri dönmüştür. Geride bıraktığı ve *Budist Krallıklar Hakkında* (Fa-Hsien, 1886; Hye Ch'o, 1984; Yıldırım, 2015a) adlı eseri Türkler hakkında doğrudan bilgi vermemekle beraber Türk tarihi açısından en önemli yanı -özellikle Budizm açısından olmak üzere- Göktürklerin kurulacağı coğrafya üzerinde yaşayan insanların sosyo-kültürel durumlarına dair gözlemlerini içermesidir.

¹ Bu çalışmaya, hem haklarında daha fazla araştırma yapılması gerektiği için hem de aslında kronolojik olarak bu çalışmanın ilk kısmına girmekle beraber o dönem haberdar olunmayan şu eserler (ve yazarları) alınmamıştır: 1172 yılında Kudüs'e bir ziyaret gerçekleştirmek için yola çıkan ve 1173'te II. Kılıç Arslan'ı ziyaret eden, Saksonya Dükü Aslan Heinrich'in bu yolculuğuna dair Lübeckli Arnold'un eserinde yer alan bir kayıt, (Özcan, 2016); Kutsal Roma-Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa tarafından Selahattin Eyyübi'ye gönderilen ve 1175-1176 arasında yaptığı bu seyahatini "Itinerarium" adıyla kısaca kaydeden Burchard von Strazburg (Aliyazıcıoğlu, 2021); 1232'de Kutsal Toprakları ziyaret etmek için yola çıkan, Mısır ve Suriye'nin yanında Ermenistan dediği Kilikya bölgelerini ziyaret eden, buralarda on yıl kaldığını söyleyen bir Alman olan Siyon Dağı'ndan Burchard, (*Burchard of Mount Sion: A.D. 1280*, 1896); 1483-1484 arası İtalya'dan deniz yoluyla Kudüs'e varan ve Mısır üzerinden yine deniz yoluyla Avrupa'ya geri dönen bir Alman olan Bernard von Breydenbach'ın seyahatnamesi, (Hugh, 1911); 1481 ile 1485 arası hac yapmak amacıyla çıktığı seyahatte başta Kudüs olmak üzere Mısır, İran ve Türkiye'deki çeşitli şehirleri de gören fakat yazılan eserin (Tvoyage van Mher Joos van Ghistele) hem daha çok satılması hem de daha geniş bir kitleye hitap etmesi için içine çok çeşitli kaynaktan farklı bilgilere ek olarak pek çok hayali şeyin de eklenmesine izin veren Joos van Ghistele (Kaçar, 2021).

Priskos (“Tarih”)

Priskos’un hayatı hakkında bilinenler, *fragmanlar* şeklinde günümüze ulaşan eserinden öğrenilenlerle sınırlıdır. Kendisi bir hatip ve sofisttir. Büyük ihtimalle 410 veya 420 yılları arasında, Marmara Ereğlisi’nin yakınlarındaki Panion’da² dünyaya gelmiş (Ahmetbeyoğlu, 1995), 472’den sonra da hayatını kaybetmiştir (Baldwin, 1991a). 449 yılında Attila’ya (h. 434-453) elçi olarak gönderilen Maximinus’un elçilik heyetinde bulunmuştur. Bunun ardından 450 yılında Roma’yı ziyaret etmiş, 451-452’de yine Maximinus’la beraber Şam üzerinden Mısır’a gitmiştir. Bu yolculuğun nedeni de sınırları yağmalayan Nobadeler ve Blemmyeler ile bir barış görüşmesi gerçekleştirmektir. Bunun ardından Maximinus ölmüş, Priskos İskenderiye yoluyla Konstantinopolis’e dönmüştür. Son olarak Bizans İmparatoru Marcianus’un (h. 450-457) *magister officiorum*’u [Daireler Başkanı, (en yüksek sivil yönetim makamı)] olan Euphemios’un heyetinde *assessor* (sekreter, yasal danışman) olarak görülmektedir (Blockley, 1981; Ahmetbeyoğlu, 1995) ki bunun tarihi de 456 yılı civarındadır (Baldwin, 1991a).

Priskos tarafından yazılan eserin gerçek adı bilinmemekle beraber, “Tarih” “Gotların Tarihi” ve “Bizans Tarihi” adlarıyla anılmaktadır. Bununla beraber Suda Ansiklopedisi’nde (X. yüzyıl) Priskos’un hem Bizans İmparatorluğu tarihini ilgilendiren hem de Attila’yı ilgilendiren olayları sekiz cilt halinde yazdığına dair bir kaydın varlığı bilinmektedir (Blockley, 1981). Yazdığı eserin hangi zaman aralığını kapsadığı konusunda tam bir bilgi yoktur. Bununla beraber 433 öncesinden bahsedilmemesi, hakkında anlatım yapılan son olayların tarihinin 472 olması nedeniyle Priskos’un “Tarih”inin 433 ile 472 arasını içerdiği sonucuna varılmıştır. Maximinus’un yanında katıldığı elçilik görevine ait seyahatinin gözlemlerini içeren parça, eserin günümüzde elde bulunan en uzun parçasıdır ve V. yüzyıl Attila dönemi Hun Türkleri için tek ana kaynak durumundadır. O bizzat gördüğü ve bir süre içlerinde kaldığı Hunların hayatlarını, konuşmalarını, örf ve adetlerini, yiyecek ve içeceklerini anlatmış; Attila, eşi Arıkan ve o dönem hayatta olmayan kardeşi Bleda’nın geride kalan dul eşi hakkında önemli bilgiler vermiştir (Ahmetbeyoğlu, 1995). Fakat eserinde zaman kavramının muğlak olması, mesafe ve yer bilgilerine dair yeterli bilgi vermemesi nedeniyle elçilik heyetinin nereye gittiği ve dolayısıyla Attila’nın ordasının nerede kurulduğunu belirlemek imkânsıza yakındır (Blockley, 1981).³

Priskos’un, Attila’nın alçak gönüllülüğünü göstermek için anlattığı ve giysilerinin askerlerinkinden farklı olmadığını söylemesi (Ahmetbeyoğlu, 1995) akla, İtil Bulgarlarına gönderilen Abbasi elçilik heyetinde bulunan İbn Fadlan’ın -büyük ihtimalle Türkler arasındaki su kültüründen kaynaklanmakla beraber- Oğuz Sübaşısı Etrak’ın içine giydiği hırkanın eskiliğini; İtil Bulgar Hükümdarı İlteber Almuş’un atına seyis olmadan, tek başına binmesini (İbn Fazlan, 1995) ve Cengiz Han’ın kendi yönetimindeki çobanları gibi giyindiğini, onlarınkine benzer elbiseler giydiğini söylemesini (Bretschneider, 1910; Budak, 2022) getirmektedir. Yine aynı şekilde Attila ve Onügez’in (Onegesius) otağlarının etraflarında bulunan çitler (Ahmetbeyoğlu, 1995) de Plano Carpini’nin Moğol

² Panion veya Panados büyük ihtimalle günümüz Tekiradağ, Süleymanpaşa’da bulunan Barbaros’un Bizans İmparatorluğu dönemindeki adıdır. Bkz. Aksan (2018).

³ Priskos’un hayatı, yazdığı eser, asker sayısı gibi durumlarda neredeyse hiç kesin sayı vermezken, vergiler söz konusu olduğunda oldukça net sayılar vermesi ve Attila’nın ordasında karşılaştığı bir Grek ile yaptığı görüşmenin ne kadar ve hangi oranda gerçek olduğuna dair detaylı bir inceleme için bkz. Blockley (1981).

Hanı Güyük Han'ın otağının etrafındaki süslü çitlere dair gördüklerini anımsatmaktadır (Carpini, 2015). Priskos, Attila'nın verdiği ziyafette yenilen yemekler hakkında detaylı bilgi vermemiş olsa da "Yemekte en hürmetli yer, Attila'nın sağ tarafı idi. İkinci mevkii sol tarafı idi," demiştir (Ahmetbeyoğlu, 1995) ki bu da Attila'nın Türk ananaesi olan ülüş ve oruna riayet ettiğine işaret etmektedir.

Sung Yün ve Hui Sheng

Sung Yün ve Hui Sheng, İmparatoriçe Dowager Ta-hao (Hu) (515-528) tarafından 518 yılında Budizm'e ait kitapları toplamak ve Çin'e getirmek göreviyle batıya gönderilmişlerdir. Budizmin Mahayana Mezhebine ait 170 cilt kitabı elde eden bu iki Budist hacı Hindistan'ın ortalarına uğramadan günümüzdeki Peşaver'e denk gelen Gandhara topraklarına ulaşmış, günümüzdeki Svat Vadisi'nde bulunan Udyana'da hoş karşılanılmaktan memnun fakat Gandhara Kralı'nın onları soğuk karşılamasından rahatsız olmuşlardır. Bu durumun nedeni, hacıların ziyareti esnasında kuzeybatı Hindistan'ın siyasi açıdan istikrarsız olmasıdır. Gandhara Kralı'nın tavrı yüzünden Hindistan'ın iç taraflarına inemeyen ve dolayısıyla Budizm'e ait kutsal mekânları ziyaret edemeyen hacılar, kendilerine verilmiş olan görevi tamamladıkları için 521 yılında Çin'e geri dönmüşlerdir (Hye Ch'o, 1984). Hayatı hakkında daha fazla bilgiye sahip olunmayan Sung Yün'ün geride bıraktığı kayıtlar, Eftalitler hakkında bilgi veren bir ana kaynak özelliği taşımaktadır (Yıldırım, 2015b) ve Edouard Chavannes (1903) tarafından detaylı şekilde analiz edilmiştir.

Zemarkos

Zemarkos hakkında bilinenler yok denecek kadar azdır. Seyahatine yönelik kayıtların içinde bulunduğu eseri kaleme alan Muhafız Menandros'e⁴ göre Kilikya kökenlidir. Doğu Roma İmparatoru II. Iustinus (h. 565-578) döneminde senatörlük ve elçilik (Kaegi & Kazhdan, 1991) yapmasının yanında Doğu Şehirleri Generalliği makamında da bulunmuştur ve 568 yılının Ağustos ayında, aynı yıl Göktürklerden gelen elçilik heyetine karşılık olarak Göktürlere gönderilmiştir (Beazley, 1910-1911). Bunun nedeni, Sasani Devleti'nin en önemli yöneticilerinden olan I. Hüsrev'in (h. 531-579) ipek ticaretini tekeline almak istemesi -ki bu dönemde Bizans'a satılan ipeğin vergisi, Sasanilerin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur- İpek Yolu'nun yönetimini idarelerine alan Göktürklerin elinde ciddi miktarda -ve Sasanilerin politikası yüzünden Batı'ya aktarılamayan- Çin ipeğinin bulunması ve Bizans İmparatorluğu'nun da Sasanilere alternatif bir ipek ihracatçısı aramalarıdır (Özcan, 2014).

Zemarkos'un bu yolculuğuna dair bilgiler, Bizans İmparatorluğu tarihçisi Muhafız Menandros'un 558-582 yılları arasında olan bitenlere dair bilgi verdiği, Agathias'ın doğrudan devamı olan ve "Tarih" adını taşıyan eserinde bulunmaktadır. VI. yüzyılda yaşamış Muhafız Menandros'un eseri ne yazık ki bir bütün halinde günümüze gelmemiş, ancak 70'den fazla parçası (*fragment*) İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitus'un (913-959) *Excerpta de legationibus*'unda ve Suda'nın Ansiklopedisi'nde korunabilmiştir (Baldwin, 1991b). Başta Avarlar olmak üzere Göktürk, Eftalit, Kutrigur ve Utigur gibi Türk toplulukları hakkında önemli bilgiler içeren bu eser Göktürkler, Bizans İmparatorluğu ve Sasaniler arasındaki ilişkilere ek olarak

⁴ Menander Protiktör. Kendisi muhtemelen bir saray muhafızı, *protector domesticus*, olduğu için bu unvanla anılır olmuştur (Baldwin, 1991b).

Zemarkos'un Göktürlere yönelik gözlemlerinin yer aldığı elçilik görevinin kayıtlarını da içerdiği için Türk tarihi açısından çok büyük öneme sahip bir kaynaktır (Ahmetbeyoğlu, 2009).

Zemarkos'un 568/9-571 arasında Türk Hanı Sizaboulos (Dizabul) veya İstemi'ye yaptığı bu elçilik görevinde o, Türkleri İranlılara karşı saldırmaya teşvik etmiş, yanındaki 20 adamla beraber Türk Hanı'nın İran'a yaptığı bir sefere katılmış, "bataklık" olarak adlandırdığı Aral Gölü ve Volga Nehri üzerinden Alanlara ulaşmış, burada iyi karşılanmış, İranlıların ona kurduğu tuzaktan kurtularak muhtemelen yanında büyük miktarda bulundurduğu ipekle beraber Konstantinapolis'e ulaşmıştır (Kaegi & Kazhdan, 1991). Bu yolculuğun başında Zemarkos, Sogd bölgesine geldiğinde, elçilik heyetine satılık demir sunulmuş ve heyet, XIII. yüzyılda Moğollara gönderilen Plano Carpini'ye uygulandığı şekliyle (Carpini, 2015) iki ateş arasından geçirilerek kötü ruhlardan arındırılmıştır. Dizabul/İstemi (veya onun ardılı) ile Altay Dağları'nda görüşmüş, onun İran üzerine yaptığı sefere eşlik ederken Talas'ta İran elçileri ile Türklerin ağız dalaşına şahit olmuştur (Bundan 60 yıl sonra buradan geçecek olan Çinli seyyah Hsüan Tsang burada Dizabul/İstemi'nin ardıllarından biriyle karşılaşacaktır). Zemarkos'un Emba, Ural, Volga ve Kuban nehirlerini geçerek, Kafkasların batısından dolanıp Trabzon üzerinden Konstantinapolis'e ulaşmasının o dönem Hazar Denizi'nin Kuzey Buz Denizi'nin bir körfezi olduğuna yönelik yanlış kanıyı ortadan kaldıramaması garipsecek bir durumdur (Beazley, 1910-1911).

Hsüan Tseng (Ta T'ang Hsi Yü Chi)

Çinli Budist hacılar arasında en meşhuru olan Hsüan Tseng, 603 yılında dünyaya gelmiş ve küçük yaşta, yaşına göre son derece zeki olduğunu gözler önüne sermiştir. Zaten bir Budist müridi olan ve bir manastırda yaşayan abisi Chang-tsi, ondaki bu eğilimi görünce on üç yaşındaki Hsüan Tseng'i yanına almış ve ona Budizmi öğretmiştir. Yirmi yaşından itibaren Budizm'e ait kutsal kitaplardaki bilgileri öğrenmek için Çin'i dolaşmaya başlamış; bilgisi derinleştikçe ve kendisinden önce aynı deneyimi yaşayan Fa Hsien'den haberdar olarak, Çin'e ulaşmayı başaran Budizm kitaplarının eksik ve yanlış tercüme edilmiş olmasından endişelenerek bu dinin anavatanına doğru bir yolculuk yapma isteği hissetmiştir (Hye Ch'o, 1984). Fakat bu dönemde Çin ve Göktürkler arasında yaşanan savaş nedeniyle T'ang Hanedanı İmparatoru T'ai Tsung (h. 625-649), ülke dışına çıkmayı yasakladığı ve bundan dolayı Hsüan Tseng'in bu yolculuk için istediği izin verilmeyince o da 627'de yasadışı yollarla Çin'den ayrılmıştır. Batı Göktürklerin topraklarından geçmek amacıyla Suyab'da bulunan İstemi Yabgu'nun soyundan gelen T'ung Yabgu Kağan'dan geçiş izni almış, günümüz Kırgızistan ve Afganistan'ı üzerinden Hindistan'a ulaşmıştır. Eğitimlerini tamamlayıp, istediği kitapları topladıktan sonra anavatanına dönmek üzere yola çıkmış 645'te Çin'e ulaşmıştır. İmparator T'ai Tsung tarafından işlediği suçu bağışlanmış ve gördüklerini yazma talimatı verilmiştir (Ergüven, 2011). Kara yoluyla gidip döndüğü Hindistan'a ait bu yolculuğunu *Ta-T'ang Hsi-yu chi*, yani *Büyük T'ang Hanedanı Döneminde Batı Bölgelerine Dair* adını taşıyan bir seyahatnameyle ölümsüzleştirmiş, İmparator tarafından ona sunulan tüm yüksek düzeyli memuriyet makamlarını reddetmiş ve 664 yılında ölünceye değin kendini Budist metinlerin Çinceye kazandırılmasına adanmıştır (Hye Ch'o, 1984).

Hsüan Tseng'in seyahatnamesinin ilk ve on ikinci bölümü Batı Göktürklerinin egemen olduğu bölgelere dair bilgiler içermektedir. Kendisi Türklerin yaşadığı topraklara dair coğrafi bilgilerin yanında buralarda yaşayanlar hakkında da çeşitli bilgiler vermiştir. Türklerin tarımsal faaliyetleri ve şehirleşme durumlarına dair gözlemlerde bulunmuş; hayvancılık, özellikle at ve koyun yetiştiriciliğinden bahsetmiştir. Onların ticari faaliyetleri, kültür seviyeleri ve Budizm dinine dair gördükleri de yine Türk tarihi açısından önem arz eden konulardandır (Ergüven, 2011). Hsüan Tseng'in Batı Göktürk Kağanı T'ung Yabgu'yu (h. 618-630) 630 yılında ve otağında görmüş olması da vurgulanması gereken başka bir durumdur. Zira bu şekilde Eski T'ang Tarihi adlı kaynakta T'ung Yabgu'nun ölüm yılı için verilen 628 tarihinin yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır (Kırilen, 2013). Hsüan Tseng, Batı Göktürklerin en parlak olduğu dönem olan T'ung Yabgu Kağan dönemi hakkında bilgi vermenin yanında, Kabil vadisinde yönetici olan Aşina Türkleri, yani Göktürk varlığı (Türk-Şahiler) hakkında da bilgi veren ender kaynaklardan biridir (Hsüan Tsiang, 1884; Djumaniyazova, 2018).

Hye Ch'o (Wang-wu-t'ien-chu-kuo Chuan)

Bir Koreli olan Hye Ch'o Kore Yarımadası'ndaki Silla Krallığı'nda (Hsin-lo) yaklaşık 700-704 yılları civarında doğmuştur. 724'ten kısa bir süre önce deniz yoluyla Çin'den Hindistan'a gitmek için yola çıkmış, ülkenin doğusunda karaya çıkmasının ardından Sarnath ve Kusinagara gibi Budist kutsal mekânlarını ziyarete başlamıştır. Ayrıca Hindistan'ın kuzey bölgelerinden geçip güneye, Çalukya Hanedanı'nın başkentine, oradan batıya Kathiavar (Kathiyavar) Yarımadası'ndaki Maitraka (Valabhi) Hanedanlığı'na gitmiş; kuzeybatıya yönelerek Jalandhara (Jalandhar) üzerinden İndüs ve daha da kuzeydeki Keşmir'e ulaşmıştır. Buradaki Gandhara topraklarından, Kapisa ve çeşitli Orta Asya devletlerinden geçtikten sonra 727 yılının Aralık ayında T'ang Hanedanlığının sınır şehri olan An-hsi'ye (Kuça) ulaşmıştır. Çin'de büyük ihtimale ikamet ettiği Ch'ang-an'da çeşitli Budist metinlerinin tercümesiyle uğraşmış, 780'de yaklaşık seksen yaşlarında Budizm için kutsal mekânlardan biri olan Wu-t'ai Dağları'na gitmiştir ve aynı yıl veya bir sonraki yıl (781) hayatını kaybetmiştir (Hye Ch'o, 1984).

Hye Ch'o'nun bu yolculuğunu anlattığı, *Hindistan'ın Beş Bölgesine Yapılan Bir Haccın Hatıraları* adını taşıyan eserinin günümüze sadece belirli bir kısmı ulaşmıştır ve bu kısmın, yolculuğa başlayış ve yolculuğun sona eriş kısımları hasarlıdır. Dili vasattır, bazı bölümler muğlaktır, Hindistan ve Orta Asya'da konuşulan diller hakkındaki bilgileri oldukça sınırlıdır. Bundan dolayı eserinde bazı özel isimlere yer vermemiştir. Bununla beraber onun *Hatıraları*, VIII. yüzyılın başlarındaki Orta Asya tarihinin yanında bu yüzyıl Hindistan tarihi ve buralardaki sosyal durum için son derece önemli bir kaynaktır. Hye Ch'o ayrıca Müslüman Arapların Batı Hindistan'ı ve Orta Asya'yı işgallerinin bir görgü tanığıdır. Zira bizzat kendisi Hindistan'dayken Arapların yarımadanın batı tarafındaki ülkelerin yarısını istila ettiklerini belirtmektedir. Onun *Hatıraları*, Müslümanların Hindistan'ı ele geçirmek için yaptıkları ilk teşebbüslere dair bir kaynak olmasının yanında, 727 yılında Orta Asya'da Arapların, Türklerin, Tibetlilerin ve Çinlilerin nerelere hâkim olduğunu ve nerelerin bağımsızlığını koruduğunu anlatması açısından da dikkat çekicidir. Dolayısıyla Hye Ch'o'nun *Hatıraları* büyük ihtimale, Müslüman Arapların işgaline uğramadan önce Orta Asya hakkında bilgi veren tek Müslüman olmayan çağdaş kaynaktır (Hye Ch'o, 1984; Sarıtaş, 2010; Yıldırım, 2022). Türk tarihi söz konusu olduğunda, Hindistan'ın kuzey batısında kurulan Kabul-Şahlar

(Merçil, 1989) diye de anılan Türk Şahiler Devleti'ne dair Biruni (el-Biruni, 2018) ve Yakubi'den (Rahman, 2002; *The Works of Ibn Wadiah al-Ya'qubi*, 2018) başka bilgi veren ender kaynaklardan biridir ki bu devlet hakkında yakın zamanda Türkçe (Akbaş, 2019) bir çalışma yapılmış olması sevindirici bir gelişmedir.

Wu-K'ong

Wu K'ong, 751 yılında Çin'de hüküm süren T'ang Hanedanı tarafından Keşmir'e gönderilen bir elçilik heyetinde bulunmuş fakat kendisi hastalandığı için günümüz Peşaver civarında durmak zorunda kalmıştır. Bu durum onun manevi hayata yönelmesine neden olmuş, 757 yılında bir Budacı keşişin eğitimine girmiş, 758 civarında önce Keşmir'in güneylerine sonra da Hindistan'ın iç taraflarına yolculuk yaparak buralardaki tapınakları ziyaret etmiştir. Sanskritçe de öğrendiği dört yılın ardından ülkesine geri dönüş yolculuğuna başlamış, Kuça ve Beşbalık'ta çeşitli dini eserlerin Çinceye tercümesini gerçekleştirmiş, nihayetinde 790 yılında ve 60 yaşını aşmış biri olarak ülkesine geri dönmüş, 812 yılında da hayatını kaybetmiştir (Yong-Seong, 1993; Yıldırım, 2015c).

Onun kaleme aldığı seyahatnamesinde Batı Göktürklerin hâkimiyet alanı ve onlardaki Budizm faaliyetlerine yönelik önemli ve doğrudan bilgiler içermektedir. Zira Göktürkler tarafından yaptırılan Budizm manastırlarından bahsetmektedir. Bunlara ek olarak Hye Ch'o ile beraber Hindistan'ın kuzeyindeki Türklerin mevcudiyeti (Yıldırım, 2015c) hakkında bilgi veren birkaç kaynaktan biridir.

Halife Hişam'ın Elçisi ve Temim ibn Bahr

Müslüman Arapların Orta Asya'yı işgale başladıkları ve dolayısıyla Çin ile bir üstünlük mücadelesine girdikleri dönemde, Minorsky'nin düşüncesine göre mutlak surette bir dizi Arap seyyah ve elçi Uzak Doğu'ya doğru yolculuklar yapmış olmalıydılar. Fakat bunların seyahatlerine ilişkin detaylı raporların çok azı günümüze gelebilmiştir (Minorsky, 1948). Bunlardan Ebu Dülef ve ibn Fadlan hakkında daha önce yeterli bilgi verilmiştir (Budak, 2021). Yecüc ve Mecüc Seddi'ni araştırmak için gönderilen, başta ibn Hurdazbih olmak üzere ibnü'l-Fakih, ibn Rüsteh, Makdisi ve Kazvini (Ağarı, 2020) gibi kaynaklarda nakledilen Tercüman Sellam'ın yolculuk ve gözlem raporunda Hazar Türkleri (İbn Hurdazbih, 2008) hariç olmak üzere doğrudan Türkler hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Buna ek olarak Minorsky, Şerefü'z-zaman Tahir el-Mervezi'nin Kitabü Tabayi'l-Hayevan adlı eseri üzerinde çalışırken Biruni, Ebu'l-Fida gibi Müslüman âlimlerin doğuya dair bilgilerini -biri 1024 yılında Bulgarlardan gelen olmak üzere- (Marvazi, 1942) 1027 yılında Gazneli Mahmud'un sarayını ziyaret eden Kitan Hanı'nın elçisinden aldıklarını belirtmiştir (Minorsky, 1948) ki Osman Turan da Biruni'de Kitan Han adıyla geçen hükümdarın Türk hükümdarı olduğunu fakat bu elçiliğin tarihinin 1024 olması gerektiğini söylemiştir (Turan, 1941).

Bu şekilde yolculuk gerçekleştiren ve ardında kısa da olsa kayıt bırakan elçilerden birisi de Emevi Halifesi Hişam'ın Türgiş Hanına gönderdiği elçilik heyetidir. İbnü'l-Fakih'in gönderilen bu elçilik heyetine dair anlattığı rivayetin genellikle Yakut'tan (Akyürek, 2013; Şeşen, 2017) başka bir yerde bulunmadığı yönünde yanlış bir kanaat mevcuttur (Marquart, 1920; Togan, 1948). Bu elçilik heyetinin 737-738 tarihinden, yani Türklerin kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp, Horasan sınırında Araplar karşısında ciddi bir tehdit olmayı bıraktıkları tarihten önce gönderilmiş olması düşünülmektedir

(Khleifat, 1973). Halife Hişam tarafından bu heyetin gönderildiği Kağan da büyük ihtimalle Orhun Kitabelerinde On ok kağanı unvanıyla geçen Batı Göktürk (Türgişler) Hakanı Sulu (Solu, Su-Lu) Kağan'dır (h. 717-737) (Togan, 1948; Özyayın, 2014; Şeşen, 2017). Marquart tarafından detaylı bir incelemesi yapılan (Marquart, 1920) bu seyahatinde elçi, -Attila (Ahmetbeyoğlu, 1995), Oğuz subaşı ve Bulgar Hanı (İbn Fazlan, 1995) gibi Türk liderlerinin şartlar elverdiğince alçak gönüllü olduklarına bir kanıt daha teşkil edersesine- Türk Kağanını eyer yaparken görmesi, Kağanın çevresinde on Bey'in bulunması, İslamiyeti kabul etmeme nedenleri gibi konularda önemli bilgiler vermekte (Şeşen, 2017) ve Batı Göktürklerdeki -ve ardılları Türğişler'deki- On-ok teşkilatını doğrudan gözler önüne sermektedir.

Halife Hişam'ın gönderdiği elçilik heyetinin bir benzeri de Uygur Türklerine gönderilen Temim b. Bahr el-Mutavvii'nin heyetidir. Uzun zamandan beri Horasan'da ikamet eden bir aileye mensup olan Temim, bu seyahatini 821'in başlarında yapmış olmalıdır (Minorsky, 1948) ki bu dönemde Uygur Hanı Çin kaynaklarında Ch'ung-ti adıyla geçen Küçlüg Bilge Kağan'dır (Kün Tengride Uluğ Bolmuş Küç Küçlük Bilge Kağan) (h. 821-824) (Almas, 2013). Başta Uygurlara ait olanlar olmak üzere yerleşimler, mesafeler, dini durum, özel adlar, hem boylar arasında ve hem de Çin'le olan ilişkiler konularında önemli bilgiler ve ipuçları veren Temim'in bu yolculuk raporu Minorsky (1948)⁵ tarafından incelenmiştir.

KAYNAKÇA

Eserler

- Ağarı, M. (2020). İslam coğrafyacılarında Ye'cüc Me'cüc bahsi. *Çeşm-i Cihan*. 7(2), 2-32. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.820967>
- Ahmetbeyoğlu, A. (1995). *Greks Seyyah Priskos'a (V. Asır) göre Avrupa hunları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2009). Bizans tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) hakkında verdiği bilgiler. *Tarih Dergisi*, (50), 11-25.
- Akbaş, N. (2019). *Türk şahiler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi).
- Aksan, Z. M. (2018). Preliminary report on the test excavations of Tekirdağ Archaeology Muesum at Barbaros in Tekirdağ. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (33), 1-21.
- Akyürek, Y. (2013). Emeviler dönemi fetih politikası ve Maveraünnehir'in fethi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 85-115.
- Aliyazıcıoğlu, Z. İ. (2021). Burchard von Strazburg'un Mısır sefaretini (1175/1176) ve İslam dünyasına dair izlenimleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(70), 148-169. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.907348>
- Almas, T. (2013). *Uygurlar*. Selenge Yayınları.
- Baldwin, B. (1991a). Priskos. İçinde P. Alexander (Ed.), *The oxford dictionary of Byzantium*, Cilt 3 (ss. 1721). Oxford University Press.
- Baldwin, B. (1991b). Menander protector. İçinde P. Alexander (Ed.), *The oxford dictionary of Byzantium*, Cilt 2 (ss. 1338). Oxford University Press.

⁵ Mervezi'nin eseri ve Temim'in raporunun Türkçe çevirisi için bkz. Sağır (2006).

- Beazley, C. R. (1910-1911). Zemarchus. İçinde H. E. Hooper, H. Chisholm & W. A. Phillips (Eds.), *The encyclopaedia Britannica, Cilt 28, 11th edition* (ss. 966-977). Encyclopaedia Britannica Inc.
- Blockley, R. C. (1981). *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire*. Francis Cairns.
- Bretschneider, E. (1910). *Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources: Fragments towards the knowledge of the geography and history of central and Western Asia from the 13th to the 17th century*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Budak, M. A. (2021). Açıklamalı bir kaynakça denemesi: Türkler ve Moğollar hakkında bilgi veren X.-XV. yüzyıllara ait seyyahlar ve seyahatname türündeki eserleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128(253), 259-308.
- Budak, M. A. (2022). Cengiz Han'ın taocu keşiş Ch'ang Ch'un'a gönderdiği mektuba dair bir değerlendirme. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 47-64.
- Burchard of Mount Sion: A. D. 1280*. (1896). Çev. (Aubrey Stewart). Palestine Exploration Fund.
- Carpini, P. (2015). *Moğolistan seyahatnamesi (1245-1247)*. Gece Kitaplığı.
- Chavannes, E. (1903). Voyage de Song Yun dans l'Udyana et la Gandhara. *Bulletin de l'Ecole Française d'Extreme-Orient*, 3(3), 379-441.
- Djumaniyazova, F. (2018). Çinli rahip Hsüan-Tseng Seyahatnamesi'ne göre Kabil vadisinde Türkler hakkındaki az bilinen belge. XVII Türk Tarih Kongresi. Ankara.
- el-Biruni, E. R. M. b. A. (2018). *Tahkiku ma li'l-hind*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ergüven, İ. H. (2011). *Hsüan-Tsang'ın seyahatnamesi (7. Yüzyıl) (metin çevirisi ve değerlendirme)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi).
- Fa-Hsien. (1886). *A record of buddhistic kingdoms being an account by the Chinese Monk Fa-Hien of his travels in India and Ceylon (A.D. 399-414) in search of The Buddhist books of discipline*. Clarendon Press.
- Hsüan Tsiang. (1884). *Si-Yu-Ki (Buddhist records of the Western world)*. Trübner & Co.
- Hugh, D. (1911). *Bernard von Breydenbach and his journey to the holy land 1483-4: A bibliography*. J&J Leighton.
- Hye Ch'o. (1984). *Memoir of the pilgrimage to the five regions of India*. Asian Humanities Press.
- İbn Fazlan, A. (1995). *Seyahatname*. Bedir Yayınları.
- İbn Hurdazbih, E.-K. U. i. A. (2008). *Yollar ve ülkeler kitabı*. Kitabevi Yayınları.
- Kaçar, H. (2021). Joos von Ghistele'in hac seyahati anlatısında (1491) İslam ve Osmanlılara dair söylemi. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 219-234. <https://doi.org/10.48120/oad.1012315>
- Kaegi, W. E., & Kazhdan, A. (1991). Zemarchos. İçinde A. P. Kazhdan (Ed.), *The oxford dictionary of Byzantium, Cilt 3* (ss. 2222). Oxford University Press.
- Khleifat, A. M. (1973). *The caliphate of Hisam b. Abd Al-Malik (105-125/724/743) with special reference to internal powers* (Yayınlanmamış Doktora tezi, Londra Üniversitesi).
- Kırilen, G. (2013). Xuan Zang'ın Orta Asya izlenimleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), 63-83.

- Marquart, I. (1920). Skizzen zur geschichtlichen Völkerkunde von Mittelasien und Sibirien. İçinde F. Hirth (ed.), *Festschrift für Friedrich Hirth* (ss. 289-299). Verlag Oesterheld & Company.
- Marvazi, S. A.-Z. T. (1942). *On China, the Turks and India*. Royal Asiatic Society.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler devleti tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Minorsky, V. (1948). Tamim ibn Bahr's journey to the Uyghurs. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 12(2), 275-305. <https://doi.org/10.1017/S0041977X00080228>
- Özaydın, A. (2014). Türklerin islamiyeti kabulü. İçinde H. C. Güzel & K. Çiçek (Eds.), *Türkler ansiklopedisi*, Cilt 4 (ss. 239-262). Yeni Türkiye Yayınları.
- Özcan, A. T. (2014). Menander Protector'un Doğu Roma elçisi Zemarcus'un Göktürk Kağanlığı'na yaptığı seyahate ilişkin kaydı. *Kubaba Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, (23), 27-35.
- Özcan, A. T. (2016). Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum adlı eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı ziyareti (1173) bahsi ve kayıtlarının bazı sorunları üzerine. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (1), 191-216.
- Rahman, A. (2002). New light on the Khingal, Turk and the Hindu Śāhis, *Ancient Pakistan*, 15, 37-42.
- Sağır, C. (2006). *Temim ibn Bahr'ın seyahatnamesi ile Mervezi'nin Tabai Hayavan eserinin tercümesi ve değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi).
- Sarıtaş, E. (2010). Seyyah Hui Chao'nun beş Tianzhu ülkesine seyahati ve Türk tarihi bakımından öncemi. *Şarkiyat Mecmuası*, (16), 105-117.
- Şeşen, R. (2017). *İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- The Works of Ibn Wadih al-Ya'qubi*. (2018). Eds. (M. S. Gordon, C. F. Robinson, E. K. Rowson & M. Fishbein). Brill.
- Togan, Z. V. (1948). İbn Al-Fakih'in Türklere ait haberleri. *Bellekten*, 12(45), 11-16.
- Turan, O. (1941). *Oniki hayvanlı Türk takvimi*. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, K. (2015a). Fa Hsien'in Türkistan'da seyahati. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(1), 45-58.
- Yıldırım, K. (2015b). Sung Yün'ün Türkistan'daki seyahati. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(1), 281-300. <https://doi.org/10.18513/egetid.185931>
- Yıldırım, K. (2015c). Wu Gong seyahatnamesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (217), 21-39.
- Yıldırım, K. (2022). Hyecho (Hui Chao) seyahatnamesi. İçinde F. Yılmaz (Ed.), 9. *Milletlerarası Türkoloji kongresi bildiriler kitabı* (ss. 1183-1212). İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Yong-Seong, C. (1993). *Wu-K'ong seyahatnamesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi).

YAZIM KURALLARI

1. Yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde 12 punto olarak yazılmalıdır.
2. Başlık, 14 punto, bold ve büyük harf olmalıdır. Ortadan hizalı olmalıdır. Hemen altında öz yer almalıdır. Öz 9 punto olmalıdır ve paragraf girintisi olmamalıdır. Sonrasında İngilizce başlık 14 punto, bold ve sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Hemen altında abstract 9 punto olarak paragraf girintisi olmadan yer almalıdır. Öz 150-200 kelime arasında olmalıdır. Anahtar kelimeler 9 punto ve ilk harfleri büyük olmalıdır. Metinde ana ve ara başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar 12 punto, büyük harf ve koyu olarak ortalanmış; ara başlıklar 12 punto, ilk harfleri büyük olacak şekilde küçük yazılmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında (önce ve sonra) 6 nk aralık bırakılmalıdır. Metnin tamamı tek satır aralığında olmalıdır.
3. Yazar adı ve soyadı, ana başlığın (Türkçe) hemen altında 6 nk boşluk bırakıldıktan sonra 12 punto, bold ve sağa yaslı olarak yazılmalıdır. Yazar isminin sonunda vereceği sembol dipnotla bilgilerini girmelidir. Burada hiyerarşik olarak üniversite/fakülte/bölüm, şehir ve ülke sıralamasına riayet etmeli ve ayrıca unvan kullanılmamalıdır.
4. Metin, 12 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Paragraf aralığı önce ve sonra 6 nk, satır arası tek olmalıdır.
5. Kaynağa yapılan gönderiler, metin içerisinde gösterilmelidir. (Yazar Soyadı, Eser Yılı) şeklinde olmalıdır.
6. Her yazının sonuç ve değerlendirme kısmından sonra yazar, makale yazımında kullandığı eserleri kaynakça oluşturarak belirtmelidir. Kaynakça yazımında, yazar soyadına göre önce alfabetik sonra kronolojik olarak verilmesi erişilebilirlik açısından daha uygundur.
7. Yazarlar dergimizin makale yazım şablonunu [buradan](#) indirerek makalelerini düzenleyebilirler.
8. Kaynakça APA (7.0) sistemine göre yapılmalıdır. Aşağıda bir örneği bulunmaktadır. Ayrıca linkte detaylı bilgiler yer almaktadır. <https://apastyle.apa.org/>

KAYNAKÇA GÖSTERİMİ

Kitap: Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Borton, H. (1970). *Japan's modern century*. The Ronald Press Company.

Kitap bölümü: Soyadı, A. (Yıl). Bölüm başlığı. İçinde A. Soyadı (Ed.), *Kitabın adı* (s. bölümün sayfa aralığı). Yayınevi.

Örnek: Watson, J. (1998). Engineering education in Japan after the Iwakura mission. İçinde R. Poppy (Ed.), *The Iwakura mission in America and Europe: A new assessment* (s. 103-125). Japan Library.

Dergi makalesi: Soyadı, A. (Yıl). Makalenin başlığı. *Derginin Adı*, Cilt(Sayı), sayfa aralığı.

Örnek: Holmes, S. (2004). An extraordinary odyssey: The Iwakura embassy translated. *London Review Journal*, 59(1), 83-119.

İnternet Alıntısı: Soyadı, A. (Yıl). *İçeriğin başlığı*. Web sitesinin adı. İnternet adresi.

Örnek: Narangoa, L. (2000). *Japan's modernization: The Iwakura mission to Scandinavia in 1873*. Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi. www.alinterisosyalbilimlerdergisi.com

Arşiv Kaynağı:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA., AYN., 1238/123

BOA., İ.DAH., 291/14

...

Metin İçi: (BOA., AYN., 1238/123)

Gazeteler:

Cuhmuriyet Gazetesi. 16 Şubat 1991.

Metin İçi: (*Cumhuriyet*, 16 Şubat 1991)

Tek Yazarlı Çalışma (Bütün atıf türleri için)

Kaynaklar Listesinde: Bridge, B. C. (2020)...

Metin İçinde

Anlatımda: Bridge (2020)'in vurguladığı konu...

Parantez içinde: ...kalıntılar bulunmuştur (Bridge, 2020).

İki Yazarlı Çalışma (Bütün atıf türleri için)

Kaynaklar Listesinde: Johns, A. O., & Craig, B. A. (2021)...

Metin İçinde

Anlatımda: Johns ve Craig (2021)'e göre...

Parantez içinde: ...öne sürülmüştür (Johns & Craig, 2021).

İkiden Fazla Yazarlı Çalışma (Bütün atıf türleri için)

Kaynaklar Listesinde: Bailey, S., Smith, J., & Buldegard, Y. (2023)...

Metin İçinde

Anlatımda: Bailey vd. (2023)'nin araştırması...

Parantez içinde: ...olduğu saptanmıştır (Bailey vd., 2023).

WRITING RULES

1. Manuscripts should be typed in Times New Roman font 12 point in MS Word compatible program in A4 custom size page structures.
2. The title must be 14 pt, bold and uppercase. It must be aligned. It should take place directly underneath. The abstract must be 9 pt and should not be a paragraph indent. Afterwards the English title should be 14 pt, bold and only capitalized. It should be placed immediately below the abstract 9 pt without paragraph indentation. The abstract should be between 150-200 words. Keywords should be 9 pt, bold. Main and intermediate headings can be used. Main titles are centered in 12 pt, capital letters and bold; intermediate titles should be 12 pt, lower case and centered. Between headings and paragraphs (before and after) 6 nk intervals should be left. The entire text should be in single line range.
3. Author name and surname must be written in bold and on the right side with bold font after leaving 6 nk blank space under heading (English). A footnote should be given below the page with a special footnote sign, and the title, work address and e-mail information should be written.
4. The text should be 12 pt and justified. Paragraph spacing must be between 6 nk, before and after the line.
5. Submissions to the source must be shown in the text. (Author's Last Name, Year, Page Number).
6. After each article's outcome and evaluation section, the author should indicate the works he/she use in writing the article by creating a references.
7. Authors can arrange the article after download writing example from [this](#).
8. Bibliography should be prepared according to APA 7th Edition. You may find an example below. You can click on the link for the format. <https://apastyle.apa.org/>

BIBLIOGRAPHY NOTATION

Book: Surname, N. (Year). *Title of the book*. Publisher.

Example: Borton, H. (1970). *Japan's modern century*. The Ronald Press Company.

Book chapter: Surname, N. (Year). Title of the chapter. In N. Surname (Ed.), *Title of the book* (pp. page numbers of the title). Publisher.

Example: Watson, J. (1998). Engineering education in Japan after the Iwakura mission. In R. Poppy (Ed.), *The Iwakura mission in America and Europe: A new assessment* (pp. 103-125). Japan Library.

Journal article: Surname, N. (Year). Title of the article. *Title of the Journal, Volume(Issue)*, page numbers.

Example: Holmes, S. (2004). An extraordinary odyssey: The Iwakura embassy translated. *London Review Journal*, 59(1), 83-119.

Internet Citation: Lastname, N. (Year). *Title of the content*. Web Site's Name. Internet address.

Example: Narangoa, L. (2000). *Japan's modernization: The Iwakura mission to Scandinavia in 1873*. Alinteri Journal of Social Sciences. www.alinterisosyalbilimlerdergisi.com

Archive Source:

Ottoman Archives of the Prime Ministry

OAPM., AYN., 1238/123

OAPM., İ.DAH., 291/14

...

In text: (OAPM., AYN., 1238/123)

Newspapers:

Cuhmuriyet Gazetesi. 16 Şubat 1991.

In text: (*Cumhuriyet*, 16 Şubat 1991)

Single-Author Work (for all kinds of citation)

In the References List: Bridge, B. C. (2020)...

In text

In narration: the issue which Bridge (2020) emphasizes...

In parenthesis: ...were found (Bridge, 2020).

Two-Author Work (for all kinds of citation)

In the References List: Johns, A. O., & Craig, B. A. (2021)...

In text

In narration: According to Johns and Craig (2021)...

In parenthesis: ...was claimed (Johns & Craig, 2021).

Work with More Than Two Authors (for all kinds of citation)

In the References List: Bailey, S., Smith, J., & Buldegard, Y. (2023)...

In text

In narration: Bailey et al. (2023)'s research...

In parenthesis: ...was detected (Bailey et al., 2023).

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi'ndeki yayın süreci, nitelikli bilginin tarafsız, etkili ve saygın bir şekilde gelişmesine ve okuyucularına dağıtılmasına yardımcı olmaktadır. Bu amaçla yürütülen süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların yapmış oldukları çalışmalara doğrudan etki etmektedir. Hakemli çalışmalar, bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu yüzden süreç içinde yer alan her unsurun (yazar, okuyucu, araştırmacı, yayıncı, hakem ve editör) etik ilkelere uyması ve etik sorumluluğu üzerlerinde hakkıyla taşıması çok önemli olmaktadır. Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi yayın etiği kapsamında yukarıda saydığımız unsurların aşağıdaki etik sorumluluklara azami ölçüde dikkat etmesi gerekmektedir.

Aşağıdaki etik görev ve sorumluluklar, Yayın Etiği Komitesi (COPE) tarafından hazırlanan kılavuz ve politikalar ışığında yazılmıştır.

Yazarların Etik Sorumlulukları

Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne çalışma gönderen yazarların aşağıdaki etik şartlara uyması beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen çalışmaların özgün olması gerekmektedir.
- Yazarların başka çalışmalardan yararlanmaları veya başka çalışmaları kullanmaları durumunda eksiksiz ve doğru bir biçimde atıfta bulunmaları ve/veya alıntı yapmaları gerekmektedir.
- Çalışma oluşturulurken çalışmanın içeriğine entelektüel anlamda katkı sağlamayan kişiler yazar olarak belirtilmemelidir.
- Yazarlar kullanılan verilerin kullanım haklarına, araştırma/analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını veya deney yapılan deneklerin rızasının alındığını gösteren belgeye sahip olmalıdır.
- Yazarların yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.
- Başka bir dergide yayınlanmış bir çalışma Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilemez.
- Yazarlar, çalışmalarını aynı anda birden fazla dergiye gönderemez. Önceki başvuru sona ermeden yeni bir başvuru yapılamaz.
- Değerlendirme süreci başlamış bir çalışmanın yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi yazar sorumluluklarının değiştirilmesi teklif edilemez.

Editörlerin Etik Sorumlulukları

Editörler, Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan her makaleden sorumludur. Editörler, bu sorumluluk bağlamında aşağıdaki etik sorumluluklara uymak zorundadırlar.

- Yazarların ve okuyucuların bilgiye olan ihtiyaçlarını gidermeye çabalamak
- Sürekli olarak derginin gelişimine katkı sağlamak
- Dergide yayınlanan çalışmaların kalitesinin nasıl daha iyi olabileceği üzerine kafa yormak
- Düşünce özgürlüğünü desteklemek ve düşünce özgürlüğüne sınır getirmemek
- Akademik açıdan bütünlüğü sağlamak
- Fikri mülkiyet hakları ve etik standartlardan taviz vermeden iş süreçlerini devam ettirmek

-Düzeltilme, açıklama gerektiren konularda yayın açısından açıklık ve şeffaflık göstermek

Hakemlerin Etik Sorumlulukları

Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınların nesnel ve bağımsız olarak değerlendirilmesini ve yayın kalitesini doğrudan etkileyen kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik ilkesiyle yürütülür. Hakemler yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, değerlendirme ve yorumlar dergi yönetim sistemi aracılığıyla iletilir. Bu süreçte değerlendirme formları ve tam metinler üzerindeki hakem yorumları editör aracılığıyla yazarlara iletilir. Bu bağlamda Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi için çalışma değerlendiren hakemlerin aşağıdaki etik sorumluluklara sahip olması beklenmektedir.

- Sadece uzmanlık alanlarına uygun olan çalışmaların hakemliğini almak
- Değerlendirmelerini tarafsızlık ve gizlilik içerisinde yürütmek
- Değerlendirme sürecinde çıkar çatışması ile karşı karşıya olduğunu düşünürse, çalışmayı incelemeyi reddederek, dergi editörünü bilgilendirmek
- Gizlilik ilkesi dolayısıyla inceledikleri çalışmalarını değerlendirdikten sonra imha etmek ve inceledikleri çalışmaların sadece nihai biçimlerini çalışmalar yayınlandıktan sonra kullanmak
- Değerlendirmeyi nesnel bir şekilde sadece çalışmanın içeriği ile ilgili olarak yapmak ve milliyet, cinsiyet, dini inançlar, siyasi inançlar ve ticari kaygıların değerlendirmeye etki etmesine izin vermemek
- Değerlendirmeyi nazik ve yapıcı bir üslupla yapmak; düşmanlık, hakaret, iftira içeren öznel yorumlardan sakınmak
- Değerlendirmeyi kabul ettikleri çalışmayı zamanında ve yukarıdaki etik sorumlulukları baz alarak gerçekleştirmek

Yayıncının Etik Sorumlulukları

Kar amacı gütmeyen bir dergi olan Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi, bu alanda yayınladığı çalışmalarla bilim dünyasına katkılar sunmak ve okuyucuların nitelikli yayınlarla buluşmasına olanak sağlamak amacıyla çıkartılmaktadır. Bu bağlamda, Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi aşağıdaki etik sorumlulukların bilinciyle hareket etmektedir.

- Editörler, Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen çalışmaların tüm süreçlerinden sorumludur. Bu çerçevede ekonomik ya da politik kazançlar göz önüne alınmaksızın karar verici kişiler editörlerdir.
- Dergi, bağımsız editör kararı oluşturulmasını taahhüt eder.
- Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanmış her makalenin mülkiyet ve telif hakkını korur ve yayınlanmış her kopyanın kaydını saklama yükümlüğünü üstlenir.
- Dergi, editörlere ilişkin her türlü bilimsel suistimal, atıf çeteciliği ve intihalle ilgili önlemleri alma sorumluluğuna sahiptir.

Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi'nde yukarıda bahsedilen etik sorumluluklar ve dışında etik olmayan bir davranış veya içerikle karşılaşırsanız lütfen alinterisosyalbilimler@gmail.com adresine e-posta yoluyla bildiriniz.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

The publication process at Alinteri Journal of Social Sciences is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improves the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. Alinteri Journal of Social Sciences expects all parties to hold the following ethical responsibilities.

The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by Committee on Publication Ethics (COPE).

Ethical Responsibilities of Authors

The authors who submit their manuscripts to Alinteri Journal of Social Sciences are expected to comply with the following ethical responsibilities:

-Author(s) must submit original studies to the journal. If they utilize or use other studies, they must make the in-text and end-text references accurately and completely.

-People who have not contributed to the study at the intellectual level should not be indicated as author.

If the manuscripts submitted to be published are subject of conflicting interests or relations, these must be explained.

-During the review process of their manuscripts, author(s) may be asked to supply raw data. In such a case, author(s) should be ready to submit such data and information to the editorial and scientific boards.

-Author(s) should document that they have the participants' consent and the necessary permissions related with the sharing and research/analysis of the data that are used.

-Author(s) bears the responsibility to inform the editor of the journal or publisher if they happen to notice a mistake in their study which is in early release or publication process and to cooperate with the editors during the correction or withdrawal process.

-Authors cannot submit their studies to multiple journals simultaneously. Each submission can be made only after the previous one is completed. A study published in another journal cannot be submitted to Alinteri Journal of Social Sciences.

-Author responsibilities given in a study (e.g.: adding an author, reordering of author names) whose review process has begun cannot be changed.

Ethical Responsibilities of Editors

Editors are responsible for every article published in Alinteri Journal of Social Sciences . Editors must abide by the following ethical responsibilities in the context of this responsibility.

- Striving to meet the information needs of authors and readers

-To contribute to the development of the journal continuously

-Reflecting on how the quality of the studies published in the journal can be better

-Supporting freedom of thought and not limiting freedom of thought

-To ensure academic integrity

-Continue business processes without compromising intellectual property rights and ethical standards

-To show clarity and transparency in terms of publication in matters that require correction and explanation

Ethical Responsibilities of Reviewers

The fact that all manuscripts are reviewed through "Blind Review" has a direct influence on the publication quality. This process ensures confidentiality by objective and independent review. The review process at Alinteri Journal of Social Sciences is carried out on the principle of double blind review. Reviewers do not contact the authors directly, and the reviews and comments are conveyed through the journal management system. In this process, the reviewer views on the evaluation forms and full texts are assigned to the author(s) by the editor. Therefore, the reviewers doing review work for Alinteri Journal of Social Sciences are supposed to bear the following ethical responsibilities:

Reviewers must

- Agree to review only in their subject of expertise.
- Review in an unbiased and confidential manner.
- Inform the editor of the journal if they think that they encounter conflict of interests and decline to review the manuscript during the review process.
- Dispose the manuscripts they have reviewed in accordance with the principle of confidentiality after the review process. Reviewers can use the final versions of the manuscripts they have reviewed only after publication.
- Review the manuscript objectively and only in terms of its content and ensure that nationality, gender, religious and political beliefs, and economic apprehension do not influence the review.
- Review the manuscript in a constructive and kind tone, avoid making personal comments including hostility, slander and insult.
- Review the manuscript they have agreed to review on time and in accordance with the ethical rules stated above.

Ethical Responsibilities of the Publisher

Alinteri Journal of Social Sciences, which is a non-profit journal, is published in order to contribute to the world of science with the studies it publishes in this field and to enable readers to meet with qualified publications. In this context, the Alinteri Journal of Social Sciences acts with the awareness of the following ethical responsibilities.

Editors are responsible for all processes of the work submitted to the Alinteri Journal of Social Sciences. In this context, the decision makers are editors, regardless of economic or political gains.

The journal undertakes to make an independent editorial decision.

- The publisher protects the property and copyright of every article published in the Alinteri Journal of Social Sciences and undertakes the obligation to keep a record of each published copy.
- The journal has the responsibility to take all kinds of scientific misconduct, citation fraud and plagiarism related to editors.

If you encounter any unethical behavior or content other than the above-mentioned ethical responsibilities and other unethical behavior or content in the Alinteri Journal of Social Sciences, please report it to alinterisosyalbilimler@gmail.com

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

 PRENSIP

e-ISSN 2602-229X